SOME PAGES IN THE ORIGINAL CONTAIN FLAWS AND OTHER DEFECTS WHICH APPEAR ON THE FILM

Digitized in 2006
by
Thrinaina Informatics Ltd, Secunderabad, A.P., India.
(http://www.thrinaina.com)

From the original owned by
Sundarayya Vignana Kendram
and its partner Institutions

as part of the
British Library Endangered Archives Programme
supported by the
Lisbet Rausing Charitable Fund

Except for individual research purpose
any reproduction should be made with
written permission from the

Sundarayya Vignana Kendram,
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampally, Hyderabad - 500 044
Andhra Pradesh, India

COPYRIGHT STATEMENT

The copyright laws of the United States (Title 17, United States Code) and of India (Copyright Act of 1957) govern the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material including foreign works under certain conditions. In addition, the United States extends protection to foreign works by means of various international conventions, bilateral agreements, and proclamations.

Under certain conditions specified in the laws, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that photocopy or reproduction is not to be used for any purpose other than private study, scholarship, or research. If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of "fair use," that user may be liable for copyright infringement.

These institutions reserve the right to refuse to accept a copy order if, in their judgment, fulfillment of the order would involve violation of the copyright laws of the United States or India.

సర్వజ్ఞశింగభూపాల

రసార్ణవ సుధాకరాభిధానం :
నాట్యాలంకారశాస్త్రమ్

వేంకటగిరి, 1895

Record no. 638

Sarvajñaśiṅgabhūpāla

Rasāṇanva sudhākarābhidhānaṃ : nāṭyālaṅkāraśāstram

Vēṅkaṭagiri, 1895

Record no. 638

SUNDARAYYA VIGNANA KENDRAM
1-8-1/B/25/A, Bagh Lingampalli
Hyderabad – 500 044, Andhra Pradesh, India

Bibliographic Record Target

సర్వజ్ఞశింగభూపాల.

రసాణన్వ సుధాకరాభిధానం : నాట్యాలంకారశాస్త్రమ్ / శ్రీసర్వజ్ఞశింగభూపాల విరచితం.- వేంకటగిరి : కాశీవిశ్వనాథ ముద్రాక్షరశాల, 1895.

(1), 234, 8 p. ; 21 cm.

Record no. 638

Sarvajñaśiṅgabhūpāla.

Rasāṇanva sudhākarābhidhānam : nāṭyālaṅkāraśāstram / Śrīsarvajñaśiṅgabhūpāla viracitam.- Vēṅkaṭagiri : Kāśīviśvanātha Mudrākṣaraśāla, 1895.

(1), 234, 8 p. ; 21 cm.

Record no. 638

35 mm microfilm

Image placement: IA (IIA) IB IIB Date filming began: 22 January, 2006

ప్రవేశ సంఖ్య
తేది ... ...
కడప - 516 004.

Roja Muthiah Research Library
3rd Cross Road, C P T Campus,
Taramani, Chennai - 600 113, India.

శ్రీరస్తు.

ఇదం

380

శ్రీమదాంధ్రమండలాధీశ్వర ప్రతిగండభైరవ

శ్రీయనపోతనరేంద్రనందన

శ్రీసర్వజ్ఞశింగభూపాల విరచితం

రసార్ణవ సుధాకరాభిధానం.

నాట్యాలంకారశాస్త్రమ్.

తదీయ వంశముక్తాఫలస్య

సంతత సంతర్ప్యమాణ నిఖిలవిద్వజ్జనస్య,

శ్రీసర్వజ్ఞ కుమార యాచ మహీంద్ర నందనస్య

శ్రీమన్ముద్దుకృష్ణయాచేంద్రస్య

నిదేశేన.

శ్రీవెంకటగిరి సంస్థానపండితేన

బ్రహ్మశ్రీ - సరస్వతిశేషశాస్త్రిణా పరిష్కృతం,

శ్రీవెంకటగిరినగరీమండనాయమానాయాం

శ్రీకాశీవిశ్వనాథముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితం,

సద్విజయతేతరామ్.

౧౮౯౫ - వ సం ॥ జూన్ నెల.

కాపీరైట్.

సి. పి. బ్రౌన్ స్మారక గ్రంథాలయం,
ప్రవేశ సంఖ్య 16592
తేది ....
కడప - 516 004.

రాజాభవత్ప్రథితరావుకులాబ్ధిచంద్రశ్చంద్రప్రభాశుచియశాయనపోతనామా। నామశ్రుతిప్రభవ భీతిపలాయితారిశ్శ్రీశైలవింధ్యగిరిమధ్యమహీమహేంద్ర ॥ (౧)

రేచర్లగోత్రతిలకస్యనృపస్యతస్య శ్రీశింగభూప ఇతిసంప్రథితస్సుతోభూత్। భీమోబలేబలరిపుఃపరమేశ్వరత్వే రూపేస్మరస్సరరిపుర్నగరేష్వరీణాం ॥ (౨)

జీవోమతౌమతిమతాంమహనీయ విద్యోవిద్యోతితావిరచయన్స్వశసాదశాశాః। విద్యాభిరర్థనివహైర్విదుషోనికామం సంప్రీణయన్నలమపాలయదాంధ్రదేశమ్ ॥ (౩)

సోయంరసార్ణవసుధాకరనామధేయం ధేయంమనస్యవిరతంవిబుధైరశేషైః। భావాన్రసానపివివిచ్యవిభాసయంతంగ్రంథంచకారరసికప్రమదాయచారుమ్ ॥ (౪)

ఉత్పన్నకల్పఇవసోయమతీవచారుర్గ్రంథోబభూవభువనే విరలప్రచారః। వ్యాఖ్యాసుకింతువిదుషాంఖలు తత్రతత్రగ్రంథఃప్రమాణ సరణావుపలభ్యతెసా ॥ (౫)

తస్యశ్రీశింగభూపస్యవంశే జాతస్సుధార్మికః। గ్రంథంశ్రీముద్దుకృష్ణాఖ్యస్తమశ్రౌషీత్సుధీముఖాత్ ॥ (౬)

ముద్రాపయితుమిచ్ఛుస్తంస్వపూర్వరచితంముదా। ఆనాయయత్ప్రదేశోభ్యోజీర్ణప్రాయంమనీషిభిః ॥ (౭)

రాజ్ఞాశ్రీముద్దుకృష్ణేనసద్విద్యాపక్షపాతినా। ఆదరాత్సుధియాంప్రీత్యైరసార్ణవసుధాకరః ॥ (౮)

సంశోధ్యస్థాపితెస్స్వేనముద్రాక్షరనికేతనె। శ్రీకాశీవిశ్వనాథస్యముద్రాప్యప్రకటీకృతః ॥ (౯)

రసార్ణవసుధాకరే,

రసభావోల్లాస నామా ప్రథమవిలాసః.

శ్రీలక్ష్మీహయవదనపరబ్రహ్మణేనమః

శ్లో॥ శృంగారవీరసౌహార్ద్రం మౌగ్ధ్యవైయాత్యసౌరభం । లాస్యతాండవసౌజన్యం దాంపత్యంతద్భజామహే ॥ (౧)

వీణాంకితకరాంవన్దే వాణీమేణీదృశంసదా । సదానందమయీం దేవీం సరోజాసనవల్లభాం ॥ (౨)

అస్తికించిత్పరంవస్తు పరమానందకందళం । కమలాకుచకాఠిన్య కుతూహలిభుజాంతరం ॥ (3)

తస్యపాదాంబుజాజ్జాతో వర్ణోవిగతకల్మషః । యస్యసోదరతాంప్రాప్తం భాగీరథతపఃఫలం ॥ (౪)

తత్రరేచర్లవంశాబ్ధి శరద్రాకాసుధారరః । కలాధిరుదారశ్రీరాసీద్యాచమనాయకః ॥ (౫)

యస్యాసిధారామార్గేణ దుర్గేణాపి రణాంగణే । పాండ్యరాజగజానీకా జయలక్ష్మీరుపాగతా ॥ (౬)

ఖడ్గనారాయణేంద్రస్మిన్ భవతిశ్రీరతిస్థిరా । భూరభూత్కరిణీవశ్యా దుష్టరాజగజాంకుశే ॥ (౭)

తస్యభార్యామహాభాగ్యావిష్ణోశ్శ్రీరివవిశ్రుతా । పోచమాంబాగుణోదారా జాతాతామరసాన్వయాత్ ॥ (౮)

తయోరభూవన్ క్షితికల్పవృక్షాఃపుత్రాస్త్రయస్త్రీసితవైరివీరాః । సింగప్రభుర్వేన్నమనాయకశ్చవీరాగ్రణీరేచమహీపతిశ్చ ॥ (౯)

కలావేకపదోధర్మో యైరేభిశ్చరణైరివ। సంపూర్ణపదతాం ప్రాప్య నాకాంక్షంతి కృతంయుగం॥ (౧౦)

తత్రశింగమహీపాలే పాలయత్యఖిలాంమహీం। నమతామున్నతిశ్చిత్రంరాజ్ఞామనమతాంనతిః॥ (౧౧)

కృష్ణాశైలేశ్వరసన్నిధౌకృతమహాసంభారమేళేశ్వరే వీతాపాయమనేకశోవిదధతా బ్రహ్మప్రతిష్ఠాపనం। ఆనృణ్యంసమపాదియేనవిభునాతత్తద్గుణైరాత్మనోనిర్మాణాతిశయప్రయాసగరిమవ్యాసంగినిబ్రహ్మణి॥

కృతాంతజిహ్వాకుటిలాంకృపాణీం దృష్ట్వాయదీయాంత్రసతాంమరీణాం। స్వేదోదయశ్శీతసిసంచితానాంమానోష్మణా మాతనుతేప్రశాంతిం॥ (౧౩)

శ్రీమాన్రేచమహీపతిస్సుచరితోయస్యానుజన్మాస్ఫుటం ప్రాప్తోవీరగురుప్రథాంపృథుతరాంవీరస్యముద్రాకరః। లబ్ధ్వాలబ్ధకశారిరాయబిరుదంరాహుత్తరాయాంకితం పుత్రంనాగయనాయకంవసుమతీవీరైకచూడామణిం॥ (౧౪)

సోయంసింహమహీపాలో వసుదేవఇవస్ఫుటం। అనంతమాధవాయస్యతనుజౌలోకరక్షకౌ॥ (౧౫)

తత్రానుజోమాధవనాయకేంద్రో దిగంతరాళప్రథితప్రభావః। యస్యాభవన్వంశకరానరేంద్రాస్తనూభవాదేవగిరీంద్రముఖ్యాః॥ (౧౬)

తస్యాగ్రజన్మాభువిరాజదోష్ణైరపేతభావాగనపోతసంజ్ఞాం। ఖ్యాతాందధాతిస్మయథార్థభూతామనంతసంజ్ఞాంచమహీధరత్వాత్॥ ()

సోదర్యోబలభద్రమూర్తిరనిశందేవీప్రియారుక్మిణీ ప్రద్యుమ్నస్తనయోపిపౌత్రనివహోయస్యానిరుద్ధాదయః।

సోయంశ్రీపతిరన్నపోతనృపతిః కింత్వాననాంభోరుహేధత్తేచారుసుదర్శనశ్రియమసౌసత్వాత్మహస్తాంబుజే॥ (౧౮)

బహుసోమసుతంకృత్వా భూలోకంపరిరక్షతి। ఏకసోమసుతంరక్షన్ స్వర్లోకంలజ్జతేహరిః॥ (౧౯)

సోమకులపరశురామే భుజబలభీమేధిభూమి గోపాయత్రచజాగ్రతి శాసతిజగతాం జాగర్తినిత్యకల్యాణం॥ (౨౦)

హేమాద్రిధానైర్ధరణీసురాణాం హేమాచలంహస్తగతంవిధాయన।యశ్చారుసోపానపథేనచక్రేశ్రీపర్వతంసర్వజనాంఘ్రిగమ్యం॥

యోనేకవీరోద్ధరణేప్యసంఖ్యసంఖ్యోప్యభగ్నాత్మగతిక్రమోపి। అజాతిసాంకర్యభవోపిచిత్రందధాతిసోమాన్వయభార్గవాంకం॥ (౨౧)

ధావంధావంరిపునృపతయోయుద్ధరంగానువిద్ధాః ఖడ్గేఖడ్గేఫలితవపుషం యంపురస్తాద్విలోక్య। ప్రత్యావృత్త్యావితథగతయోవీక్షమాణాయదీయంసమ్మన్యంతేస్ఫుటమవితథం ఖడ్గనారాయణాంకం॥ (౨౩)

అన్నమాంబేతివిఖ్యాతా తస్యాసీద్ధరణీపతేః। దేవీశివాశివస్యేవరాజమౌళేర్మహోజ్జ్వలా॥ (౨౪)

శత్రుఘ్నం శ్రుతకీర్తిర్యా సుభద్రాయశసార్జునం। ఆనందయతిభర్తారం శ్యామారాజానముజ్జ్వలం॥ (౨౫)

తయోరభూతాంపుత్రౌద్వావాద్యోవేదగిరీశ్వరః। ద్వితీయస్త్వద్వితీయోసౌయశసాశివభూపతిః॥

అథశ్రీశింగభూపాలో దీర్ఘాయుర్వసుధామిమాం। నిజాంసపీతేనిర్వ్యాజం కురుతేసుప్రతిష్ఠితాం॥ (౨౬)

అహీనజ్యాబంధం కనకరుచిరంకార్ముకవరంబలిధ్వంసీబాణః పరపురమనేకఃఇచ్ఛవిషయః। ఇతిప్రాయోలోకోత్తరసమరసన్నాహవిధినామహీశోయంశింగక్షితిపఇతియంజల్పతిజనః॥ (౨౭)

యత్రచరణసన్నాహినిత్యంచరణంనిజపురాచ్చనిస్సరణం। వనచంరతచ్చరణకపరిచరణంవావిరోధినాంశరణం॥ (౨౮)

సతాం ప్రీతిం కుర్వన్ కువలయవికాసం విరచయన్ కలాః కాన్తాః పుష్ణన్ దధదపి చ జైవాతృకకథాం। నితాన్తం యో రాజా ప్రకటయతి మిత్రోదయమహోత్సవాచక్రానందానపి చ కమలోల్లాససుషమామ్ ॥ (౨౯)

తల్లబ్ధాని ఘనాఘనైస్తత ఇతో వారాం పృషంత్యంబుధౌ స్వాత్యామేవ హి శుక్తికాసు దధతే ముక్తాని ముక్తాత్మతామ్ । యద్దానోదకవిప్రుషస్తు సుధియాం హస్తే పతంత్యో భవన్ మాణిక్యాని మహాంబరాణి బహుశో దామాని హేమాని చ ॥ (౩౦)

నయమనయం గుణమగుణం పదమపదం నిజమివేత్య రిపుభూపాః । యస్య చ నయగుణవిదుషో వినమన్తి పదారవిందపీఠాంతమ్ ॥ (౩౧)

ప్రాణానాం పరిరక్షణాయ బహుశో వృత్తిం మదీయాం గతాస్తత్సింగంతమహీభుజః కరుణయా తే రక్షణీయా ఇతి । కర్ణే వర్ణయితుం నితాంతసుహృదోః కర్ణాంతవిశ్రాంతయోర్వక్త్యేయస్య మృగస్తయోః పరిసరం సా కామధేనుః శ్రితా ॥ (౩౨)

యుష్మాభిః ప్రతిగండభైరవరణే ప్రాణాః కథం రక్షితా ఇత్యంతఃపురపృచ్ఛయా యదరిషు ప్రాప్తేషు లజ్జావశమ్ । శంసంత్యుత్తరమాననవ్యతికరవ్యాపారపారంగతా గండాందోళితకర్ణకుండలహరిన్మాణిక్యవర్ణాంకురాః ॥

మందారపారిజాతకసంతానకకల్పసురమణీసదృశైః । అనపోతదాచవల్లభవేదగిరిస్వామిమాదదామయాభిఖ్యైః ॥ (౩౪)

ఆత్మభవైరతివిభవైరనితరజనసులభవిక్రమైర్భువియః రత్నాకర ఇవ రాజతి రాజకరారూఢరచితకమలోల్లాసః ॥ (౩౫)

యస్యాద్యః ప్రథమః కుమారతిలకః శ్రీయన్నపోతో గుణైరేకస్తత్తజమాత్మరూపవిభవే చాపేద్వయోరగ్రజం! ఆరూఢే త్రితయాగ్రజం విజయతే దుర్వారదోర్విక్రమం సత్యోక్త్యా చతురగ్రజం వితరణే కించాపి పంచాగ్రజం ॥ (౩౬)

యత్పుత్రస్య కుమారదాచయవిభోః ఖడ్గాగ్రధారాజలే మజ్జన్తి ప్రతిపక్షభూమిపతయః శౌర్యోష్మసంతాపితాః । చిత్రం తత్ప్రమదాః ప్రణష్టతిలకా వ్యాకీర్ణనీలాళకాః ప్రభ్రశ్యత్కుచకుంకుమాః పరిగళన్నేత్రాంతకాలాంజనాః ॥ (౩౭)

పరిపోషిణి యత్రపుత్రరత్నే దయితే వల్లభరాయ పూర్ణచంద్రే। సముదేతి సతాం ప్రభావిశేషః కమలానామభివర్ధనం తు చిత్రమ్ ॥ (౩౮)

పుత్రైరనైర్యశ్చ సనప్తృ సోఽయం శింగమహీపతిః। షడ్భిః ప్రతిష్ఠామయతే స్వామీవాంగైస్సు సంగతైః ॥ (౩౯)

రాజాచలనామధేయాం మధ్యాస్త వంశక్రమరాజధానీం। సతాం చరక్షామసతాం చ శిక్షాం న్యాయానురోధాదనుసందధానః ॥ ()

వింధ్యశ్రీశైలమధ్యస్థాం మండలం పాలయన్ సుతైః । వంశప్రవర్తకైరర్థాన్ భుంక్తే భోగపురందరః ॥ (౪౧)

యస్మిన్ శాసతి శింగభూమిరమణే త్వామన్నపోతాత్మజే కాఠిన్యం కుచమండలే చపలతా నేత్రాంచలే సుభ్రువాం వైషమ్యం త్రివళీషు మందపదతా లీలాలసాయాం గతౌ కౌటిల్యం చికురేషు కించ కృశతా మధ్యే పరం బధ్యతే ॥ (౪౨)

సోఽహం కల్యాణరూపస్య వర్ణోత్కర్షైకకారణం । విద్వత్ప్రసాదనాహేతోర్వక్ష్యే నాట్యస్య లక్షణం ॥ (౪౩)

పురా పురందరాద్యాస్తే ప్రణమ్య చతురాననం। కృతాంజలిపుటా భూత్వా పప్రచ్ఛుస్సర్వవేదినం ॥ (౪౪)

భగవన్ శ్రోతుమిచ్ఛామః శ్రావ్యం దృశ్యం మనోహరం। ధర్మ్యం యశస్యమర్థ్యం చ సర్వశిల్పప్రదర్శనం ॥ (౪౫)

పరం పంచమమామ్నాయం సర్వవర్ణాధికారికం । ఇతి పృష్టస్తైర్బ్రహ్మా సర్వవేదాననుస్మరన్ ॥ (౪౬)

తేభ్యశ్చ సర్వమాదాయ నాట్యవేదమథాసృజత్ । అధ్యాపయద్భరతాచార్యం ప్రజాపతిరభాషత ॥ (౪౭)

సహపుత్రైస్సమం వేదం ప్రయోగేణ ప్రకాశయ । ఇతి తేననియు
క్తస్తు భరతస్సహసూనుభిః ॥ (౪౮)

ప్రాయోజయత్సుధర్మాయా మింద్రస్యాగ్రే పురోగమైః । సర్వ
లోకోపకారాయ నాట్యశాస్త్రం చ నిర్మమే ॥ (౪౯)

తథా తదనుసారేణ శాండిల్యః కోహలోపి చ । దత్తిలశ్చ మతం
గశ్చ యే చాన్యే తత్తనూభవాః ॥ (౫౦)

గ్రంథాన్నానావిధాంశ్చక్రుః ప్రఖ్యాతాస్తే మహీతలే । తేషామ
తిగభీరత్వా ద్విప్రకీర్ణక్రమత్వతః ॥ (౫౧)

సంప్రదాయస్య విచ్ఛేదాత్ తద్విద్వద్విరలత్వతః । ప్రాయో
విరలసంచారా నాట్యపద్ధతిరస్ఫుటా ॥ (౫౨)

తస్మాదస్మత్ప్రయత్నోఽయం తత్ప్రకాశనలక్షణః । సారసంగ్రాహి
ణాం చిత్త మానందయతి ధీమతాం ॥ (౫౩)

నేదానీంతనదీపికాకిముతమస్సంఘాతమున్మూలయేజ్జ్యోత్స్నా కిం
చ చకోరపారణకృతే తత్కాలసంశోభినీ । బాలః కింకమలాకరాన్ ది
నమణి ర్నోల్లాసయేదంజసా తత్సంప్రత్యపి మాదృశామపి వచస్స్యాదే
వ సత్ప్రీతయే ॥ (౫౪)

స్వచ్ఛస్వాదురసాధారో వస్తుచ్ఛాయామనోహరః । సేవ్యస్సు
వర్ణనిధివన్నాట్యమార్గస్సనాయకః ॥ (౫౫)

సాత్త్వికాద్యైరభినయైః ప్రేక్షకాణాం యతో భవేత్ । నటే నాయ
కతాదాత్మ్యబుద్ధిస్తన్నాట్యముచ్యతే ॥ (౫౬)

రసోత్కర్షో హి నాట్యస్య ప్రాణస్తత్సనిరూప్యతే । విభావైర
నుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః ॥ (౫౭)

ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయిభావో రసస్స్మృతః । తత్రజ్ఞే
యో విభావస్తు రసజ్ఞాపనకారణం ॥ (౫౮)

బుధైర్జ్ఞేయో యమాలంబ ఉద్దీపన ఇతి ద్విధా । ఆధారవిషయ
త్వాభ్యాం నాయకో నాయికాపి చ ॥ (౫౯)

ఆలంబనం మతం తత్ర నాయకో గుణవాన్పుమాన్ । తద్గుణాస్తుమ
హాభాగ్య మౌదార్యం స్థైర్యదక్షతే ॥ (౬౦)

ఔజ్జ్వల్యం ధార్మికత్వం చ కులీనత్వం చ వాగ్మితా । కృతజ్ఞత్వం న
యజ్ఞత్వం శుచితామానశాలితా ॥ (౬౧)

తేజస్వితా కలావత్త్వం ప్రజారంజకతాదయః । ఏతే సాధారణాః
ప్రోక్తా నాయకస్య గుణా బుధైః ॥ (౬౨)

తత్ర మహాభాగ్యం ॥

సర్వాతిశాయిసామ్రాజ్యం మహాభాగ్యముదాహృతం । (౬౩)

యథా ॥ పౌత్రః కుశస్యాపి కుశేశయాక్షః ససాగరాం సాగరమేఖ
లాంతాం । ఏకాతపత్రాం భువమేకవీరః పురార్గళాదీర్ఘభుజో బుభోజ ॥

అథౌదార్యం ॥

యద్విశ్రాణనశీలత్వం తదౌదార్యం బుధా విదుః । (౬౪)

యథా ॥ జనస్య సాకేతనివాసినస్తౌ ద్వావప్యభూతామభినంద్య
సత్త్వౌ । గురుప్రదేయాధికనిస్స్పృహోర్థీ నృపోర్థికామాదధికప్రదశ్చ ॥

అథ స్థైర్యం ॥ (౬౫)

వ్యాపారం ఫలపర్యంతం స్థైర్యమాహుర్మనీషిణః

యథా ॥ ననవః ప్రభురాఫలోదయాత్ స్థిరకర్మా విరరామ కర్మ
ణః । నచ యోగవిధేర్నవేతరః స్థిరధీరాపరమాత్మదర్శనాత్ ॥ (౬౬)

అథ దక్షతా ॥ కార్యాణాం క్షిప్రకారిత్వం దక్షతాం పరిచక్షతే ।

యథా ॥ సదక్షిణం తూణముఖేన వామం వ్యాపారయన్హస్తమ
లక్ష్యతాజౌ । ఆకర్ణకృష్టా సకృదస్య యోద్ధుర్మౌర్వీవ బాణాన్ సుషువే రి
పుఘ్నాన్ ॥ (౬౭)

అథౌజ్జ్వల్యం। ఔజ్జ్వల్యం నయనానందకారిత్వం కథ్యతే బుధైః ॥

యథా॥ తారాఘనం దృష్టిభిరాపిబంత్యో నార్యో న జగ్ముర్విషయాంతరాణి। తథా హి శేషేంద్రియవృత్తిరాసాం సర్వాత్మనా చక్షురివ ప్రవిష్టా॥ (౬౮)

అథ ధార్మికత్వం ॥ ధర్మప్రవణచిత్తత్వం ధార్మికత్వమితీర్యతే। (౬౯)

యథా ॥ క్షిత్యైదండయతో దండ్యాన్ పరిణేతుః ప్రసూతయే। అప్యర్థకామౌ తస్యాస్తాం ధర్మ ఏవ మనీషిణః॥ (౭౦)

అథ కులీనత్వం ॥ కులే మహతి సంభూతిః కులీనత్వముదాహృతం। సూర్యాచంద్రమసౌ యస్య మాతామహపితామహౌ। స్వయం వృతః పతిర్ద్వాభ్యామూర్వశ్యా చ భువా చ యః ॥ (౭౧)

అథ వాగ్మితా ॥ వాగ్మితా తు బుధైరుక్తా సమయోచితభాషితా।

యథా ॥ నను వజ్రిణ ఏవ వీర్యమేతద్విజయం తే ద్విషతో యదస్య పక్ష్యాః। వసుధాధరకందరాద్విసర్పీ ప్రతిశబ్దోऽపి హరేర్భినత్తి నాగాన్॥

అథ కృతజ్ఞత్వం ॥ కృతానాముపకారాణాం స్మృతిరుక్తా కృతజ్ఞతా। (౭౩)

యథా ॥ ఏతస్యైవోపకారస్య ప్రాణాన్ దాస్యామి తే కపే। ప్రత్యహం క్రియమాణస్య శేషస్య ఋణినో వయం ॥ (౭౪)

అథ నయజ్ఞత్వం ॥ సామాద్యుపాయచాతుర్యం నయజ్ఞత్వముదాహృతం। (౭౫)

యథా ॥ అనారతం తేన పదేషు లంభితా విభజ్య సమ్యగ్వినియోగసత్క్రియాః। ఫలంత్యుపాయాః పరిబృంహితాయతీరుపేత్య సంఘర్షమివార్థసంపదః ॥ (౭౬)

అథ శుచితా ॥ అంతఃకరణశుద్ధిర్యా శుచితా సా ప్రకీర్తితా।

యథా ॥ కా త్వం శుభే కస్య పరిగ్రహో వా కిం వా మదభ్యాగమకారణం తే। ఆచక్ష్వ మత్వా వశినాం రఘూణాం మనః పరస్త్రీవిముఖప్రవృత్తి ॥

అథ మానితా ॥

అకార్పణ్యం సహిష్ణుత్వం యత్ కథితా మానశీలతా।

యథా ॥ సంతుష్టేతి సృణాంపురామపిరిపౌ కండూలదోర్మండల క్రీడాకృత్తపునఃప్రరూఢశిరసో వీరస్య లిప్సోర్వరం। యాచ్ఞాదైన్యపరాంచి యస్య కలహాయంతే ముహుస్త్వం వృణు త్వం వృణీష్వేత్యభితో ముఖాని స దశగ్రీవః కథం వర్ణ్యతే ॥ (౭౮)

అథ తేజస్వితా ॥ తేజస్విత్వమవజ్ఞాదేరసహిష్ణుత్వముచ్యతే ॥

యథా ॥ సోऽయం త్రిస్సప్తవారానవికలవిహితక్షత్రతంతుప్రమారో వీరః క్రౌంచస్య భేదాత్కృతధరణితలాపూర్వహంసావతారః। జేతా హేరంబభృంగిప్రముఖగణచమూచక్రిణస్తాటకారేస్త్వాం పృచ్ఛన్ జామదగ్న్యః స్వగురుహరధనుర్భంగరోషాదుపైతి ॥ (౭౯)

అథ కలావత్త్వం ॥ కలావత్త్వం నిగదితం సర్వవిద్యాసు కౌశలం ॥

యథా ॥ గోష్ఠీషు విద్వజ్జనసంచితస్య కలాకలాపస్య స తారతమ్యం। వివేకసీమా విగతావలేపో వివేద హేమ్నో నికషాశ్మనీవ ॥ (౮౦)

అథ ప్రజారంజకత్వం ॥ రంజకత్వం తు సకలచిత్తాహ్లాదనకారితా ॥

యథా ॥ అహమేవ మతో మహీపతేరితి సర్వః ప్రకృతిష్వచింతయత్। ఉదధేరివ నిమ్నగాశతేష్వభవన్నాస్య విమాననా క్వచిత్ ॥()

ఉక్తైర్గుణైశ్చ సకలైర్యుక్తస్స్యాదుత్తమో నేతా। మధ్యః కతిపయహీనో బహుగుణహీనోऽధమో నామ ॥

నేతా చతుర్విధోऽసౌ ధీరోదాత్తోऽథ ధీరలలితశ్చ। ధీరప్రశాంతనామా తతశ్చ ధీరోద్ధతః ఖ్యాతః ॥

తత్ర ధీరోదాత్తః ॥ దయావాననతిగంభీరో వినీతస్సత్త్వసారవాన్ దృఢచిత్తస్తి

తితిక్షావానాత్మశ్లాఘాపరాఙ్ముఖః । నిరూఢాహంకృతిర్ధీరోధీరోదాత్త ఉదాహృతః ॥

తత్రదయావసతిః ॥ సశోణితైస్తేన శిలీముఖాగ్రైర్నిక్షేపితాః కేతుషుపార్థివానాం । యశోహృతంసంప్రతిరాఘవేణనజీవితంవఃకృపయేతి వర్ణాః ॥ (౭౨)

అథగంభీరతా ॥ గాంభీర్యమవికారస్స్యాత్సత్యపిక్షోభకారణే ।

యథా॥ దధతోమంగళక్షౌమేవసానస్యచవల్కలే । దదృశువిస్మితాస్తస్యముఖరాగంసమంజనాః ॥ (౭౩)

వినీతత్వం యథా ॥ అవలోకవన్నృపతేః స్మదూరతో రభసాద్రథాదవతరీతుమిచ్ఛతః । అవతీర్ణవాన్ప్రథమమాత్మనా హరిర్వినయంవిశేషయతిసంభ్రమేణసః ॥ (౭౪)

సత్వసారత్వంయథా ॥ఉత్కృష్యిత్వామహాబాహుఃప్రేక్ష్యచాస్థి మహాబలః । పాదాంగుష్ఠేనచిక్షేపసంపూర్ణందశయోజనం ॥ (౭౫)

దృఢవ్రతత్వం యథా ॥ తమశక్యమపాక్రష్టుం నిదేశాత్స్వర్గిణఃపితుః । యయాచేపాదుకేపశ్చాత్కర్తుంరాజ్యాధిదేవతే॥ (౭౬)

తితిక్షావత్త్వంయథా । ప్రతివాచమదత్తకేశవఃశపమానాయనచేదిభూభుజే । అనుహుంకురుతే ఘనధ్వనిం నహిగోమాయురుతాని కేసరీ ॥ (౭౬)

ఆత్మశ్లాఘాపరాఙ్ముఖత్వంయథా ॥ తస్యసంస్తూయమానస్యరచితార్థైస్తపస్విభిః ॥ శుశుభేవిక్రమోదగ్రంలజ్జయావనతంశిరః॥ (౭౭)

నిరూఢాహంకారత్వం యథా॥ భూమాత్రంకియదేతదర్ణవమితం యత్సాధితంహార్యతె యద్వీరేణ భవాదృశేన వదతాత్రిస్సప్తకృత్వోజయం । డింభోయంనవబాహురీదృశమిదంఘోరంచవీరవ్రతం తద్ఘోరాద్విరమప్రసీదభగవన్జాత్యైవపూజ్యోసినః॥ (౭౮)

అథధీరలలితః॥ నిశ్చింతోధీరలలితఃతరుణోవనితాశయః ।

యథా ॥ సోధికారమభికఃకులోచితం కాశ్చనస్వయమకు వర్త్యర్ణసమాః । సన్నివేశ్యసచివేష్వతః పరం స్త్రీవిధేయ నవయౌవనో భవత్ ॥ (౮౦)

అథ ధీరశాంతః ॥సమప్రకృతికఃక్లేశ సహిష్ణుశ్చవివేచకః ।
లలితాదిగుణోపేతో విప్రోవాసచివోవణిక్ ॥
ధీరశాంతశ్చారుదత్త మాధవాదిరుదీరితః ।

యథా ॥ కువలయదళశ్యామో ప్యంగంధధత్పరిధూసరంసులలితపదన్యాసశ్శ్రీమాన్మృగాంకనిభాననః । హరతివినయంరామోయస్యప్రకాశితసాహసః ప్రవిగళదసృక్పంకఃపాణిర్లలన్నరజాంగలః ॥()

అథధీరోదాత్తః ॥

మాత్సర్యవానహంకారీ మాయావీరోషణశ్చలః ।
వికత్థనోభార్గవాదిర్ధీరోదాత్త ఉదాహృతః ॥

యథా ॥ నత్రస్తంయది నామభూతకరుణాసంతానశాంతాత్మనః తేనవ్యారుజతాధను ర్భగవతో దేవాద్భవానీపతేః ।
తత్పుత్రస్తుమదాంధదానవవధాద్విశ్వస్య దత్తోత్సవః స్కందఃస్కంద ఇవప్రియోహమథవా శిష్యఃకథంనస్మృతః ॥ (౮౨)

ఏతేచనాయకాస్సర్వ రస సాధారణా స్స్మృతాః । శృంగారాపేక్షయా తేషాం త్రైవిధ్యంకథ్యతేబుధైః ॥

పతిశ్చోపపతిశ్చైవ వైశికశ్చేతి భేదతః । పతిస్తు విధినాపాణిగ్రాహకఃకథ్యతేబుధైః ॥

యథా । సమానసీమేరు సఖఃపితౄణాం కన్యాంకులస్యస్థితయేస్థితిజ్ఞః । మేనాంమునీనామపి మాననీయా మాత్మానురూపాం విధినోపయేమే ॥ (౮౩)

చతుర్ధా-సోపికథితో వృత్త్యా కావ్యవిచక్షణైః । అనుకూలశ్శఠో ధృష్టో దక్షిణశ్చేతి భేదతః ॥

తత్ర । అనుకూలస్త్వేకజానిః। తత్ర ధీరోదాత్తానుకూలో యథా।

సీతాం హిత్వా దశముఖరిపు ర్నోపయేమే యదన్యాం తస్యా ఏవ ప్రతికృతిసఖో యత్క్రతూనాజహార । వృత్తాంతేన శ్రవణవిషయప్రాపినా తేన భర్తుః సా దుర్వారం కథమపి పరిత్యాగదుఃఖం విషేహే ॥ (౯౪)

ధీరలలితానుకూలో యథా ।

ప్రియమాధవే కిమపి మయ్యవాసనా ననుసోహమేవ య మనందయత్పురా । అయమాగృహీత కమనీయకంకణస్తవమూర్తిమానివ మహోత్సవః కరః ॥ (౯౫)

ధీరోదాత్తానుకూలో యథా ।

కింకంఠే శిథిలీకృతో భుజలతాపాశః ప్రమాదాన్మయా నిద్రాచ్ఛేదవివర్తనేష్వభిముఖం నాద్యాస్మి సంభావితః । అన్యస్త్రీజనశంకయా రఘురహం స్వప్నే పినాలక్షితో దోషం పశ్యసి కిం ప్రియే పరిజనోపాలంభయోగ్యే మయి ॥ (౯౬)

అథ శఠః । శఠో గూఢాపరాధకృత్ ।

యథా । స్వప్నకీర్తితవిపక్షమంగనాః ప్రత్యభైత్సురవవదంత్యేవ వతం । ప్రచ్ఛన్నాన్తగళితాశ్రుబిందుభిః క్రోధభిన్నవలయైర్వివర్తనైః ॥()

అథ ధృష్టః ॥

దృష్టోవ్యక్తాన్యయువతి భోగలక్ష్మాపినిర్భయః ।

యథా మమైవ ।

కోదోషో మణిమాలికా యది భవేత్కంఠే న కిం శంకరో ధత్తే భూషమర్ధచంద్రమమలం చంద్రే న కిం కాళిమా । తత్సాన్ద్వేవకృతం కృతం ఫణితిభిర్నైవాపరాద్ధం త్వయా భాగ్యం ద్రష్టుమనీశమైవ భవతః కాంతాపరాద్ధం మయా ॥ (౯౮)

అథ దక్షిణః ॥ నాయికాస్వప్యనేకాసు తుల్యో దక్షిణ ఉచ్యతే ।

యథా । స్నాతా తిష్ఠతి కుంతలేశ్వరసుతా వారోంగరాజస్వసుర్ద్యూతే రాత్రిరియం జితా కమలయా దేవీ ప్రసాద్యాద్య వా । ఇత్యంతఃపురసుందరీః ప్రతిమయా విజ్ఞాయ విజ్ఞాపితే దేవేనాప్రతిపత్తిమూఢమనసా ద్విత్రాః స్థితా నాడికాః ॥ (౯౯)

అథోపపతిః ॥ ప్రలోభ్యాన్యవధూం భుజ్క్తే ఉపాయైర్వివిధైరపి ।
స తూపపతిరిత్యుక్తో విద్వద్భిరిహ శాస్త్రతః ॥

యథా॥ భర్తా-నిశ్వసితేప్యసూయతి మనోజిఘ్రస్సపత్నీజనః శ్వశ్రూరింగితదైవతం నయనయోరూహాలిహో యాతరః । తద్దూరాదయమంజలిః కిమమునా దృగ్భంగిపాతేన తే వైదగ్ధీరచనాప్రపంచరసికవ్యర్థోయమత్ర శ్రమః ॥ (౧౦౦)

దాక్షిణ్యమానుకూల్యంచ ధార్ష్ట్యంచ నియతంవ్రతం ।
నోచితాన్యస్య శాఠ్యం స్యా దన్యచిత్తత్వసంభవాత్ ॥

శఠోపపతిర్యథా । మమైవ ।

మఝ్ఝణ్ణజణసుణ్ణే హారిణీ ఎభఖ్ఖిదేసు కలమేసు ।
అవిసేసణ్ణ కహం వి అగదోసి శణవాటిఅం దేంఖుం ॥
మధ్యాహ్నే జనశూన్యే హరిణ్యా భక్షితేషు కలమేషు ।
అవిశేషజ్ఞ కథమివ గతోసి శణవాటికాం ద్రష్టుం ॥ (౧౦౧)

అత్ర కయాచన స్వైరిణ్యా మయి సంకేతం గతాయాం త్వం తు శణవాటికయా విరంతుం గతోసీతి వ్యంగ్యార్థేనాన్యాసంగతస్య సూచనాదయం శఠోపపతిః ॥

అథ వైశికః ॥

రూపవాన్ శీలసంపన్న శ్శాస్త్రజ్ఞః ప్రియదర్శనః ।
కులీనో మతిమాన్ శూరో రమ్యవేషధరో యువా ॥

అదీనస్సురభిస్త్యాగీ సహనః ప్రియభాషణః ।

శంకావిహీనోమానీచ దేశకాలవిభాగవత్ ॥

బాలాచాతుర్యమాధుర్య సౌభాగ్యాదిభిరన్వితః ।
వేశ్యోపభోగరసికో యోభ వేత్సతువైశికః॥

కలకంఠాదికోలక్ష్యోభాణాదావేవ వైశికః । సత్రిధాకథ్యతేజ్యే
ష్ఠమధ్య నీచవిభేదతః॥

తేషాంలక్షణానిభావప్రకాశికాయాముక్తాని॥

యథా॥ అసంగోపిస్వభావేన సక్తవచ్చేష్టతేముహుః । త్యాగీ
స్వభావమధుర స్సమదుఃఖసుఖశ్శుచిః॥

కామతంత్రేషునిపుణః క్రుద్ధానునయకోవిదః ।స్ఫురితేనాధరేకిం
చిత్ దయితాయావిరజ్యతి॥

దదాతికాలేకాలేచ భావంగృహ్ణాతిభావతః । సర్వార్థైరపిమ
ధ్యస్థ స్తామేవోపచరన్పునః॥

దృష్టేదోషే విరజ్యేత సభవేన్మధ్యమఃపుమాన్ । కామతంత్రే
షునిర్లజ్జః కర్కశోరతికేళిషు॥

అవిజ్ఞాతభయామర్షః కృత్యాకృత్యవివేకధీః । మూర్ఖఃప్రస
సక్తభావశ్చ విరక్తాయామపిస్త్రియాం ॥

మిత్రైర్నివార్యమాణోపి పారుష్యంప్రాపితోపిచ । అన్యస్నే
హపరావృత్తాం సంసక్తమరణామపి । స్త్రియంకామయతేయస్తు సోధ
మఃపరికీర్తితః ॥

అథశృంగారనేతౄణాం సాహాయ్యకరణోచితాః । నిరూప్యం
తేపీఠమర్ద విటచేటవిదూషకాః ॥

తత్రపీఠమర్దః॥ నాయికానుచరోభక్తః కించిదూనశ్చతుగుణ
ణైః । పీఠమర్దఇతిఖ్యాతః కుపితస్త్రీప్రసాదకః॥

కామతంత్రకలావేదీ విటఇత్యభిధీయతే । సంధాన చతురశ్చే
టః కలహంసాదికోమతః ॥

వికృతాంగవచోవేషైః హాస్యకారీవిదూషకః ।

అథసాహాయ్యగుణాః॥ దేశకాలజ్ఞతాభాషామాధుర్యంచవిదగ్ధ
తా । ప్రోత్సాహనేకుశలతాయథోక్తకథనన్తథా ॥

నిగూఢమంత్రతేత్యాద్యా స్సహాయానాంగుణామతాః॥

ఇతినాయకప్రకరణం । అథనాయికానిరూప్యంతే ॥

రసాలంబనభూతాయా నాయికాత్రనిరూప్యతే । స్వకీయాపర
కీయాచ సామాన్యాచేతిసాత్రిధా॥

తత్రస్వకీయా॥ సంపత్కాలేవిపత్కాలేయానముంచతివల్లభం।
శీలార్జవగుణోపేతా సాస్వీయాకథితాబుధైః॥

యథా॥ కింతాదేణణరేందసేహరసిహాలీఢగ్గపాదేణమేకింవామే
ససురేణవాసవమహాసింగాసణంఝాసిణా । తేదేసాగిరిణోఅదేవణమ
హీసాచేలమేవల్లహాకోసల్లాతణయస్సజత్థచలణేవందామిణందామిఅ ॥

కింతాతేననరేంద్రశేఖర శిఖాలీఢాగ్రపాదేనమే కింవామేశ్వశు
రేణవాసవమహా సింహాసనాధ్యాసినా । తేదేశాగిరయశ్చ తేవనమ
హీ సాచైవమేవల్లభా కౌసల్యాతనయస్యయత్రచరణౌ వందేచనందా
మిచ ॥ (౧౦౨)

సాచస్వీయాత్రిధాముగ్ధా మధ్యాప్రౌఢేతికథ్యతే ।

తత్రముగ్ధా॥ ముగ్ధానవవయఃకామారతౌవామామృదుఃక్రుధి । య
తతేరతచేష్టాయాం గూఢంలజ్జామనోహరం ॥

కృతాపరాధేదయితే వీక్షతేరుదతీసతీ । అప్రియంవా ప్రియం
వాపి నకించిదపిభాషతే ॥

వయసాముగ్ధాయథా॥

మమైవ॥ ఉల్లోళితంహిమకరె నిబిడాంధకార ముత్తేజితం విషమ
సాయకబాణయుగ్మం । ఉన్మజ్జితంకమలకోరకయుగ్మమస్యాముల్లాసితా
చగగనేతనునాపిరేఖా ॥ (౧౦3)

నవకామాయథా ॥ బాలాప్రసాధన విధానిదధాతి చిత్తందత్తాద

రాపరిణయేమణిపుత్రికాణాం ఆలజ్జతేనిజసఖీజనమందహాసై రాలప్య
తే తదిహ భావనహావతారః ॥ (౧౦౪)

రతౌ వామత్వం యథా ॥ మమైవ ॥ ఆలోక్య హారమణిబింబితమా
త్మకాంత మాలింగతీతి సహసా పరివర్తమానా । ఆలంబితా కరతలే పరి
వేపమానా సా సంభ్రమాత్సహచరీమవలంబతే స్మ ॥ (౧౦౫)

మృదుక్రోధత్వం యథా ॥ వ్యావృత్యక్రమణోద్యమేపి పదయోః ప్ర
త్యుద్గతౌ వర్తనం భ్రూభేదోపిత దీక్షణవ్యసనినావ్యస్మారి మే చక్షుషా ।
చాటూక్తాని కరోతి దగ్ధరసనా రూక్షాక్షరేప్యుద్యతా సఖ్యః కింకరవాణి
మానసమయే సంభూతభేదో మమ ॥ (౧౦౬)

సవ్రీళసురతప్రయతనం యథా ॥
ఔత్సుక్యేన కృతత్వరా సహభువా వ్యావర్తమానా హ్రియా ।
తైస్తైర్బంధువధూజనస్య వచనైర్నీతాభిముఖ్యం పునః । దృష్ట్వా
గ్రే వరమాత్తసాధ్వసరసా గౌరీనవే సంగమే సంరోహత్పులకా హరేణ
హసతా శ్లిష్టా శివాయాస్తు వః ॥ (౧౦౭)

కోపాదభాషణరోదనే యథా । మమైవ ॥
కాంతే కృతాగసి పునః పరివర్తమానే సఖ్యం సరోజశశినోస్స
హసా బభూవ । రోషాక్షరం సదసి వక్తుమపారయంత్యామిందీవరద్వయ
మవాప తుషారధారాం ॥ (౧౦౮)

అథ మధ్యా ॥
సమానలజ్జామదనా ప్రోద్యత్తారుణ్యశాలినీ । మధ్యా కామయ
తే కాంతం మోహాంతసురతక్షమా ॥
తుల్యలజ్జాస్మరత్వం యథా ॥
కాంతే సాగసి సానురాగమబలా సాచీకరోత్యాననం తస్మిన్కామ
కలాకలాపకుశలే వ్యావృత్తవక్త్రా కిల । పశ్యంతీ ముహురంతరంగ మద

నందోలాయమానేక్షణా లజ్జామన్మథమధ్యగాపి నితరాం తస్యాభవత్ప్రీ
తయే ॥ (౧౦౯)

ప్రోద్యత్తారుణ్యశాలిత్వం యథా ॥ మమైవ ॥
నేత్రాంచలేన లలితావలితా చ దృష్టిస్సఖ్యం కరోతి జఘనం పులి
నేన సాకం । చక్రద్వయేన సదృశౌ కుచకుట్మలౌ చ నిత్యా విభాతి సుతరాం
మదనస్య లక్ష్మీః ॥ (౧౧౦)

మోహాంతసురతక్షమత్వం యథా ॥ మమైవ ॥
ఆకీర్ణఘర్మజలమాకులకేశపాశమామీలితాక్షియుగమాదృతపార
వశ్యం । ఆనందకందళితమస్తమితాన్యభావమాశాస్మహే కిమపి చేష్టిత
మాయతాక్ష్యాః ॥ (౧౧౧)

త్రివిధా సామానవృత్తేర్ధీరాధీరోభయాత్మనా । తత్ర ధీరా । ధీ
రా తు వక్తి వక్రోక్త్యా సోత్ప్రాసం సాగసం ప్రియం । యథా । మమైవ ।
కోదోషో మణిమాలికా యది భవేత్కంఠే న కిం శంకరో ధత్తే భూషణ మ
ర్ధచంద్రమమలం చంద్రే న కిం కాళిమా । తత్సాధ్వేవ కృతం కృతం ఫణితిభి
ర్నైవాపరాద్ధం త్వయా భాగ్యం ద్రష్టుమనీశయైవ భవతః కాంతాపరా
ద్ధం మయా ॥ (౧౧౨)

అధీరా పరుషైర్వాక్యైర్వల్లభం ఖేదయేద్రుషా । యథా । మ
మైవ । నిశ్శంకమాగతమవేక్ష్య కృతాపరాధం కాచిన్నితాంతపరుషం
వినివృత్తవక్త్రా । కింప్రార్థనాభిరధికం సుఖమేహి యాహి యాహీతి ఖిన్న
మకరోదసకృద్బ్రువాణా ॥ (౧౧౩)

అథ ధీరాధీరా ॥ ధీరాధీరా తు వక్రోక్త్యా సబాష్పం వదతి ప్రియం ।
యథా ॥ మమైవ ॥ ఆశ్లేషోల్లసితాశయేన దయితాత్వార్ద్రా
త్వయా చుంబితా చిత్రోక్తిశ్రవణోత్సుకేన గళితా తస్యాం నిశానాథతా ।

తద్వ్యక్తందివసాగమేత్ర జడతాంకార్యంకలాహీన తారాజన్నిత్యుదితా త్రపాగద్గదపదంకాచిద్వ్రీడితిప్రియం ॥ (౧౧౪)

అథప్రగల్భా ॥ సంపూర్ణయౌవనోన్మత్తా ప్రగల్భారూఢమన్మథా । దయితాంగే విలీనేవయతతేరతికేళిషు ॥

రతప్రారంభమాత్రేపిగచ్ఛత్యానందమూర్ఛనాం ।

పూర్ణయౌవనత్వం యథా ॥ మమైవ ॥ ఉత్తుంగౌ కుచకుంభౌ రంభాస్తంభోపమానమూరుయుగం । అస్యాస్తరళేచదృశౌ సృజతాధాత్రాకిమాహితంసుకృతం ॥ (౧౧౫)

రూఢమన్మథత్వం యథా ॥ మమైవ ॥ నిశ్వాసోల్లసదున్నతస్తనతటంనిర్దష్టబింబాధరం నిమృష్టాంగవిలేపనంచకరజైశ్చిత్ర ప్రయుక్తైరతే । కాంచీదామవిభిన్నమంగదయుగం భగ్నంతథావిప్రియం సంప్రోత్సాహ యతిస్మసావిదధతీహస్తక్వణత్కంకణం ॥ (౧౧౬)

మానవృత్తేఃప్రగల్భాపిత్రిధాధీరాదిభేదతః ।

తత్రధీరాప్రగల్భా ॥ ఉదాస్తేసురతేధీరాసావహిత్థాచసాదరా ।

యథా ॥ నప్రత్యుద్గమనం కరోతి దయితస్యాళీషు కోపచ్ఛలాన్నాదత్తేనవమంజరింప్రణయినావ్యాజేనదత్తామపి । ధత్తేదర్పణమంతరేణనగిరంరూఢాక్షరాంమానినీచాతుర్యాద్విధధాతిమానమథవా వ్యక్తింకరోతిప్రియా ॥ (౧౧౭)

అథఅధీరాప్రగల్భా ! సతర్జ్యనిష్ఠురం రోషాదధీరాతాడయేద్దృఢం।

యథా । మమైవ । కాంతేసాగసికాచిదంతికగతే నిర్భర్త్స్యలోలాదృశైః భ్రూభంగీకుటిలైరపాంగవలనైరాలోకమానాముహుః ; బధ్వామేఖలయాసపత్న రమణీపాదాబ్జలాక్షాంకితం లీలాసీలసరోరుహేణనిటలం హన్తిస్మరోషాకులా॥ (౧౧౮)

అథధీరాధీరాప్రగల్భా । ధీరాధీరగుణోపేతాధీరాధీరేతికథ్యతే।

యథా । మమైవ । ప్రత్యాసీదతిసాగసిప్రియతమే సాసంభ్రమాదుత్థితా వైయ్యాత్యాత్పునరాస్థితేసతి పునర్మానావధూతాశయా । రాత్రౌక్వాసినచేత్క్వచిన్మణిమయీ మాలాకుతస్తైవదేత్యుక్త్వామేఖలయాహతేనసహసా శ్లిష్టాసబాష్పంస్థితా॥ (౧౧౯)

ద్వేధాజ్యేష్ఠాకనిష్ఠేతి మధ్యాప్రౌఢాపితాదృశీ । ఉభేఅపియథా। ఏకత్రాసనసంగతే ప్రియతమే పశ్చాదుపేత్యాదరాదేకస్యా నయనేపిధాయవిహిత క్రీడానుబంధచ్ఛలః ! ఈషద్వక్రితకంధరాంస పులకప్రేమోల్లసన్మానసామంతర్హాస లసత్కపోలఫలకాంధూర్తోపరాంచుంబతి॥ (౧౨౦)

అత్రేతరస్యామపి సంభావనార్హతయా పిహితలోచనాయాజ్యేష్ఠత్వం పశ్యంత్యాస్తత్సమక్షంసంభావనార్హత్వాచ్చుంబితాయాః కనిష్ఠత్వం ఏవమితర దప్యుదాహార్యం । ధీరాధీరాదిభేదేన మధ్యాప్రౌఢే త్రిధాత్రిధా । జ్యేష్ఠాకనిష్ఠాభేదేనతాః ప్రత్యేకంద్విధాద్విధా॥

ముగ్ధాత్వేకవిధాచైవ స్యాత్త్రిమోదశధోదితా । అథ పరకీయా । పరానురాగవ్యాపార గోపనేదత్తమానసా । పరకీయేతిసాప్రోక్తాభరతాగమవేదిభిః॥

సాచాపిద్వివిధాకన్యాపరోఢాచేతిభేదతః । అత్రకన్యాత్వనూఢాస్యాత్సలజ్జాపితృపాలితా ॥

సఖీకేళిషువిస్రబ్ధా, ప్రాయోముగ్ధాగుణాన్వితా ।

యథా ।

తాంనారదఃకామచరఃకదాచిత్కన్యాంకిలప్రేక్ష్యపితుస్సమీపే ।సమాదిదేశైకవధూంభవిత్రీంప్రేమ్ణాశరీరార్ధహరాంహరస్య ॥ (౧౨౧)

ప్రధానమప్రధానంవా నాటకాదావియంభవేత్ । మాలతీమాధవేలక్ష్యే మాలతీమపయన్తికే ॥

పరోఢాతుపరేణోఢా ప్యన్యసంభోగలాలసా । లజ్జాయుక్తాప్ర

బంధేసా సప్తశత్యాదికైర్బుధైః॥

అథ సామాన్యా । సాధారణాస్త్రీగణికాకలాప్రాగల్భ్యధౌర్త్య్యభాక్ । యథా । గాఢాలింగనపీడితస్తనతటం స్విద్యత్కపోలస్థలం సందష్టాధరముగ్ధసీత్కృతమభి భ్రామ్యద్భ్రువృత్యత్కరం । చాటుప్రాయవచోవిచిత్రమణితైః ఘాతైరుతైశ్చాంకితం వేశ్యానాంధృతిధామ పుష్పధనుషః ప్రాప్నోతిధన్యోరతం॥ (౧౨౨)

ఏషాస్యాద్ద్వివిధారక్తావిరక్తాచేతి భేదతః । తత్రరక్తాతువర్ణ్యాస్యాదప్రాధాన్యేననాటకే ॥

అగ్నిమిత్రస్యవిజ్ఞేయా యథారాజ్ఞఇరావతీ । ప్రధానమప్రధానం వా । నాటకేతరరూపకే॥

సాచేద్దివ్యానాటకేతు ప్రాధాన్యేనైవవర్ణ్యతే।

యథా । ఆదర్శనాత్ప్రవిష్టాసామే సురలోకసుందరీహృదయం।

బాణేనమకరకేతోః కృతమార్గమవంధ్యపాతేన॥ (౧౨౩)

విరక్తాతుప్రహసనప్రభృతిష్వేవవర్ణ్యతే । తస్యాదాత్యప్రభృతయో గుణాస్తదుపయోగినః॥

ఛన్నకామాన్రతార్థాజ్ఞా బాలపాషండషండకాన్। రక్తేవరంజయేద్దివ్యా నిస్వాన్మాత్రావివాసయేత్॥

ఛన్నకామాః శ్రోత్రియాదయః । రతార్థారతిసుఖప్రయోజనాః। అజ్ఞామూఢాః । శేషాఃప్రసిద్ధాః ।అత్రకేచిదాహుః । గణికాయానానురాగోగుణవత్యపినాయకే । రసాభాసప్రసంగస్స్యాదరక్తాయాశ్చవర్ణ్యతే॥ అతశ్చనాటకాదౌతు వర్ణ్యాసానభవేదితి । యథాచాహుః ।

సామాన్యవనితావేశ్యాసాద్రవ్యపరమిచ్ఛతి । గుణహీనేనచద్వేషో నానురాగోగుణిన్యపి॥

శృంగారాభాసఏతస్యాం నశృంకారఃకదాచనేతి । తన్మతం నానుమనుతేధీమాంచ్ఛ్రీశింగభూపతిః । భావానుబంధభావేననాయికాత్వపరాహతేః॥

తస్యాఃప్రకరణాదౌచనాయికాత్వవిధానతః । అనాయికావర్ణనేతు రసాభాసప్రసంగతః ॥

తథాప్రకరణాదీనా మరసాశ్రయతాగతేః । రసాశ్రయస్తుదశధేత్యాదిశాస్త్రవిరోధతః ॥

తస్మాత్సాధారణస్త్రీణాం గుణశాలినినాయకే।

భావానుబంధస్స్యాదేవ రుద్రటస్యాపిభాషణాత్ ॥

ఈర్ష్యాకులస్త్రీషునవాయకస్యనిశ్శంకకేళిర్నపరాంగనాసు।

వేశ్యాసుచైతద్ద్వియంప్రరూఢం సర్వస్వభూతాస్తదహోస్మరస్యేతి॥

ఉదాత్తాదిభిదాఃకశ్చిత్సర్వాసామపిమన్యతే ।

తాస్తుప్రాయేణదృశ్యన్తే సర్వత్రవ్యవహారతః ॥

అథాసామష్టావవస్థాః ॥

ప్రథమఃప్రోషితపతికా వాసకజ్జాతతశ్చవిరహోత్కా ।

అథఖండితా మతాస్యాత్కలహాన్తరితాభిసారికాచైవ ॥

కథితాచవిప్రలబ్ధా స్వాధీనపతిస్తథాచాన్యా ।

శృంగారకృతావస్థా భేధాత్తాశ్చాష్టధాభిన్నాః ॥

తత్రప్రోషితభర్తృకా ।

దూరదేశంగతేకాంతే భవేత్ప్రోషితభర్తృకా ।

అస్యాస్తుజాగరఃకార్శ్యం నిమిత్తాదివిలోకనం ॥

మాలిన్యమనవస్థానం ప్రాయశ్శయ్యానిషేవణం ।

జాడ్యచింతాప్రభృతయో విక్రియాఃకథితాబుధైః ॥

యథామమైవ ।

దూరేతిష్ఠతిసోధునాప్రియతమః ప్రాప్తోవసంతోదయః కష్టంకోకిలకూజితానిసహసా జాతానిదంభోళయః ।

అంగాన్యప్యవశాని యాంతితనుతాంయాతీవమేచేతనాహాకష్టం మమదుష్కృతస్యమహిమా చంద్రోపిచండాయతే ॥ (౧౨౪)

అథ వాసవకజ్జికా ॥

భవత్యాద్యైరభిదధే స్త్రీణాం వారస్తు వాసకః ।
స్వవాసకవశాత్కాన్తే సమేష్యతి గృహాన్తికం ॥
సజ్జీకరోతిచాత్మానం తాథా వాసకసజ్జికా ।
అస్యాస్తు చేష్టాస్సంపర్క మనోరథవిచింతనం ।
సఖీవినోదహృల్లేఖో ముహుర్దూతీనిరీక్షణం ॥
ప్రియాగమనమార్గాభి వీక్షా ప్రభృయోమతాః ।

యథా మమైవ ।

కేళీగేహంగమితశయనం భూషితంచాత్మదేహం దర్శందర్శం దయితపదవీం సాదరంవీక్షమాణా । కామక్రీడాం మనసివివిధాం భావినీంకల్పయంతీ సారంగాక్షీ రణరణికయా నిశ్వసంతీ సమాస్తే ॥(౧-౨౪)

అథ విరహోత్కంఠితా ।

అనాగసి ప్రియతమే చిరయత్యుత్సుకాతుయా ।
విరహోత్కంఠితా భావ వేదిభిస్సా సమీరితా ॥
అస్యాస్తు చేష్టా హృత్తాపో వేపథుశ్చాంగసాదనం ।
అరతిర్బాష్పమోక్షశ్చ స్వావస్థాకథనాదయః ॥

యథా । మమైవ ॥

చిరయతిమనః కాంతే కాంతానిరాగసి సోత్సుకా మధు మలయజంమాకందం వానిరీక్షితుమక్షమా । గళితపతితంనోజానీతే కరాదపికంకణం పరభృతరుతం శ్రుత్వా బాష్పం విముంచతి వేపతే ॥ (౧-౨౬)

అథ ఖండితా ।

ఉల్లంఘ్యసమయంయస్యాః ప్రేయానన్యోపభోగవాన్ ॥
భోగలక్ష్మాంచితః ప్రాత రాగచ్ఛేత్సాహి ఖండితా ॥
అస్యాస్తుచింతానిశ్వాసః తూష్ణీంభావోశ్రులోచనం ।
ఖేదభ్రాంత్యస్ఫుటాలాపా ఇత్యాద్యా విక్రియామతాః ॥

యథా । మమైవ ॥

ప్రథా తే ప్రాణేశం నవమదనముద్రాంకిత తనుం వధూర్దృష్ట్వా రోషాత్కిమపికుటిలంజల్పతిముహుః । ముహుర్ధత్తే చింతాం ముహురపిపరిభ్రామ్యతిముహుః విధత్తే నిశ్వాసంముహురపిచబాష్పం విసృజతి ॥ (౧-౨౭)

అథ కలహాన్తరితా ॥

యా సఖీనాంపురఃపాదపతితం వల్లభంరుషా ।
నిరస్యపశ్చాత్తపతి కలహాన్తరితాతుసా ॥
అస్యాస్తుభ్రాన్తిసన్తాప మోహానిశ్వసనంజ్వరః ।
ముహుఃప్రలాపఇత్యాద్యా ఇష్టాశ్చేష్టామనీషిభిః ॥

యథా । మమైవ ॥

నిశ్శంకానితరాం నిరస్యదయితం పాదానతంప్రేయసీ కోపేన, ద్యకృతం మయాకిమిదమిత్యాత్తాసఖీం జల్పతి । సోద్వేగం భ్రమతి క్షిపత్యనుదిశో దృష్టింవిలోలాకులాం రమ్యంద్వేష్టిముహుః ముహుః ప్రలపతి శ్వాసాధికంమూర్ఛతి ॥ (౧-౨౮)

అథాభిసారికా ॥

మదనానలసంతప్తా యాభిసారయతిప్రియం ।
జ్యోత్స్నీతమస్వినీయాన యోగ్యాంబరవిభూషణా ॥
స్వయంవాభిసరేద్యాతు సాభవేదభిసారికా ।
అస్యాస్సంతాపచింతాద్యా విక్రియాస్తుయథోచితం ॥
కాంతాభిసరణేస్వీయా లజ్జానాశాదిశంకయా ।
వ్యాఘ్రహుంకారసంత్రస్త మృగశాబవిలోచనా ॥
నీలాదిరక్తవసన రచితాంగావకుంఠనా । స్వాంగేవిలీనావయవానిశ్శబ్దపదచారిణీ ॥
సున్నిగ్ధైకసఖీమాత్రయుక్తాయాతిసముత్సుకా । ఏషాప్రియే

తునిద్రాణేపార్శ్వే తిష్ఠతినిశ్చలా ॥

గర్వాతిరేకనిభృతా శీతైస్స్రగ్దామ చందనైః । భావజ్ఞాబోధయత్యేనంతద్భావావేక్షణోత్సుకా ॥

యథా ॥ తమస్సవర్ణాంవిదధేవిభూషణంనినాదదోషేణనునోదనూపురం । ప్రతీక్షితుంనస్ఫుటచంద్రికాభయాదియేషదూతీమభిసారికాజనః ॥ (౧౨౯)

యథా ॥ మల్లికామాలభారిణ్యస్సర్వాంగీణార్ద్రచందనాః । క్షౌమవత్యోనలక్ష్యన్తేజ్యోత్స్నాయామభిసారికాః ॥ (౧౩౦)

స్వీయావత్కన్యకాజ్ఞేయాకాంతాభిసరణక్రమె । వేశ్యాభిసారికాత్వేతిదృష్ట్వావైశికనాయకం ॥

ఆవిర్భూతస్మితముఖీమదఘూర్ణితలోచనా । అనులిప్తాఖిలాంగీచవిచిత్రాభరణాన్వితా ॥

స్నేహాంకురితరోమాంచస్ఫుట భూతమనోరమా । సంవేష్టితాపరిజనైర్భోగోపకరణాన్వితైః ॥

రశనాదామమాధుర్యదీపితానంగవైభవా । చరణాంబుజసంలగ్న మణిమంజీరమంజులా ॥

ఏషాచమృదుసంస్పర్శైః కేశకండూయనాదిభిః । ప్రబోధయతితద్బోధే ప్రణయాత్ప్రతిక్షణం ॥

యథా । మాసిమధౌ చంద్రాతపవేళాయాం నిశిసఖీసహాలాపైః । మదనాతురాభిసరతిప్రణయవతీయం సఏవఖలుధన్యః ॥ (౧౩౧)

అథప్రేష్యాభిసారికా ॥

బహువిక్షేపలుళిత స్రంసిధమ్మిల్లమల్లికా । చలితభ్రూవికారాది విలాసలలితేక్షణా ॥

మైరేయావిరతాస్వాదమదస్ఖలితజల్పితా । ప్రేష్యాభియాంతీదయితం చేటీభిస్సహాగర్వితా ॥

ప్రియంకంకణనిక్వాణ మంజువ్యంజనవీజితైః । విభోధ్యనిర్భర్త్సయతి నానాసాభంగపురస్సరం ॥

యథా ॥ స్రస్తస్రక్కబరీభరంసలళితభ్రూవల్లిహాలా మదావ్యక్తాలాపమితస్తతః ప్రతిపదంవిక్షిప్త బాహాలతా । సోత్కంఠందయితాభిసృత్యశయితం కాంతంక్వణత్కంకణక్వాణే నప్రతిభోధ్య భర్త్సయతి యంధన్యస్సఏకః పుమాన్ ॥ (౧౩౨)

అథవిప్రలబ్ధా ॥ కృత్వాసంకేతమప్రాప్తేదయితే వ్యధితాతుయా । విప్రలబ్ధేతిసాప్రోక్తాబుధైరస్యాస్తువిక్రియాః॥

నిర్వేదచింతాఖేదాశ్రుమూర్ఛానిశ్వసితాదయః ।

యథా ॥ మమైవ ॥ చంద్రబింబము దయాద్రిమాగతం వంచకేనసఖివంచితావయం । అత్రకింనిజగృహాన్నయ స్వమాంతత్రవాకిమితివివ్యథేవధూః ॥ (౧౩౩)

అథస్వాధీనపతికా ॥ స్వపత్యాసన్నిధతాహృష్టాస్వాధీనవల్లభా । అస్యాస్తుచెష్టాఃకథితాస్స్మరపూజామహోత్సవః॥

పానకేళిజలక్రీడా కుసుమాపచయాదయః ।

యథా ॥ మమైవ ॥ సలీలంధమ్మిల్లేదరదళితకల్హార రచనాంకపోలేసోత్కంపంమృగమదమయీంపత్రలతికాం । కుచాభోగేకుర్వన్ లలితమకరీంకుంకుమమయీంయువాధన్యస్సోయంమదయతిచనిత్యంప్రియతమాం ॥ (౧౩౪)

ఉత్తమామధ్యమానీచే త్యేవం సర్వాస్త్రియస్త్రిధా । తత్రోత్తమా।

అభిజాతైర్భోగదృప్తైర్గుణిభిర్యాచకామ్యతే । గృహ్ణాతికారణేకోపమనునీతాప్రసీదతి॥

వివధత్యప్రియంపత్యౌ ప్రియమాచరతిస్వయం । వల్లభే సాపరాధేపి తూష్ణీంతిష్ఠతిసోత్తమా॥

అథమధ్యమా।

పుంసస్స్వయం కామయతే కామ్యతే యా చ తైర్వధూః । సకోపి
ధేర్క్రుధ్యతి ముహుస్సా సన్నృతేనృతవాదినీ ॥
సాపకారేపకర్త్రీస్యాత్స్నిగ్ధే స్నిహ్యతి వల్లభే । ఏవమాదిగుణోపే
తా మధ్యమా సా ప్రకీర్తితా ॥
అధనీచా । అకస్మాత్కుప్యతిరుషం ప్రార్థితాపి న ముంచతి । సు
రూపం వా విరూపం వా గుణవంతమథాగుణం ॥
స్థవిరం తరుణం వాపి యా వా కామయతే ముహుః । ఈర్ష్యాకో
పవివాదేషు నియతా సాధమా స్మృతా ॥
ఆసాముదాహరణాని లోకే మంతవ్యాని । స్వీయాత్ర యోదశవిధా
ద్వివిధా చ పరాంగనా । వైశ్యైకైవం షోడశధా తాశ్చావస్థాభిరష్టభిః ॥
ప్రత్యేకమష్టధా తాసాముత్తమాదిప్రభేదతః । త్రైవిధ్య మేవం
స చతురశీతిత్రిశతం భవేత్ ॥
అవస్థాత్రయమేవేతి కేచిదాహుః పరస్త్రియాః ।
త్రివిధైవ పరస్త్రీస్యాత్ప్రథమం విరహోన్మనాః । తతోభిసారి
కా భూత్వాభిసరన్తీ వ్రజేత్స్వయం ॥
సంకేతాచ్చ పరిభ్రష్టా విప్రలబ్ధా భవేత్పునః । సర్వథాన్యపతిత్వే
న నాన్యావస్థాత్ర సంగతేతి ॥
అధనాయికాసహాయాః । ఆసాం దూత్యస్సఖీ చేటీ లింగనీ ప్రతి
వేశినీ । ధాత్రేయికా శిల్పకరీ కుమారీ కథినీ తథా ॥
కారుర్విప్రశ్నికా చేతి నేత్రమిత్రగుణాన్వితాః ।
లింగినీ పండితకౌశిక్యాదిః । ప్రతివేశినీ సమీపస్థగృహవర్తినీ ।
శిల్పకరీ వీణావాదనాదినిపుణా । కారుః రజక్యాదిః । విప్రశ్నికా దై
వజ్ఞా । శేషాః ప్రసిద్ధాః । ఇతరరసాలంబనానామనతినిరూపణీయతయా
పృథక్కరణారంభస్యానుపయోగాత్తత్తద్రసప్రసంగ ఏవ నిరూపణం
కరిష్యామి ॥

— (*) ఇతి నాయికాప్రకరణం. (*) —

— (*) అథ శృంగారస్యోద్దీపనవిభావః (*) —

ఉద్దీపనశ్చతుర్ధాస్యాదాలంబనసమాశ్రయః । గుణచేష్టాలంకృత
యస్తటస్థాశ్చేతి భేదతః ॥
తత్ర గుణాః । యౌవనం రూపలావణ్యే సౌందర్య మభిరూపతా ।
మార్దవం సౌకుమార్యం చేత్యాలంబనగతా గుణాః ॥
తత్ర యౌవనం । సర్వాసామపి నారీణాం యౌవనం తు చతుర్విధం ॥
ప్రతియౌవనమేతాసాం చేష్టితాని పృథక్పృథక్ । ఈషచ్చపలనే
త్రాంతం స్మరస్మేరముఖాంబుజం ॥
సగర్వజరజోగండమసమగ్రారుణాధరం । లావణ్యోద్భేదరమ్యాంగం
విలసద్భావసౌరభం ॥
ఉన్మీలితాంకురకుచమస్ఫుటాంగకసంధికం । ప్రథమం యౌవ
నం తత్ర వర్తమానామృగేక్షణా ॥
అపేక్షతే మృదుస్పర్శం సహతే నోద్ధతాం రతిం । సఖీకేళిరతా
స్వాంగసంస్కారకలితాదరా ॥
నకోపహర్షా భజతే సపత్నీదర్శనాదిషు । నాతిరజ్యతి కాంతస్య
సంగమే కింతు లజ్జతే ॥

యథా । విస్తారీస్తనఏష నైవగమితస్స్వస్యోచితాముచ్ఛ్రతిం రేఖో
ద్భాసితథావళిత్రయమిదం న స్పష్టనిమ్నోన్నతం । మధ్యేస్యా ఋజురా
యతార్ధకపిశా రోమావళీ దృశ్యతే రాజ్యా యౌవనశైశవవ్యతికరోన్మి
శ్రం వపుర్వర్తతే ॥ (౧౩౫)

అస్యాశ్చేష్టా యథా । మమైవ ।
ఆవిర్భవత్ప్రథమదర్శనసాధ్వసాని సావజ్ఞమాదృతసఖీజన
జల్పితాని । సవ్యాజకోపమధురాణి గిరే స్మితాయాస్స్వాంతం తు నూత
నసమాగమచేష్టితాని ॥ (౧౩౬)

అథ ద్వితీయయౌవనం । స్తనౌ పీనౌ తనుర్మధ్యః పాణిపాదస్థర

క్తిమా । ఊరూకరికరాకారావంగం వ్యక్తాంగసంధికం॥

నితంబోవిపులో నాభిర్గంభీరా జఘనంఘనం। వ్యక్తరోమావళిస్స్నిగ్ధ మంగం కేసరశేక్షణం ॥

ద్వితీయయౌవనే తేన కలితావామలోచనా । సఖీవిశ్వాసనంజ్ఞాసు స్నిగ్ధా ప్రాయేణ భామినీ ॥

నప్రసీదత్యనునయైస్సపత్నీష్వభ్యసూయనీ । నాపరాధాన్విషహతే ప్రణయేర్ష్యాకషాయితా॥

రతికేళిష్వనిభృతా చేష్టతే గర్వితా రహః ।

యథా । తన్వీశ్యామా శిఖరిదశనా పక్వబింబాధరోష్ఠీ మధ్యేక్షామా చకితహరిణీ ప్రేక్షణా నిమ్ననాభిః । శ్రోణీభారాదలసగమనా స్తోకనమ్రా స్తనాభ్యాం యాతత్రస్యాద్యువతివిషయే సృష్టిరాద్యేవ ధాతుః॥ ()

అథ తృతీయయౌవనం । అస్నిగ్ధతా నయనయోర్గండయోర్మ్లానకాంతితా । విచ్ఛాయతాఖరస్పర్శో ష్యంగానాం శ్లథతా తనోః॥

అథ రేమస్మృణోరాగః తృతీయే యౌవనే భవేత్ । తత్ర స్త్రీ నామియం చేష్టా రతితంత్రవిదగ్ధతా॥

వల్లభస్యాపరిత్యాగః తదాకర్షణకౌశలం । అనాదరోపరాధేషు సపత్నీష్వప్యమత్సరః॥

యథా । ఆనందకోశప్రహసనే ॥

వక్త్రైః ప్రయత్నవికచైః పలితైశ్చగండైర్మధ్యైశ్చమాంసళతరైశ్శిథిలైరురోజైః । ఘంటాపథేరతిపతేరపి నూనమేతా వృంతశ్లథానికుసుమానివిడంబయంతి ॥ (౧౩౮)

అథచతుర్థయౌవనం ॥

జర్జరత్వం స్తనశ్రోణి గండోరుజఘనాదిషు ।
నిర్మాంసలత్వం భవతి చతుర్థే యౌవనే స్త్రియాః ॥

అత్ర చేష్టా రతివిధావనుత్సాహస్సమర్థతా ।

సపత్నీష్వానుకూల్యంచ కాంతేనవిరహస్థితిః ॥

యథా । ఆనందకోశప్రహసనే ।

క్షామైశ్చగండఫలకైర్విరళైశ్చదంతైర్లంబైః కుచైర్గతకథాప్రచురైః ప్రసంగైః । అంగైరయత్నశిథిలైశ్చ సదాప్యసేవ్యాస్సర్వత్ర ప్రియానభిలషంత్యహహానతాంగ్యః॥ (౧౩౯)

అత్ర శృంగారయోగ్యత్వం సరసాహ్లాదకారణం ।
ఆద్యద్వితీయయోరేవ నతృతీయచతుర్థయోః ॥

అథరూపం । అంగాన్యభూషితాన్యేవ ప్రక్షేపాద్యైర్విభూషణైః । యేనభూషితవద్భాతి తద్రూపమితికథ్యతే ॥

స్నాతుం విముక్తాభరణా విమాల్యాభూయోసహాభూషయితుం శరీరం । అంగాద్బహిః కాంచిదుదారరూపాం యాంనీక్ష్యలజ్జాం దధిరే సభూషాః॥ (౧౪౦)

అథ లావణ్యం ।

ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తరలత్వమివాంతరా ।
ప్రతిభాతియదంగేషు లావణ్యంతదిహోచ్యతే ॥

యథా । అంగేషుస్ఫటికాదర్శదర్శనీయేషుజృంభతే ।
అమలాకోమళాకాంతి జ్యోత్స్నేవప్రతిబింబితా॥ (౧౪౧)

అథసౌందర్యం ।

అంగప్రత్యంగకానాంయస్సన్నివేశోయథోచితం ।
సుశ్లిష్టసంధిబంధస్స్యాత్తత్సౌందర్యముదీర్యతే ॥

యథా । దీర్ఘాక్షం శరదిందుకాంతివదనం బాహూనతావంసయోస్సంక్షిప్తన్నిబిడోన్నతస్తనమురః పార్శ్వే ప్రమృష్టే ఇవ । మధ్యః పాణిమితో నితంబిజఘనం పాదావరాళాంగుళీ ఛందోనర్తయితుర్యథైవమనసశ్లిష్టం తథాస్యావపుః ॥ (౧౪౨)

అథాభిరూపత్వం ।

యదాత్మీయగుణోత్కర్షైర్వస్త్వన్యన్నికటస్థితం ।
సారూప్యం నయతి ప్రాజ్ఞై రాభిరూప్యం తదుచ్యతే ॥

యథా । ఏకోపి త్రయ ఇవ భాతి కందుకోయం కాంతాయాః కరతలరాగరక్తరక్తః । భూమౌ తచ్చరణనఖాంశుగౌరగౌరః ఖస్థస్సన్నయమరీచినీలనీలః ॥ (౧౪౩)

అథ మార్దవం ।

స్పృష్టం యత్రాంగమస్పృష్టమివ స్యాన్మార్దవం హి తత్ ।

లాక్షాం విధాతుమవలంబితమాత్రమేవ సఖ్యాః కరేణ తరుణాంబుజకోమలేన । కస్యాశ్చిదగ్రపదమాశు బభూవ రక్తం లాక్షారసః పునరభూత్స తు దూషణాయ ॥ (౧౪౪)

అథ సౌకుమార్యం ।

యాస్పర్శాసహతాంగేషు కోమలస్యాపి వస్తునః ।
తత్సౌకుమార్యం త్రేధాస్యాదుత్తమాదిప్రభేదతః ॥

ఉత్తమసౌకుమార్యం ।

అంగం పుష్పాదిసంస్పర్శాసహం యేన తదుత్తమం ।
న సహేత కరస్పర్శం యేనాంగం మధ్యమం హి తత్ ॥

ఉత్తమసౌకుమార్యం యథా ।

ఆదాతుం సకృదీక్షితేపి కుసుమే హస్తాగ్రమాలోహితం లాక్షారంజనవార్తయాపి తదిదం రక్తం తలం పాదయోః । అంగానామనులేపనస్మరణమప్యత్యంతఖేదావహం తాధీరదృశః కిమన్యదలకామోదోపి భారాయతే ॥ (౧౪౫)

మధ్యమసౌకుమార్యం యథా ।

మానిన్యా మాననోదార్థం ప్రణతే దయితే సతి ।
తత్పాణిస్పర్శమాత్రేణ లాక్షయేవాంకితం పదం ॥ (౧౩౬)

యేనాంగమాతపాదీనామసహం తదిహాధమం ।

యథా । ఆమోదమామోదనమాదధానం నిలీననీలాళకచంచరీకం । పద్మాలయాయా ముఖపద్మమస్యా నిరూఢరాగం కృతమాతపేన ॥

తచ్చేష్టాలీలావిలాసాదయస్తేష్వనుభావప్రకరణే వక్ష్యంతే ।

అథాలంకృతిః ।

చతుర్ధాలంకృతిర్వాసో భూషామాల్యానులేపనైః ।

తత్ర వస్త్రాలంకారో యథా ।

క్షీరోదవేలేవ సఫేనపుంజా పర్యాప్తచంద్రేవ శరత్త్రియామా । నవంనవంక్షౌమనివాసినీ సా భూయో బభౌ దర్పణమాదధానా ॥ (౧౪౮)

భూషాలంకారో యథా ।

సా సంభవద్భిః కుసుమైర్లతేవ జ్యోతిర్భిరుద్యద్భిరివ త్రియామా । సరిద్విహంగైరివ లీయమానైరాముక్తముక్తాభరణా చకాశే ॥ (౧౪౯)

మాల్యాలంకారో యథా ।

ఆలోలైరవగమ్యతే మధుకరైః కేశేషు మాల్యగ్రహః కాంతిః కాపి కపోలయోః ప్రథయతే తాంబూలమంతర్గతం । అంగానామనుమీయతే పరిమళైరాలేపనప్రక్రియా వేషః కోపి విదగ్ధ ఏష సుదృశః సూతే సుఖం చక్షుషోః ॥ (౧౫౦)

తటస్థాశ్చంద్రికాధారాగృహచంద్రోదయావపి ।
కోకిలాలాపమాకంద మందమారుతషట్పదాః ॥

లతామండపభూగేహదీర్ఘికాజలదారవాః ।
ప్రాసాదగర్భసంగీత క్రీడాద్రిసరిదాదయః ॥

చంద్రికాయా ఉద్దీపనత్వం యథా ॥ ఉదేతి రాత్రావపి కోయమాతపస్సుధాంశుబింబాదధునా సుదుస్సహః । ఘనాతపత్రేణ న యో నివార్యతే న నుద్యతే చందనకర్దమైరపి ॥ (౧౫౧)

ధారాగృహస్య యథా ॥ కాచిద్వియుక్తా కమనీయరత్నవేదీను

ధిష్ఠాతుముపారయంతీ । ధారాగృహం ప్రాప్యతదప్యనంగఘోరాసిధారాగృహమన్వమంస్త (౧౫౨)

చంద్రోదయస్య యథా ॥ మమైవ ॥ చంద్రబింబముదయాద్రిమాగతం సంచకేన సఖివంచితావయం ၊ అత్రకిం నిజగృహంనయస్వమాంతత్రవాకిమితివివ్యధేవధూః ॥ (౧౫౩)

కోకిలాలాపస్య యథా ॥ చూతాంకురాస్వాదకషాయకంఠః పుంస్కోకిలోయన్మధురంచుకూజ ! మనస్వినీమానవిఘాతదక్షంతదేవజాతంవచనంస్మరస్య ॥ (౧౫౪)

మాకందస్య యథా ॥ నవచూతలతావివర్ధితాసాస్వకరావర్జితకుంభవారిసిక్తైః । కుసుమాయుధసాయకాప్రసూతే పయసాపన్నగవర్ధనంతదేతత్ ॥ (౧౫౫)

మాకందఇత్యశోకాదీనాముపలక్షణం ।

మందమారుతస్య యథా ॥ కుసుమయన్ సురభౌనవమల్లికాస్సపదిభృంగరవాహితహుంకృతిః । యువతిభీరహితానుపకాననంమలయవాయురభత్సయతప్రియాన్ ॥ (౧౫౬)

షట్పదస్వనస్య యథా ॥ మధువ్రతనాం మదమందరాణాంమంత్రైరివపూరైర్వరినమంజునాదైః । మధూత్సవే మానవతీ జనానాంమానోనిరస్తోమనసోపిదూరం ॥ (౧౫౭)

లతామండపస్య యథా ॥

ఏషాపూగవనీప్రఫుల్లకుసుమా పర్యంతచూతద్రుమాతన్మధ్యేపి సరోవరం పరిచలన్మందానిలాందోళితమ్ । తత్తీరే కదళీగృహంవిలసితంతత్రాంతరేమల్లికా ।తానీమానితయా వినామమసఖే ఖేదంవితన్వంత్యలమ్। (౧౫౮)

భూగేహస్య యథా కాలాగరూద్గారసుగంధిషుశ్రీ ధూపాధివాసనేష్విహభూగృహేషు । నతత్రసుస్నాసు సమీరణేభ్యశ్శైత్యమాకుచోష్మాశ్రయిణఃపుమాంసః॥ (౧౫౯)

దీర్ఘికాసు యథా ॥ ఏతస్మిన్మదకళమల్లికాక్షపక్షవ్యాధూతస్ఫురదురుదండపుండరీకాః । బాష్పాంభఃపరిపతనోద్గమాంతరాళే సందృష్టాఃకువలయినోమయావిభాగాః ॥ (౧౬౦)

జలదారవస్య యథా ॥ ప్రణయకోపభృతోపిపరాఙ్ముఖాస్సపదివారిధరారవభీరవః । ప్రణయినఃపరిరబ్ధుమథాఙ్గనావవలిరే వలిరేచితమధ్యమాః ॥ (౧౬౧)

అత్రజలదారవగ్రహణంవిద్యుదాదీనాముపలక్షణం ।

విద్యుతో యథా ॥ వర్షాసుతాసుక్షణరుక్ప్రకాశాత్త్రిస్తారమాశాఙ్గణమాలిలింగ । విద్యుచ్ఛసాపీక్ష్యతదంగశోభాంహ్రీణేవతూర్ణంజలదంజగాహే ॥ (౧౬౨)

ప్రాసాదగర్భస్య యథా ॥ గోపానసీసం శ్రితబర్హిణేషుకపోతపాలీస్థకపోతకేషు । ప్రాసాదగర్భేషు రమాద్వితీయో రేమేపయోదానిలదుర్గమేషు ॥

సంగీతస్య యథా ॥ మాధవో మధుర మాధవీలతా మంటపేపటురటన్మధువ్రతే । సంజగౌశ్రవణచారుగోపి కామానమీనబడిశేన వేణునా ॥ (౧౬౩)

క్రీడాద్రేర్యథా ॥ నీచైరాఖ్యంగిరిమధివసేస్తత్ర విశ్రామహేతోస్త్వత్సంపర్కాత్పుళకితమివప్రౌఢపుష్పైఃకదంబైః । యఃపణ్యస్త్రీరతిపరిమళోద్గారిభిర్నాగరాణాముద్దామానిప్రథయతి శిలావేశ్మభిర్యౌవనాని ॥ (౧౬౪)

సరితో యథా ॥ అథోర్మిలోలోన్మదరాజహంసైరోధోలతాపుష్పవహేసరయ్వాః । విహర్తుమిచ్ఛావనితాసఖస్యతస్యాంభసిగ్రీష్మసుఖేబభూవ.॥ (౧౬౫)

ఇత్యాద్యమన్యదుదాహార్యం ॥ అథానుభావాః ॥ భావం మనోగతం సాక్షాత్స్వహేతుం వ్యంజయంతి యే । తేనుభావా ఇతి ఖ్యాతా భ్రూవిక్షేపస్మితాదయః ॥

తే చతుర్ధా చిత్తగాత్రవాగ్బుద్ధ్యారంభసంభవాః । తత్ర చ భావో హావో హేలా శోభా చ కాంతిదీప్తీ చ । ప్రాగల్భ్యం మాధుర్యం ధైర్యౌదార్యే చ చిత్తజా భావాః ॥

తత్ర భావః । నిర్వికారస్య చిత్తస్య భావస్స్యాద్యాతువిక్రియా । గ్రీవారేచకసంయుక్తా భ్రూనేత్రాదివిలాసకృత్ ॥

భావో యథా ॥ బాలా ప్రసాధనవిధౌ నిదధాతి చిత్తం దత్తాదరా పరిణయే మణిపుత్రికాణాం । ఆశంకతే నిజసఖీజనమందహాసైరాలక్ష్యతే తదిహ భావనవావతారః ॥ (౧౬౬)

అత్ర పూర్వం శైశవేన రసానభిజ్ఞస్య చిత్తస్య ప్రసాధనవిధినా పాంచాలికాపరిణయే దరసఖీభావశంకాదీనాం తత్ప్రథమమేవ సంభూతత్వాత్ భావః ।

అథ హావః ॥ భావ ఈషత్ప్రకాశో యస్స హావ ఇతి కథ్యతే ।

యథా ॥ ధాత్రీవచోభిర్ధ్వని మర్మగర్భైః క్షణం సరోషస్మితమాత్తలజ్జా । పాంచాలికాద్వంద్వమయోజయత్సా సంబంధినీ స్వస్య సఖీజనస్య ॥ (౧౬౭)

అత్ర చిత్తవికారాణాం రోషహర్షలజ్జాదీనాం కుటిలేక్షణస్మితనతాననత్వాదిభిరీషత్ప్రకాశనాదయం హావః ॥

అథ హేలా । నానావికారైస్సువ్యక్తశ్శృంగారాకృతిసూచకైః । భావ ఏవ భవేద్ధేలా లలితాభినయాత్మికా ॥

యథా ॥ వివృణ్వతీ శైలసుతాపి భావమంగైస్స్ఫురద్బాలకదంబకల్పైః । సాచీకృతా చారుతరేణ తస్థౌ ముఖేన పర్యస్తవిలోచనేన ॥ ()

అత్ర రోమాంచ ముఖసాచీకరణపర్యస్తలోచనత్వాదివికారైశ్చిత్తవ్యాపారస్య అతిప్రకాశత్వేన హేలా ॥

అథ శోభా ॥ సా శోభా రూపభూషాద్యైర్యత్స్యాదంగవిభూషణం ।

యథా ॥ అశిథిలపరిరంభాద్దత్తశిష్టాంగరాగామవిరతరతవేగాదంసలంబోరుచూళీం । ఉషసి శయనగేహాదుచ్చలంతీం స్ఖలంతీం కరతలధృతనీవీం కాంతరాక్షీం భజామః ॥ (౧౬౯)

అథ కాంతిః ॥ శోభైవ కాంతిరాఖ్యాతా మన్మథాప్యాయనోజ్జ్వలా ॥

యథా ॥ ఉత్తిష్ఠంత్యా రతాంతే గళితసుమభరామాసనే కేనకృత్వా ధృత్వా చాన్యేన వాసశ్శిథిలితకబరీభారమంసే వహంత్యాః । భూయస్తత్కాలకాంతిద్విగుణితసురతప్రీతినా శౌరిణా వశ్శయ్యామాలింగ్య నీతం వపురలసలసద్బాహులక్ష్మ్యాః పునాతు ॥ (౧౭౦)

అత్ర పూర్వరతాంతజనితాయాః కాంతేరుత్తరరతారంభహేతుత్వాన్మన్మథాప్యాయితత్వం ।

అథ దీప్తిః ॥ కాంతిరేవ వయోభేదదేశకాలగుణాదిభిః । ఉద్దీపితాతివిస్తారం యాతా చేద్దీప్తిరుచ్యతే ॥

యథా ॥ యత్ర స్త్రీణాం ప్రియతమభుజోచ్ఛ్వాసితాలింగితానామంగగ్లానిం సురతజనితాం జాలమార్గప్రవిష్టైః । త్వత్సంరోధాపగమవిశదైశ్చంద్రపాదైర్నిశీథే వ్యాలుంపంతి స్ఫుటజలలవస్యందినశ్చంద్రకాంతాః ॥ (౧౭౧)

అత్ర ప్రియతమాలింగనచంద్రకాంతసౌధశ్చ్యోతన్నదీగుణైస్సురతగ్లానివ్యాలోపనాదుత్తరసురతోత్సాహరూపా దీప్తిః ప్రతీయతే । అథ ప్రాగల్భ్యం । నిశ్శంకత్వం ప్రయోగేషు ప్రాగల్భ్యం పరిచక్షతే ॥

యథా ॥ శిష్యతాం నిధువనోపదేశినశ్శంకరస్య రహసి ప్రపన్నయా । శిక్షితం తు రతినైపుణం తయా యత్తదేవ గురుదక్షిణీకృతం ॥ (౧౭౨)

అత్ర గురుదక్షిణీకృతమిత్యనేన పరికరణ రూపం ప్రాగల్భ్యం ప్రతీయతే ॥

అథ మాధుర్యం ॥ మాధుర్యం నామ చేష్టానాం సర్వావస్థాసు మార్దవం ।

యథా ॥ వామం సంధిస్తిమిత వలయం న్యస్య హస్తం నితంబే కృత్వా శ్యామా విటపసదృశం స్రస్తముక్తం ద్వితీయం । పాదాంగుష్ఠాలులితకుసుమే కుట్టిమే పాతితాక్షం నృత్యాదస్యాః స్థితమతితరాం కాంతమృజ్వాయతార్ధం ॥ (౧౭౩)

అత్ర పాదాంగుష్ఠేన కుసుమ లోలనాది క్రియాణాం నృత్యాంత పరిశ్రాంతావపి చారుత్వాన్మాధుర్యం ।

అథ ధైర్యం । స్థిరచిత్తోన్నతిర్యాతు తద్ధైర్యమితి సంజ్ఞితం ॥

యథా ॥ కోదోషో మణిమాలికేతి పూర్వముదాహృతం । ఔదార్యం వినయం ప్రాహుస్సర్వావస్థానుగం బుధాః ॥

యథా ॥ కల్యాణబుద్ధేరథవా తవాయం న కామచారో మయి శంకనీయః । మమైవ జన్మాంతరపాతకానాం విపాకవిస్ఫూర్జథురప్రసహ్యః ॥ (౧౭౪)

అత్రానపరాధేపి నిష్కాసయతో రామస్యానుపలంభాత్ సీతాయా మౌదార్యం ప్రతీయతే ।

సర్వావస్థాసమతా విదితేంగితత్వ రూపయోర్లక్షణయోశ్చిత్తస్థైర్య ఏవాంతర్భూతత్వాత్ భోజరాజలక్షితౌ స్థైర్య గాంభీర్య రూపావన్యావద్వౌ చిత్తారంభౌ చాదుస్మత్కైర్ధైర్య ఏవాంతర్భూతా వితి దశైవ చిత్తారంభాః ॥

అథ గాత్రారంభాః ।
లీలావిలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం ।
మోట్టాయితం కుట్టమితం బిబ్బోకం లలితం తథా ।

విహృతం చేతి విజ్ఞేయా యోషితాం దశ గాత్రజాః ।

తత్ర లీలా ॥

ప్రియానుకరణం యత్తు మధురాలాపపూర్వకైః । లలితైర్గతిభిర్వాపి స్యాత్సా లీలేతి నిగద్యతే ॥

యథా ।

దుష్ట కాళియ తిష్ఠాత్ర కృష్ణోహమితి చాపరా । బాహుమాస్ఫోట్య కృష్ణస్య లీలాసర్వస్వమాదదే ॥ (౧౭౫)

అథ విలాసః ।

ప్రియసంప్రాప్తిసమయే భ్రూనేత్రాననకర్మభిః । తాత్కాలికో విశేషో యస్స విలాస ఇతీరితః ॥

యథా । బాలా సఖీతనులతాంతరితా భవంతమాలోక్య ముగ్ధమధురైరలసైరపాంగైః । శృంగారమారమణచిత్తజమోహనాస్త్రం లక్ష్మీరభిత్తిలిఖితేవ చిరం సమాస్తే ॥ (౧౭౬)

అథ విచ్ఛిత్తిః ।

ఆకల్పకల్పనాకల్పా విచ్ఛిత్తిరతికాంతికృత్ ।

యథా । ఆలోలైరవగమ్యతే మధుకరైః కేశేషు మాల్యగ్రహః కాంతిః కాపి కపోలయోః ప్రథయతే తాంబూలమంతర్గతం । అంగానామనుమీయతే పరిమళైరాలేపనప్రక్రియా వేషః కోపి విదగ్ధ ఏష సుదృశః సూతే సుఖం చక్షుషోః ॥ (౧౭౭)

అథ విభ్రమః ।

ప్రియాగమనవేళాయాం మదనావేశసంభ్రమాత్ । విభ్రమోంగదకాంచ్యాదిభూషాస్థానవిపర్యయః ॥

యథా । చకార కాచిత్సితచందనాంకే కాంచీకలాపం స్తనభారయుగ్మే । ప్రియం ప్రతి ప్రేషితదృష్టిరగ్ధా నితంబబింబేని బబంధ హారం ॥

అథ కిలికించితం ।

శోకరోషాశ్రుహర్షాదేః సంకరః కిలికించితం ।

యథా । ఉక్త్వా శ్రుతదూత్యా తపనా సఖీభ్యః విపక్షతిప్రేయసి కుంచితభ్రూః । కరపంకజాభ్యామవలంబ్య తస్య ముఖం పిధత్తే స్మ కపోలకేన ॥ (౧౨౯)

యథా వా ।

రతిక్రీడాద్యూతే కథమపి సమాసాద్య సభయం మయా లబ్ధే తస్యాః క్వణితకలకంఠార్ధమధరే । కృతభ్రూభంగాసౌ ప్రకటితవిలక్షార్ధరుదితస్మితక్రోధోద్భ్రాంతం పునరపి విదధ్యాన్మయి ముఖం ॥ (౧౩౦)

అథ మోట్టాయితం ।

స్వాభిలాషప్రకటనం మోట్టాయితమితీరితం ।

యథా । మమైవ ॥

ఆకర్ణ్య కర్ణయుగళైకరసాయనాని తన్వ్యా ప్రియస్య గదితాని సఖి సమక్షం । ఆలోలకంకణఝణత్కరణాభిరామమావేల్లితే భుజలతే లలితాంగభంగం ॥ (౧౩౧)

అథ కుట్టమితం ।

కేశాధరాదిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే । దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్యత్ర కుట్టమితం హి తత్ ॥

యథా । పాణిపల్లవవిధూననమంతస్సీత్కృతాని నయనార్ధనిమేషాః । యోషితాం రహసి గద్గదవాచామస్త్రతాముపయయుర్మదనస్య ॥ (౧౩౨)

అత్ర రహసీతి సామాన్యేన సూచితానాం కేశాధరగ్రహణాదీనాం కార్యభూతైః పాణిపల్లవవిధూననసీత్కృతాదిభిః బహిరేవ కోపస్య ప్రతీయమానత్వాత్ కుట్టమితం ।

అథ బింబోకః ॥

ఇష్టేప్యనాదరో గర్వాన్మానాద్బింబోక ఉచ్యతే ।

గర్వాద్యథా ।

పుంసాననీతా శతసామవాదైర్బలాన్నిరీహాపచుచుంబ కాచిత్ । అర్థానభీష్టానపి వామశీలాః స్త్రియః పదార్థానివ కల్పయంతి ॥ ( )

మానాద్యథా ।

నిర్భజ్య దశనచ్ఛదం తతో వాచి భర్తురవధీరణాపరా । శైలరాజతనయా సమీపగామాలలాప విజయామహేతుకం ॥ (౧౩౪)

అత్ర సంధ్యానిమిత్తం మానాదరేణ బింబోకః ।

అథ లలితం ।

విన్యాసభంగిరంగానాం భ్రూవిలాసమనోహరా । సుకుమారా భవేద్యత్ర లలితం తదుదీరితం ।

చరణకమలకాంత్యా దేహళీమర్చయంతీ కనకమయకవాటం పాణినా కంపయంతీ । కువలయమయమక్ష్ణా తోరణం పూరయంతీ వరతనురియమాస్తే మందిరస్యేవ లక్ష్మీః ॥ (౧౩౫)

అథ విహృతం । ఈర్ష్యయా మానలజ్జాభ్యాం మదత్తం యోగ్యముత్తరం । క్రియయా వ్యజ్యతే యత్ర విహృతం తదుదీరితం ॥

ఈర్ష్యయా యథా । తథాగతాయాం పరిహాసపూర్వం సఖ్యాం సఖీ వేత్రభృదాబభాషే । ఆర్యే వ్రజామోన్యత ఇత్యథైనాం వధూరసూయాకుటిలం దదర్శ ॥ (౧౩౬)

అత్ర న వ్రజామ ఇత్యుత్తరమదత్త్వా కుటిలదర్శనేనైవ వ్యంజనాద్విహృతం ।

మానేన యథా । అద్యాపి తన్మనసి సంపరివర్తతే మే రాత్రౌ మయి క్షుతవతి క్షితిపాలపుత్ర్యా ॥

జీవేతి మంగలవచః పరిహృత్య రోషాత్కర్ణే కృతం కనకపత్రమనాలపంత్యా ॥ (౧౩౭)

లజ్జయా యథా । అప్యవస్తుని కథాప్రవృత్తయే ప్రశ్నతత్పరమనంగ

శాసనం।వీక్ష్య తేనపరిహృత్యపార్వతీమూర్ధకంపమయముత్తరందదౌ ॥

ఇతిశ్రీశింగభూపేన సత్వాలంకారశోభినా। కథితాస్సత్వజాః స్త్రీణామలంకారాస్తువింశతిః ॥

సత్వాద్ధ్యైవభావాద్యా జాతాలీలాదయస్తునః। అతోఽపివింశతిర్భావాస్సాత్వికాఇతినోచియుతం। యద్యప్యేషాంసాత్వికత్వంచభావాదిసహచారిణః లీలాదిదశకస్యాపి ఛత్రిన్యాయబలాత్స్ఫుటం। భోజేనక్రీడితంకేళిరిత్యాద్యే గాత్రజౌస్మృతౌ। అతోవింశతిరిత్యత్రసంఖ్యాయం నోపపద్యతే। తథాహి।లక్షిత మనేనైవచ। క్రీడితంకేళిరిత్యన్యౌ గాత్రారంభావుదాహృతౌ।బాల్యయౌవనకౌమారసాధారణవిహారభాక్।

విశేషఃక్రీడితంకేళిః తథైవవయితాశ్రయమితి। ఉదాహృతంచ॥

క్రీడితంయథా। మందాకినీసైకతవేదికాభిస్సాకందుకైఃకృత్రిమపుత్రకైశ్చ। రేమేముహుర్మధ్యగతాసఖీనాం క్రీడారసంనిర్విశతీవబాల్యే॥ (౧౮౯)

కేళిర్యథా। వ్యపోహితుంలోచనతోముఖానిలైరపారయన్తీకిల పుష్పజంరజః। పయోధరేణోరసికాచిదున్మనాః ప్రియంజఘానోన్నతపీవరస్తనీ॥ (౧౯౦)

అత్రోచ్యతేభావతత్వవేదినాశింగభూభుజా। ఆద్యఃప్రాగేవ భావాదిసముత్పత్తేశ్చశైశవే। కన్యావినోదమాత్రత్వాదనుభావేషునేష్యతే।ప్రేమవిస్రంభమాత్రత్వాన్నాన్యస్యాప్యనుభావతా। అతోవింశతిరిత్యేషాసంఖ్యాసంఖ్యావతాంమతా॥

(*)అథపౌరుషసాత్వికాః(*)

శోభావిలాసోమాధుర్యంధైర్యంగాంభీర్యమేవచ। లలితౌదార్యతేజాంసి సత్వభేదాస్తుపౌరుషాః॥

తత్రశోభా। నీచేదయాధికేస్పర్ధాశౌర్యోత్సాహౌచదక్షతా। యత్రప్రకటతాంయాన్తిసాశోభేతిప్రకీర్తితా॥

నీచేదయాధికేస్పర్ధాయథా। క్షుద్రాస్సంత్రాసమేనం విజహతహరయోభిన్నమత్తేభకుంభాయుష్మద్గాత్రేషులజ్జాందధతిపరమమీసాయకాస్సంపతంతః। సౌమిత్రేతిష్ఠపాత్రంత్వమసినహి రుషాంనన్వహం మేఘనాదఃకించిద్భ్రూభంగలీలానియమితజలధింరామమన్వేషయామి॥

అత్రప్రథమేర్ధేక్షుద్రకపివిషయాదయా। ఉత్తరార్ధేరామవిషయాస్పర్ధాచేంద్రజితఃప్రతీయతే। శౌర్యంసత్వసారః॥

ఉత్సాహస్థైర్యం దక్షతాక్షిప్రకారిత్వం ఏషాంనాయక గుణనిరూపణావసరఏవ ఉదాహరణానిదర్శితాని।

అథవిలాసః। వృషభస్యేవగంభీరా గతిర్ధీరంచదర్శనం। సస్మితంచవచోయత్రసవిలాసఇతీరితః॥

గంభీరగమనంయథా। తానర్ఘ్యానర్ఘ్యమాదాయదూరంప్రత్యుద్యయౌగిరిః। నమయన్సారగురుభిః పాదన్యాసైర్వసుంధరాం॥()

ధీరదృష్టిర్యథా॥ తతోగభీరం వినివర్తితేన ప్రభాతపంకేరుహబంధురేణ। అపశ్యదక్ష్ణామధుమాత్మజన్మాప్రత్యాబభాషే సచదైత్యదూతం॥ (౧౯౩)

సస్మితవచోయథా॥ ద్యోతితాంతస్యభైః కుందకుట్మలాగ్రదతస్మితైః। స్నపితేవాభవత్తస్యశుద్ధవర్ణాసరస్వతీ॥ (౧౯౪)

అథమాధుర్యం॥ తన్మాధుర్యం యత్రచేష్టాదృష్ట్యాదేఃస్పృహణీయతా।

దృష్టిర్యథా॥ ఋజుతాంనయతస్స్మరామితేశరముత్సంగనిషక్తధన్వనః। మధునాసహసస్మితాం కథాంనయనోపాంతవిలోకితంచతత్॥ (౧౯౫)

ధైర్యగాంభీర్యేతునాయకగుణవర్ణనావసరఏవోక్తే। అథలలితం। శృంగారప్రచురాచేష్టాయత్రతల్లలితంమనః॥

యథా॥ కపోలేజానక్యాఃకరికలభదంభద్యుతిముషిస్మరస్మేరం

గండోద్గమరపులకంవక్త్రికమలం । ముహుఃపశ్యన్ శృణ్వన్ రజనిచర సేనాకలకలంజటాజూటగ్రంథిందృఢయతిరఘూణాంపరివృఢః॥ (౧౯౬)

ఔదార్య తేజసోరసినాయకప్రసంగఎవలక్షణోదాహరణేప్రోక్తే। అత్రగాంభీర్యధైర్యేతుచిత్తజె గాత్రజాఃపరె । ఎకెసాధారణానెతాన్మని రెసత్వయోగయోః । అథవాగారంభః ।ఆలాపశ్చవిలాపశ్చసల్లాపశ్చ ప్రలాపకః । అనులాపాపలాపౌచ సందెశశ్చాతిదేశకః । నిర్దేశశ్చో పదెశశ్చాపదేశోవ్యపదేశకః । ఏవంద్వాదశధాప్రోక్తావాగారంభావిచ క్షణైః । తత్రాలాపః ।చాటుప్రియోక్తిరాలాపః ।

యథామమైవ ॥ కస్తేవాక్యామృతంత్యక్త్వాశృణోత్యన్య గిరం బుధః । సహకారరసంత్యక్త్వానింబంచుంబతికింశుకః ॥ (౧౯౭)

యథావా ॥ధత్సేధాతుమధుపకమలేసౌఖ్యమధ్యాసికాయాం ముగ్ధస్త్రీణాంవహసిమృదునాకుంతళే నోపమానం । చాపెకించవ్రజసి గుణతాంశంబరారేఃకిమన్యత్పూజాపుష్పం భవతిభవతోభుక్తశేషంసు రాణాం ॥ (౧౯౮)

అథవిలాపః ॥ విలాపోదుఃఖదంవచః ।

యథా ॥ సీతాంస్వహస్తే నవనెవిమోక్తుంశ్రోతుంచతస్యాఃపరి దేవితాని । సుఖేనలంకాసమరేమృతంమామజీవయన్మారుతిరాత్తవైరః॥

అథసల్లాపః ॥ ఉక్తిప్రత్యుక్తిమద్వాక్యంసల్లాపఇతికీర్తితః ॥

యథా ॥ భిక్షాంప్రదేహిలలితోత్పల పత్రనేత్రేపుష్పిణ్యహంఖ లుసురాసురవందనీయ । బాలేతథాయదిఫలంత్వయివిద్యతెమెవాక్యై రలంఫలభుగీశవరోస్తియాహి ॥ (౨౦౦)

అథప్రలాపః ॥ వ్యర్థాలాపః ప్రలాపస్స్యాత్ ।

యథా॥ ముఖంచచంద్రప్రతిమంతిమంతిమంస్తనౌచపీనౌకఠినౌ కఠినౌ । కటివిశాలారభసాభసాభసా అహోవిచిత్రంతరుణీరుణీ రుణీ ॥ (౨౦౧)

అథానులాపః ॥ అనులాపోముహుర్వచః ।

యథా ॥ తమస్తమోనహినహిమేచకాఃకచాః శశీశశీనహినహి సమ్ముఖంముఖం । లతెలతెనహినహిసుందరాకరౌ నభోనభోనహినహి చారుమధ్యమం ॥ (౨౦౨)

అథాపలాపః ॥ అపలాపస్తుపూర్వోక్తస్యాన్యథాయోజనంహి యత్ ॥

యథా । త్వంరుక్మిణీత్వం ఖలుసత్యభామా కిమత్రగోత్రస్ఖలనం మమేతి । ప్రసాదయన్వ్యాజపదేనరాధాం పునాతుదేవః పురుషోత్త మోవః ॥ (౨౦౩)

అత్ర నాయికావాచకయో రుక్మిణీసత్యభామేతిపదయోః సువ ర్ణవర్ణత్వ సత్యకోపత్వలక్షణేనార్థేన యోజనాదపలాపః ।

అథసందేశః ।

సందేశస్తుప్రోషితస్య స్వవార్తాప్రేషణంభవేత్ ।

ఏతస్మాన్మాంకుశలినమభిజ్ఞానదానా ద్విదిత్వా మాకౌలీనాదసితన యనెమయ్యవిశ్వాసినీభూః । స్నేహానాహుఃకిమపివిరహేదుఃఖనస్తేహ్య భోగా దిష్టేవస్తున్యుపచితరసాః ప్రేమరాశీభవన్తి ॥ (౨౦౪)

అథానుదేశః ।

సోతిదేశోమదుక్తాని తదుక్తానీతియద్వచః ।

యథా । తనయాంతవయాచతేమహాత్మా జగదాత్మా పురుషో త్తమస్స్వయం ।

గిరిగహ్వరశబ్దసన్నిభాంగిరమస్మాకమవెహివారధే । (౨౦౫)

అథనిర్దేశః। నిర్దేశశ్చభవేత్సోయమహమిత్యాదిభాషణం ।

యథా । ఏతేవయమమీదారాఃకన్యేయంకులజీవితం। బ్రూతయె నాత్రవఃకార్యమనాస్థాబాహ్యవస్తుషు॥ (౨౦౬)

అథోపదేశః । యచ్ఛిక్షార్థస్తువచన ముపదేశస్సఉచ్యతే

యథా । అనుభవత దత్తవిత్తంమాన్యంమానయతసజ్జనం భజత । అతిపరుషపవనవిలులితదీపశిఖే వాతిచఞ్చలాలక్ష్మీః॥ (౨౦౭)

అథాపదేశః । అన్యార్థకథనంయత్రసోపదేశ ఇతీరితః ।

యథా । కోశద్వన్ద్వమియందధాతినళినీకాదంబచంచుక్షతంధత్తేచూతలతానవంకిసలయంపుంస్కోకిలాస్వాదితం । ఇత్యాకర్ణ్యమిథస్సఖీజనవచస్సాదీర్ఘికాయాస్తటే చేలాంతేనతిరోదధేస్తనయుగం బింబాధరంపాణినా॥ (౨౦౮)

అథవ్యపదేశః । వ్యాజేనాత్మాభిలాషోక్తిర్యత్రాయంవ్యపదేశకః

యథా । అహిణవమహులోలుపతుమంతహపరిచుంబిఅచూఅమంజరిం। కమలవసఇమేత్తణివ్వుదోమహుఅరవిసుమరిదోసిణంకహం॥

అభినవ మధులోలుపస్త్వం తథాపరిచుంబ్య చూతమంజరీం । కమలవసతిమాత్రనివృతో మధుకరవిస్మృతోస్యేనాం కథం॥(౨౦౯)

అథ బుద్ధ్యారంభాః । బుద్ధ్యారంభా స్తథాప్రోక్తారీతివృత్తిప్రవృత్తయః ।

తత్రరీతిః । రీతిస్స్యాత్పదవిన్యాస భంగస్సాతుత్రిధామతా । కోమలాకఠినామిశ్రాచేతిస్యాత్తత్రకోమలా । ద్వితీయతుర్యవర్ణాఢ్యాస్వల్పైర్వర్గేషునిర్మితా । అల్పప్రాణాక్షరప్రాయాదశప్రాణసమన్వితా। సమాసరహితాస్వల్పైస్సమాసైర్వావిభూషితా ।విదర్భజనహృద్యత్వాత్సావైదర్భీతికథ్యతే । మహాప్రాణవర్ణాల్పత్వమల్పప్రాణాక్షరప్రాయత్వంస్వల్పసమాసత్వంచ ।

యథా । మమైవ । ఉత్ఫుల్లగండయుగముద్గత మందహాస ముగ్ధోల్లరాగమురరీకృతకామతంత్రం । హస్తేనహస్తమవలంబ్యకదానుసేవే సల్లాపరూపమమృతం సరసీరుహాక్ష్యాః॥ (౨౧౦)

సమాసరాహిత్యంయథా । అథయన్తారమాదిశ్యధుర్యాన్విశ్రామయేతిసః । తామవారోపయత్పత్నీంరథాదవతతారచ ॥ (౨౧౧)

దశప్రాణాస్తు। శ్లేషఃప్రసాదస్సమతామాధుర్యంసుకుమారతా । అర్థవ్యక్తిరుదారత్వ మోజఃకాంతిసమాధయః । ఏతేవైదర్భమార్గస్య ప్రాణాదశగుణాస్మృతాః । కేవలాల్పప్రాణవర్ణపదసందర్భలక్షణం । శైథిల్యంయత్రనస్స్పృష్టం సశ్లేషస్సముదాహృతః ।

యథామమైవ । ఉత్ఫుల్లగండయుగముద్గతమందహాస మిత్యత్ర పదానామక్లేశేనైవార్థబోధన సామర్థ్యాత్ప్రసాదః।

అథసమతా । బంధవైషమ్యరాహిత్యం సమతాపదబంధనం । బంధోమృదుస్స్ఫుటోమిశ్ర ఇతిత్రేధాభిధీయతే ।

తత్రమృదువర్ణబంధస్యసమతాయథా ।

చరణకమలకాంత్యాదేహళీ మర్చయంతీ కనకమయకవాటం పాణినాకంపయంతీ । కువలయమయమక్ష్ణాతోరణంపూరయంతీ వరతనురియమాస్తేమందిరస్యేవలక్ష్మీః ॥ (౨౧౨)

అత్రమృదుప్రాయబంధస్యనిర్వ్యూఢత్వాన్మృదు బంధసమతా ।

స్ఫుటబంధసమతాయథా । మధురయామధుబోధిత మాధవీ మధుసమృద్ధిసమేధితమేధయా । మధుకరాంగనయా ముహురున్మదధ్వనిభృతానిభృతాక్షరముజ్జగే ॥ (౨౧౩)

అత్రస్ఫుటవర్ణప్రాయబంధస్యనిర్వ్యూఢత్వాత్ స్ఫుటబంధసమతా ।

మిశ్రబంధస్యసమతాయథా । ఉత్ఫుల్లగండ యుగముద్గతమందహాస మిత్యత్రమిశ్రీభూతమృదుస్ఫుటవర్ణ బంధనిర్వాహాన్మిశ్రబంధసమతా।

అథమాధుర్యం। తన్మాధుర్యంభవేద్యత్ర శబ్దార్థేచస్ఫుటోరసః ।

యథా । ఉత్ఫుల్లగండయుగముద్గతమందేత్యత్రశబ్దార్థయోశ్శృంగారరసపరీవాహిత్వేనమాధుర్యం ।

అథసుకుమారతా ।

యత్రానిష్ఠురవర్ణత్వం సౌకుమార్యం తదుచ్యతే ॥

యథా । ఉత్ఫుల్లగండయుగమిత్యత్రయుక్తాక్షరసముద్భావేప్య నిష్ఠురత్వాత్సౌకుమార్యం ॥

అథార్థవ్యక్తిః ।

శ్రూయమాణస్యవాక్యస్య వినాశబ్దాన్తర స్పృహాం । అర్థావగమకత్వంయదర్థవ్యక్తిరియమ్మతా ॥

ఉత్ఫుల్లగండ యుగముద్గతమందహాస మిత్యత్రసర్వేషాం పదానాం మధ్యేధ్యాహార్యపదనిరాకాంక్షతయార్థవ్యక్తిః ।

అథోదారత్వం

ఉక్తవాక్యేగుణోత్కర్ష ప్రతిభానముదారతా ।

యథా । ఉత్ఫుల్లగండయుగమిత్యత్రాన్యోన్యానురాగోత్కర్ష ప్రతిభానాదుదారత్వం ।

అథౌజః । సమాసబహుళత్వంయ త్తదోజఇతిగీయ్యతే ।

యథా । ఉత్ఫుల్లేత్యత్రయథోచిత సమాసబాహుళ్యాదోజః ॥

అథకాంతిః ॥

లోకస్థితిమనుల్లంఘ్య హృద్యార్థప్రతిపాదనం । కాంతిస్సాహి ద్విధాఖ్యాతా వార్తాయాంవర్ణనాసుచ ॥

వార్తానామ కుశలప్రశ్న పూర్వికాసం కథా । తత్రయథా ।

పరిధౌతభవత్పదాం భసాహృత చంద్రాతపశీతళేనమే । అపిసంతతమర్మకృంతనః కృతనిర్వాణఇవౌర్వపావకః ॥ (౨౧౪)

అత్రబ్రాహ్మణ పాదోదకస్య సంతాపశమన రూపాంలౌకికీంస్థితి మనుల్లఙ్ఘ్యైవ సముద్రేణ మునీనాం పురతః సంజల్పాత్కాంతిః ॥

వర్ణనాయాంయథా ।

ఉత్తుంగాకుచకలశౌరంభా స్తంభోపమాన మూరుయుగం । తరళేదృశౌ చతస్యాస్సృజతాధాత్రాకిమాహితసుకృతం ॥ (౨౧౫)

అత్రశిష్టవస్తు నిర్మాణమ పుణ్యకృతాన్న సంభవతీతి లోకస్థిత్యనురోధేనైవ వర్ణనాత్కాంతిః ।

అథ సమాధిః ।

సమాధిస్సోన్యధర్మాణాం యదన్యత్రాధిరోపణం ।

యథా । ఉత్ఫుల్లగండయుగ ముద్గతమందహాస ముద్వేల రాగ మురరీకృతకామతంత్రం । హస్తేనహస్త మవలంబ్యకదానుసేవే సల్లాప రూపమమృతం సరసీరుహాక్ష్యాః ॥

అత్ర ఉత్ఫుల్లోద్గతోద్వేల రూపాణాం పుష్పప్రాణిసముద్రధర్మాణాం గండస్థలమందహాస రాగేషు సమారోపితత్వాత్సమాధిః ॥

అథ కఠినా ।

అథదీర్ఘసమాసయుతాబహుళైర్వర్ణైర్యుతామహాప్రాణైః । కఠినాసాగౌడీయ్యేత్యుక్తా తద్దేశబుధమనోజ్ఞత్వాత్ ॥

యథా ।

గండగ్రావగరిష్ఠగైరికగిరిక్రీడత్సుధాంధోవధూ బాధాలంపటబాహుసంపదుదయద్దుర్వారగర్వాశ్రయం । మర్త్యామర్త్యనివారణంబలగృహీతైరావణం రావణం బాణైర్దాశరథీరథీరథగతంవివ్యాధదివ్యాయుధః ॥ (౨౧౬)

అత్రదీర్ఘసమాసత్వ మహాప్రాణాక్షరప్రాయత్వంచస్పష్టం ।

అథ మిశ్రా ।

యత్రోభయగుణగ్రామ సంనివేశస్తులాధృతః । సామిశ్రాసైవ పాంచాలీ త్యుక్తాతద్దేశజప్రియా ॥

యథా ।

పరిమ్లానం పీనస్తనజఘనసంగా దుభయతస్తనోర్మధ్యస్యాంతతః పరిమళనమప్రాప్యహరితం । ఇదంవ్యస్తన్యాసంశ్లథభుజలతాక్షేపవలనైః కృశాంగ్యాస్సంతాపం వదతినళినీ పత్రశయనం ॥ (౨౧౭)

అత్ర అల్పసమాసత్వ దీర్ఘసమాసత్వరూపయోః పృథక్పదత్వ గ్రంథిలత్వయోశ్చోభయరీతిధర్మయోస్తులాధృతయోరివసంనివేశాన్మిశ్రేయంరీతిః ॥

ఆంధ్రీలాటీచసౌరాష్ట్రీ త్యాదయోమిశ్రరీతయః ।
సన్తితత్తద్దేశవిద్వ త్ప్రియమిశ్రణభేదతః ।
తఏవపదసంఘాతా స్తాఏవార్థవిభూతయః ।
తథాపినవ్యంభవతి కావ్యంగ్రథనకౌశలాత్ ।
తాసాంగ్రంథబహుత్వేన లక్షణంనోచ్యతేమయా ।
భోజాదిగ్రంథబంధేషు తదాకాంక్షైర్నిరీక్ష్యతాం ।

అథవృత్తయః ।

భారతీసాత్వతీచైవ కైశిక్యారభటీతిచ । చతస్రోవృత్తయస్తాసాముత్పత్తిర్వక్ష్యతేస్ఫుటం ॥

జగత్యేకార్ణవేజాతే భగవానవ్యయఃపుమాన్ । భోగిభోగమధిష్ఠాయ యోగనిద్రాపరోభవత్ ॥

తదావీర్యమదోన్మత్తౌ దైత్యేంద్రౌమధుకైటభౌ । తరసాదేవదేవేశ మాగతౌరణకాంక్షిణౌ ॥

వివిధైఃపరుషైర్వాక్యై రధిక్షేపవిధాయినౌ । ముష్టిజానుప్రహారైశ్చ యోధయామాసతుర్హరిం ॥

తన్నాభికమలోత్పన్నః ప్రజాపతిరభాషత । కిమేతద్భారతీవృత్తిరధునాపిప్రవర్తతే ॥ తదిమౌనయదుర్ధర్షౌ నిధనంత్వరయావిభో ।

ఇతితస్యవచశ్శ్రుత్వా సజగాదజనార్దనః ॥

ఇత్థంకావ్యక్రియాహేతో ర్భారతీనిర్మితాధ్రువం । భాషణాద్వాక్యబాహుళ్యా ద్భారతీయంభవిష్యతి ॥

అధునైవనిహన్మ్యేతౌ విత్యాభాష్యవచోహరిః । నిర్మలైర్నిర్వికారైశ్చ సాంగహారైర్మనోహరైః ॥

అంగైస్తాయోధయామాసదైత్యేంద్రాయుద్ధశాలినౌ । భూమి

స్థానకసంయోగైఃపదక్షేపైస్తదాహరేః ॥

భూమేస్తదాభవద్భారస్తద్వశాదపిభారతీ । వివిధైశ్చాఙ్గికైస్తత్రదీప్తైస్సంభ్రమవర్జితైః ॥
సత్వాధికైర్బాహుదండైస్సాత్వతీవృత్తిరుద్గతా ।విచిత్రైరంగహారైశ్చహేలయాసతదాహరిః ॥

యత్తౌబబంధకేశేషుజాతాసాకైశికీతతః । ససంరంభైస్సవేగైశ్చచిత్రచారసముచ్ఛ్రితైః ॥

నియుద్ధకరణైర్జాతా చిత్రైరారభటీతతః।యస్మాచ్చిత్రైరంగహారైర్న్యాయస్సపరిభాషితః ॥

న్యాయఃకావ్యక్రియాయోగేరసభావసమాశ్రితః । సఏవసమయోధాత్రావృత్తిరిత్యేవసంజ్ఞితః ॥

ఋగ్వేదాచ్చయజుర్వేదాత్సామవేదాదథర్వణః । భారత్యాద్యాఃక్రమాజ్జాతా ఇత్యన్యేతుప్రచక్షతే ॥

తత్రభారతీ । ప్రయుక్తత్వేనభరతైర్భారతీతినిగద్యతే । ప్రస్తావనోపయోగిత్వాత్సాంగంతత్రైవలక్ష్యతే ॥

అథసాత్వతీ । సాత్వికేనగుణేనాతి యాగశౌర్యాదినాయుతా । హర్షప్రధానాసంత్యక్త శోకభావాచయాభవేత్ । సాత్వతీనామసావృత్తిఃప్రోక్తాలక్షణకోవిదైః ॥

అంగాన్యస్యాస్తుచత్వారిసల్లాపోత్థాపకావపి । సంఘాత్యఃపరివర్తశ్చేత్యేషాంలక్షణముచ్యతే ॥

ఈర్ష్యాక్రోధాదిభిర్భావైరసైర్వీరాద్భుతాదిభిః । పరస్పరంగభీరోక్తిస్సల్లాపఇతికథ్యతే ॥

యథా ॥ అనర్ఘరాఘవే ।రామః ।బందీకృత్యజగద్విజిత్వరభుజిస్తంభౌఘదుస్సంచరం రక్షోరాజమపిత్వయావిదధతాసంధ్యాసమాధివ్రతం । ప్రత్యక్షీకృతకార్తవీర్యచరితాముష్మచ్యరేవాంసమంసత్వాభిర్మహిషీభిరంబునిధయోవిశ్వేపివిస్మాపితాః ॥ (౨౧౮)

వాలీవిహస్య ॥ చిరాయరాత్రించరవీరచక్రమారాంక వైజ్ఞానిక పశ్యతస్త్వాం । సుధాసధర్మాణ మిమాంచవాచన్న శృణ్వత స్తృప్యతి మానసంమే ॥ (౨౧౯)

అత్రధీరోదాత్తధీరోద్ధతయోరామవాలినోః పరస్పరంయుద్ధవిచికీర్షాభిప్రాయైర్వాన్యోన్య పరాక్రమోత్కర్ష వర్ణనాత్సల్లాపః । ప్రేరణంయత్పరస్యాదాయుద్ధాయోత్థాపకస్తుసః ॥

యథా ॥అనర్ఘరాఘవే॥ రామః। నృపానప్రత్యర్థీకిమపివదసేనన్వయమహంశిశుక్రీడాభగ్నత్రిపురహర ధన్వాతవపురః। అహంకారక్రూరార్జునభుజవనవ్రశ్చనకలానిసృష్టాధోబాహూః కథయకతరస్తేప్రహరతు । అత్రరామభద్రేణప్రాక్ప్రహారాయజామదగ్న్యఃప్రేషితఇత్యుత్థాపకః ॥ (౨౨౦)

అథసంఘాత్యః ॥ మంత్రశక్త్యార్థశక్త్యావాదైవశక్త్యాథపౌరుషాత్ । సంఘస్యభేదనంయత్తుసంఘాత్యస్సఉదాహృతః ॥

మంత్రోనయ ప్రయోగః ॥ తస్యశక్త్యాయథా ॥ ముద్రారాక్షసే । చాణక్యేనశత్రుసహాయానాంభేదనాత్సంఘాత్యః ।

అర్థశక్త్యాయథా ॥మహాభారతేఆదిపర్వణిదేవైస్తిలోత్తమాలక్షణేనార్థేనసుందోపసుందయో రతిస్నిగ్ధయోర్భేదనాత్సంఘాత్యః ॥

దైవశక్త్యాయథా । వీరచరితే । మాల్యవాన్ ।

హావత్సాః ఖరదూషణప్రభృతయోవధ్యాస్థపాపస్యమే హాహావత్సవిభీషణత్వమపిమేకార్యేణదేహస్థితః । హామద్వత్సలవత్సరావణమహత్పశ్యామితేసంకటంవత్సేకేకసిహాహతాసిన చిరాత్త్రీన్ పుత్రకాన్ పశ్యసి॥ (౨౨౧)

అత్రరాఘవానుకూలదైవమోహితేనమాల్యవతావిభీషణఖరదూషణత్రిశిరసాం భేదస్సంవిహితఇతిసంఘాత్యః॥

పౌరుషాద్యథా । అథభూతానిపార్థఘ్నశరేభ్యస్తత్రతత్రసుః । భేజేదిశఃపరిత్యక్తమహేష్వాసాచసాచమూః॥ (౨౨౨)

అత్రార్జున పరాక్రమేణ ప్రథమపలాయనకథనాత్సంఘాత్యః ।

అథపరివర్తకః । పూర్వోద్యుక్తస్యకార్యస్య పరిత్యాగేనయద్భవేత్ । కార్యాన్తరస్వీకరణంజ్ఞేయస్సపరివర్తకః ।

యథా । ఉత్తరరామచరిత్రేపంచమేంకే । కుమారావన్యోన్యంప్రతి । అహోప్రియదర్శనఃకుమారః ।సస్నేహానురాగం । నిర్వర్ణ్య

యదృచ్ఛాసంవాదఃకిముగుణ గుణానామతిశయఃపురాణోవాజన్మాంతరనిబిడ బద్ధపరిచయః । నిజోవాసంబధఃకిమువిధివశాత్కోప్యవిదితోమమైతస్మిన్దృష్టే హృదయమవధానంరచయతి॥ (౨౨౩)

అత్రలవస్యచంద్రకేతోశ్చ పరస్పరాకారవిశేషసందర్శనేనరణసంరంభాద్ధత్యపరిహారేణ వినయార్జవస్వీకారకథనాత్ పరివర్తకః॥

అథకైశికీ । నృత్తగీతవిలాసాది మృదుశృంగారచేష్టితైః ।సమన్వితాభవేద్వృత్తిః కైశికీశ్లక్ష్ణభూషణా॥

అంగాన్యస్యాస్తుచత్వారి నర్మతత్పూర్వకాఇమే । స్ఫోటంజస్ఫోటచగర్భశ్చైత్యేషాంలక్షణముచ్యతే ॥

తత్రనర్మ । శృంగారరసభూయిష్ఠఃప్రియచిత్తానురంజకః । అగ్రామ్యపరిహాసస్తు నర్మస్యాత్తత్త్రిధామతం॥

శృంగారహాస్యజంశుద్ధ హాస్యజంభయహాస్యజం । శృంగారహాస్యజంనర్మ త్రివిధంపరికీర్తితం॥

సంభోగేచ్ఛాప్రకటనాదనురాగనివేదనాత్ ।తథాకృతాపరాధస్యప్రియస్యపరిభేదనాత్ ॥

సంభోగేచ్ఛాప్రకటనాత్ త్రిధావాగ్వేషచేష్టితైః । తత్రవాచాసంభోగేచ్ఛాప్రకటనాద్యథా । గచ్ఛామ్యచ్యుతదర్శనేనభవతఃకింతృప్తిరుత్పద్యతేకింత్వేవంవిజనస్థయోర్హతజనస్సంభావయత్యన్యథా ।

ఇత్యాము స్త్రీణభంగిసూచితవృథా వస్థానఖేదాలసామాశ్లిష్యత్పులకో
త్కరాంచితతనుర్గోపీంహరిఃపాతునః ॥ (౨౨౪)

అత్ర నిజావస్థానవిళంబస్యవ్యర్థత్వమచ్యుతాదిపస్థై వర్ణ్యదన్యా
కయాపిగోపికయా సంభోగేచ్ఛాప్రకటితేతినర్మ ॥

వేషేణసంభోగేచ్ఛాప్రకటనాద్యథా ।

అభ్యుద్గతేశశినిపేశలకాంతిదూతీ సల్లాపసంకలితలోచన మాన
సాభిః । అగ్రాహిమండనవిధి ర్విపరీతభూషా విన్యాసహాసితసఖిజనమం
గనాభిః ॥ (౨౨౫)

అత్రవిపరీతన్యస్తభూషణలక్షణేన వేషేణ జనితైస్సఖిజనహాసైః
కామినీనాంసంభోగేచ్ఛాప్రకటనాన్నర్మ ॥

చేష్టితేన సంభోగేచ్ఛాప్రకటనాద్యథా।

సాళోఅవవ్వసుజ్జేసు రిణీఘరసామిఅస్స ఘేత్తూణ। ణేచ్ఛంత్తస్స
విచళణేథావఇహాసతీహాసంతస్స ॥

సాలోకఏవసూర్యేగృహిణీ గృహస్వామినోగృహీత్వా । నేచ్ఛ
తోపిచరణౌ ధావతిహాసతీహాసతః ॥ (౨౨౬)

అత్ర సూర్యాస్తమనసమయాత్ప్రాగేవచరణ ప్రక్షాళనక్రియయా
నిషేధమణ నివారణజనితేన హాసేనసంభోగేచ్ఛాప్రకటనాన్నర్మ ॥

అనురాగప్రకాశోపి భోగేచ్ఛానర్మచత్రిధా ।

వాచానురాగ నివేదనాద్యథా ।

వయంతథానామ యదాత్థకింవదా మ్యయంచకస్మాద్వికలః కథా
న్తరే । కదంబగోళాకృతిమాశ్రితఃకథం విశుద్ధముగ్ధః కులకన్యకాజనః ॥

అత్ర లవంగికయావిశుద్ధముగ్ధః కులకన్యకాజనఇతి పరిహాసనే
న మదయంతికానురాగ నివేదనాన్నర్మ ॥

కౌతుకేనకృతత్వరాసహభునా వ్యావర్తమానాహ్రియా తై

స్తైర్దక్షవధూజనస్యవచనై ర్నీతాభిముఖ్యంపునః । దృష్ట్వాగ్రే వర
మాత్తసాధ్వసరసా గౌరీనవేసంగమే సంరోహత్పులకాహరేణ హస
తా శ్లిష్టాశివాయాస్తువః ॥ (౨౨౭)

అత్రపులకసంరోహలక్షణ వేషజనితేన శివస్యహాసనే నగారీ
హృదయానురాగస్య ప్రకాశనాన్నర్మ ॥

చేష్టయానురాగ నివేదనాద్యథా ।

కైతవేనశయితేకుతూహలా త్పార్వతీప్రతిముఖంనిపాతితం । చ
క్షురున్మిషతిసస్మితం ప్రియేవిద్యుదాహతమివన్యమీలయత్ ॥ (౨౨౮)

అత్ర ప్రతిముఖదర్శనక్రియాజనితేన శివస్యహాసే నగారీహృద
యానురాగనివేదనాన్నర్మ ॥

ప్రియాపరాధనిర్భేదో వ్యక్తస్త్రేధాతథాబుధైః ।

వాచాప్రియాపరాధనిర్భేదాద్యథా ।

మాళవికాగ్నిమిత్రే । ప్రథమాంకే ।

దేవీరాజానంవిలోక్యసస్మితం ।

జఇరాజకజ్జేసు ఈరిసీణిఉణదా అజ్జఉత్తస్సతదోసోహణంహవే॥

యదిరాజకార్యేషు ఈదృశీనిపుణతా ఆర్యపుత్రస్య తత శ్శోభ
నంభవేదితి చతురోక్తిపరిహాసనేన త్వయైవమాలవికా దర్శనార్థం నా
ట్యాచార్యయో ర్వివాదస్సంవిహిత ఇతి ప్రియాపరాధోద్ఘాటనాన్నర్మ।

వేషేణప్రియాపరాధద్యోతనాద్యథా ।

ఆలేపః క్రియతామయం ద్రుతగతి స్స్వేదైరివార్ద్రాంవపు స్తన్మా
ల్యంవ్యపనీయతాం రవికరస్పర్శైరివామర్దితం । ఇత్యుక్తా న్యతిధీరయా
దయితయా స్మేరాననాంభోరుహం చాటూక్తానిభవంతిహంతకృతినాం
మోదాయభోగాదపి ॥ (౨౩౦)

అత్రస్వేదోద్గమ మాల్యామ్లానత్వయో ర్దూరగమనఖరకిరణ
కరస్పర్శరూపకారణాసత్యత్వ కథనరూపేణ పరిహాసేన సపత్నీసంభో

గహ్వ ప్రియాపరాధ ప్రతిభేదాన్నర్మ ॥

చేష్టాయా యథా ।

లోలభ్రూలతయా విపక్షదిగుపన్యాసే విధూతం శిరస్తద్వృత్తాంతవిదీక్షణే కృతమనస్కారో విలక్షస్మితః । ఈషత్తామ్రకపోలకాంతిని ముఖే దృష్ట్వా నతం పాదయోరుత్సృష్టో గురుసన్నిధావపి విధి ద్వాభ్యాం నకాలోచితః ॥ (౨౩౧)

అత్ర విలక్షస్థితి శిరోధూననచేష్టయా ప్రియాపరాధభేదనాన్నర్మ।

శుద్ధహాస్యజమప్యుక్తం తద్వదేవ త్రిధా బుధైః ।

వాచా యథా ।

అచీక్ష్మన్ని విదార్య వక్త్రకుహరాణ్యాసృక్విణో వాసుకేస్తర్జన్యా విషకర్బురాన్ గణయత స్సంస్పృశ్య దంతాంకురాన్ । ఏకం త్రీణి నవాష్ట సప్త షడితి వ్యత్యస్తసంఖ్యాక్రమా వాచః క్రౌంచరిపోశ్శిశుత్వవికలాః శ్రేయాంసి పుష్ణన్తు వః ॥ (౨౩౨)

వేషేణ శుద్ధం యథా ।

స్నాయుప్రాయనిబద్ధకీకసతనుం నృత్యం తమాలోక్య మాం చాముండాకరతాలకుట్టితలయం వృత్తే వివాహోత్సవే । ధీముద్రామపనుద్య యద్విహసితం దేవ్యా సమం శంభునా తేనాద్యాపి మయి ప్రభుస్సజగతామాస్తే ప్రసాదోన్ముఖః ॥ (౨౩౩)

అత్ర భృంగిరిటివేషేణ శివయోర్హసితావిర్భావతశ్శుద్ధహాస్యం।

చేష్టయా శుద్ధం యథా ।

దేవ్యా లీలాలలితమధురం లాస్యముల్లాస్యయంత్యా యశ్శృంగారో రహసి పురతః పత్యురావిష్కృతోఽభూత్ । యుష్మానవ్యాత్తదుపజనితం హాస్యమాయానుకారీ క్రీడానృత్తైర్వికటగతిభిర్వ్యంజయన్కుంజరాస్యః ॥ (౨౩౪)

అథ భయహాస్యజం ।

హాస్యాద్భయేన జనితాజ్జనితం భయహాస్యజం । తద్ద్విధా ముఖ్యమంగంచ తద్ద్వయం పూర్వవత్త్రిధా ॥

ముఖ్యం భయహాస్యజం ।

యథా ।

క్షేత్రాధీశశునా నవేన వికృతాకారైకవిద్వేషిణా ఘోరారావమభిద్రుతస్య వికటైః పశ్చాత్పదైర్గచ్ఛతః । పాపాపాహిపహీతి సత్వరతరం వ్యస్తాక్షరం జల్పతో దృష్ట్వా భృంగిరిటేర్దశాం పశుపతిస్మేరాననః పాతు వః ॥ (౨౩౫)

అత్ర భృంగిరిటేః వికృతాకారస్య వికటపశ్చాత్పదగమనేన పాపాపాహిపహీత్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసభాషణేన జనితస్య పశుపతిహాసస్య అన్యరసానంగతయా ముఖ్యం భయహాస్యజం ॥

వాచాన్యరసాంగం భయహాస్యజం యథా । రత్నావల్యాం విదూషకః । కహం ణ కిదో పసాదో దేవీఏ ।

జం అక్ఖదసరీరా దిట్ఠి అచిద్ధం హ్మ అజ్జ ఏ। రాజా। సస్మితం మూర్ఖ! కింపరిహససి ।

త్వత్కృత ఏవాయమాపతితోఽస్మాకం మహాననర్థ ఇత్యాదౌ విదూషకవాక్యజనితస్య సభయహాస్యస్య శృంగారాంగతయా తదిదమంగం భయహాస్యజం ।

వేషేణ యథా । కల్యాణదాయి భవతోఽస్తు పినాకపాణి పాణిగ్రహే భుజగకంకణభీషితాయాః । సంభ్రాంతదృష్టి సహసైవ నమశ్శివాయేత్యర్ధోక్తి సస్మితనమన్ముఖమంబికాయాః ॥ (౨౩౬)

అత్ర భుజగకంకణలక్షణవేషేణ జనితస్య పార్వతీభయహాస్యస్య శృంగారాంగతయా కథనాత్తదిదమంగం భయహాస్యజం ॥

చేష్టాయా యథా । ప్రహ్లాదవత్సల వయం బిభిమో విహారాదస్మాదితి ధ్వనితనర్మసు గోపికాసు ।

లీలాధృతస్తనతటేషునఖాంకురాణివ్యాపారయన్నవతుమన్నృపంముకుందః। (౨౩౭)

అత్ర నఖాంకురవ్యాపారేణజనిత గోపికాహసితస్య ప్రహ్లాదనత్వలేతిచతురోక్తిరూపస్య శృంగారాంగతయా తదిదమంగం భయహాస్యజం॥

అగ్రామ్యనర్మనిర్మాణ వేదినాశింగభూభుజా। నర్మాష్టాదశధా భిన్న మేవంస్ఫుటముదాహృతం॥

అథనర్మస్ఫుంజః। నర్మస్ఫుంజస్సుఖోద్యోగో భయాంతోనవసంగమే।

యథా। అపేతవ్యాపారంగ్లపితవివిధశిల్పవ్యతికరం కరస్పర్శారంభప్రకలిత దుకూలాంతశయనం। ముహుర్బద్ధోత్కంపం దిశిదిశిబహుప్రేరితదృశోరహల్యాసుత్రామ్ణోః క్షణికమివతత్సంగతమభూత్॥ ()

అథనర్మస్ఫోటః। నర్మస్ఫోటస్తుభావాంశైస్సూచితోల్పరసోభవేత్। అన్యైస్త్వకాండేసంభోగ విచ్ఛేదఇతిగీయతే॥

ఆద్యోయథా। స్నిగ్ధంవీక్షిత మన్యతోపినయనే యత్ప్రేరయంత్యాతయా యాతంయచ్చనితంబయోర్గురుతయా మందం విలాసాదివ। మాగాఇత్యుపరుద్ధయాయదపిసాసాసూయ ముక్తాసఖీసర్వంతత్కిలమత్పరాయణమహో కామీస్వతాంపశ్యతి॥ (౨౩౯)

అత్రసర్వంతత్కిలేత్యనిశ్చయేన అనురాగస్యస్వల్పమాత్రసూచనయా నర్మస్ఫోటత్వం॥

ద్వితీయోయథా। రత్నావల్యాం। ప్రాప్తాకథమపిదైవాత్కంఠమనీతైవసాప్రకటరాగా। రత్నావలీవకాంతామమహస్తాద్భ్రంశితాభవతా॥ (౨౪౦)

అత్రవిదూషకవాక్యసూచకదేవీశంకావిసృష్టసాగరికాహస్తేనరాజ్ఞాఅకాండేత్వయాసంభోగభంగః కృతఇత్యుక్తత్వాన్నర్మస్ఫోటః॥

అథనర్మగర్భః। నేతుర్వానాయికాయావా వ్యాపారస్స్వార్థసిద్ధయే। ప్రచ్ఛాదనపరోయస్తు నర్మగర్భస్సకీర్తితః॥

యథా। శ్రియోమానగ్లానేరనుశయవికల్పేస్మితముఖే సఖీవర్గేగూఢం కృతవసతిరుత్థాయసహసా। సమానేష్యేధూర్తంతమహమితి జల్పన్నతముఖీంప్రియాంతా మాలింగన్హరిరవతుఖేదం హరతువః॥ (౨౪౧)

అత్రకుపితాయాశ్శ్రియః ప్రసాదనార్థం సఖీమధ్యే పురుషోత్తమేనప్రచ్ఛన్నస్థిత్యాదిరూపోవ్యాపారః కృతఇత్యయంనర్మగర్భః॥

పూర్వస్థితోవిపద్యేత నాయకో యత్రచాపరఃస్తిష్ఠేత్। తమపీహనర్మగర్భంప్రవదతి భరతోపినాట్యవేదగురుః॥

యథా। మయేననిర్మితాంలబ్ధ్వా లంకామందోదరీమపి। రేమేమూర్తాందశగ్రీవ లక్ష్మీమివవిభీషణః॥ (౨౪౨)

అత్రరావణేవిపన్నేతత్సంపదాభిషిక్తేన విభీషణేన మందోదర్యాదిషుతదుచితంకర్మనిర్మితమిత్యయం నర్మగర్భః॥

కేచిత్త్వేతదారభటీభేదంసంక్షిప్తిమాహుః।

తత్రమూలంనజానీమః। అథారభటీ। మహేంద్రజాలప్రచురాం చిత్రయుద్ధక్రియామయీం। విద్యైశ్ఛేద్యైఃప్లుతైర్యుక్తాంవృత్తిమారభటీంవిదుః॥

అంగాన్యస్యాస్తుచత్వారి సంక్షిప్తిరవపాతనం। వస్తూత్థాపనసంఫేటావితిపూర్వైర్భాషితే॥

తత్రసంక్షిప్తిః। సంక్షిప్తవస్తువిషయామాయాయా శిల్పయోజితా। సాసంక్షిప్తిరితప్రోక్తా భరతేనమహాత్మనా॥

యథా। అనర్ఘరాఘవే। నీతోదూరంకనకహరిణచ్ఛద్మనారామభద్రఃపశ్చాదేనంద్రుతమనుసరత్యేషవత్సఃకనిష్ఠః। బిభ్యద్బిభ్యత్ప్ర

విశతితతః పర్ణశాలాంచ బిభుః ధిగ్ధిక్కష్టం ప్రథయతినిజాం మాకృతిం రావణోఽయం ॥ (౨౧౩)

అత్రబహువిధానాంమాయానాం సంక్షేపేణకథనాత్సంక్షిప్తిః ॥

వదన్త్యన్యేతుతాంనేతు రవస్థాంతరసంగతిం।

యథా । యదర్థమస్మాభిరసిప్రకోపి తస్తదద్యదృష్టంతవధామ వైష్ణవం । విశీర్ణగర్వామయమస్మదంతరంచి రస్యకించిల్లఘిమానమశ్నుతే ॥ (౨౧౪)

అత్రరామభద్రసహవాసేన పరిహృతధీరోద్ధతవికారస్యజామదగ్న్యస్య ధీరశాంతతావస్థాపరిభానాత్సంక్షిప్తిరితి ॥

పరివర్తకభేదత్వాత్తదుపేక్షామహేవయం ।

అథావపాతనం । విభ్రాంతిరవపాతస్స్యాత్ భయాద్విష్వక్పరిభ్రమః ।

యథా । హత్వాశంతనునందనస్యతురగాన్సూతంకురూణాంగురోః ఛిత్వాద్రోణసుతస్యకార్ముకలతాం కృత్వావిసంజ్ఞంకృపం । కర్ణస్యాపిరథంవిదార్యకణశో విద్రావ్యచాన్యద్బలం త్వత్పుత్రోభయవిద్రవత్కురుపతేః పంథానమన్వేత్యయం ॥ (౨౧౫)

అత్రకురుబలానాం భయవిభ్రాన్తికథనాదవపాతనం ।

అథవస్తూత్థాపనం । స్యాద్వస్తూత్థాపనంయత్తు వస్తుమాయోపకల్పితం ।

యథా । మామాచుంచురథేంద్రజిద్రణముఖేఖడ్గేనదీనావనామాయాహిద్రుతమార్యపుత్రవనితాంమాంపాహిపాహీతిచ । క్రోశంతీంవ్యధితాశయాంహనుమతా మామేతిసంతర్జితః కంఠేమైథిలకన్యకాం కుపితధీఃచిచ్ఛేదతుచ్ఛాశయః ॥ (౨౧౬)

అత్రనికుంభిలాయామభిచారచికీర్షణేంద్రజితారాఘవాదిబుద్ధిప్రమోహనార్థం మాయాకల్పితమైథిలీకంఠఖండనం కృతమితివస్తూత్థాపనం ॥

అథసంఫేటః । సంఫేటస్స్యాత్సమాఘాతః కృతసంరబ్ధయోర్ద్వయోః।

యథా । అన్యోన్యసూతోన్మథనాదభూతాంతావేవసూతౌరథినౌచకౌచిత్ । వ్యశ్వౌగదావ్యాయతసంప్రహారౌ భగ్నాయుధా బాహువిమర్దనిష్ఠా ॥ (౨౧౭)

ఆసాన్తుమధ్యేవృత్తీనాం శబ్దవృత్తిస్తుభారతీ । తిస్రోఽర్థవృత్తయశ్శేషాస్తచ్చతస్రోఽపివృత్తయః ॥

అన్యేపిమిశ్రణాదాసాంమిశ్రాంవృత్తింతుపంచమీం । అశేషరససామాన్యాం మన్యంతేలక్షయంతిచ ॥

యథా । యత్రారభట్యాది గుణాస్సమస్తా మిశ్రత్వమాశ్రిత్యమిథఃప్రథన్తే । మిశ్రేతితాం వృత్తిముశంతి ధీరాః సాధారణీమర్థచతుష్టయస్య ॥

ఇతితన్నవిచారసహం । కుతఃకింవృత్తిధర్మాణాం మిశ్రణమైకరూప్యేణ న్యూనాధికభావేనవా । నప్రథమః । అవైషమ్యేనమిశ్రణాభావాత్ । రసవిశేషనియమస్య వక్ష్యమాణత్వాత్। ననుమిశ్రావృత్తిస్సర్వసాధారణీతిచేన్న । భారత్యావృత్త్యాపహృతవిషయత్వాత్ । మూలప్రమాణాభావేనస్వోక్తిమాత్రత్వాచ్చ । నాపిద్వితీయః । వైషమ్యేనవృత్తిగుణానాంమిశ్రణేయద్వృత్తిప్రత్యభిజ్ఞాహేతుభూతాబహవోగుణాలక్ష్యంతే తత్రనైవవృత్తిరితినిశ్చయాత్ । ననుతత్రప్రకరణాదివశేన రసవిశేషవృత్తిరితిచేత్ తర్హిప్రస్తుతరసానురోధేనైవవృత్తివిశేషనిర్ధారణమప్యంగీకర్తవ్యమేవ । తథాచభరతః। భావోవాపిరసోవాపిప్రవృత్తిర్వృత్తిరేవవా ।

సర్వేషాం సమవేతానాం యస్యరూపం భవేద్బహు ।
సమంతవ్యోరసస్స్థాయీ శేషాస్సంచారిణోమతాఇతి ।

అతఏవాస్మిన్నరసనియమః ।

కైశికీస్యాత్తు శృంగారే రసేవీరేతు సాత్వతీ । రౌద్రబీభత్సయో ర్వృత్తి ర్నియతారభటీపునః॥

శృంగారాదిషుసర్వేషు దశస్విష్టాహిభారతీ ।

ఏతచ్చశృంగారాదిగ్రహణం తజ్జన్యానాం హాస్యాదీనా మప్యుపలక్షణం ।

అతశ్చశృంగారహాస్యయోః కైశికీ ।

వీరాద్భుతయోస్సాత్వతీ ।

అద్భుతకరుణయోర్భారతీ ।

బీభత్సభయానకయో రారభటీతినియమః ప్రతీయతే ।

తథాచ భరతః ।

శృంగారంచైవహాస్యంచ వృత్తిస్స్యాత్కైశికీశ్రితా ।సాత్వతీనామవిజ్ఞేయా వీరరౌద్రాద్భుతాశ్రితా ॥
భయానకేచ బీభత్సే రౌద్రేచారభటీభవేత్ । భారతీచాపి విజ్ఞేయాకరుణాద్భుతసంశ్రయేతి ॥

అత్రసాత్వత్యా రౌద్రానుప్రవేశకథనం రౌద్రప్రతిభటస్య యుద్ధవీరస్యైవసల్లాపాదిభిస్సాత్వతీభేదైః పరిపోషణంనతుదానవీరదయావీరయోరితిజ్ఞాపనార్థం ।

తస్మాన్ననియమవిరోధః ।

భారత్యాచకరుణాద్భుతవిషయత్వకథనంతయోః ప్రాయేణ వాచారంభముఖేనపరిశేషఇతిజ్ఞాపనార్థం । తేనభారత్యాస్సర్వరస సాధారణ్య ముపపన్న మేవకేచిత్తు తదిమంశ్లోకం భారతీయం నియామకం ప్రాయికాభిప్రాయతయావ్యాచక్షతేవిచక్షణాః॥

ఆసాంరసేషు వృత్తీనాంనియమోనామతన్యతే। తథాచకైశిక్యానువృత్త్యోరుద్రటః । శృంగారహాస్య కరుణరసాతిశయసిద్ధయే । ఏషాంప్ర

త్తిః ప్రయత్నేనప్రయోజ్యారసకోవిదైరితి । విచారసుందరాన్యేష మార్గాస్స్యురిత్యుదాస్మహే । కైశికీవృత్తిభేదానాంనర్మాదీనాంప్రకల్పనా । యతఃకరుణమాశ్రిత్యరసాభాసత్వ కారణం । రసాభాసప్రకరణే వక్ష్యతేతత్పరిస్ఫుటం । తత్తన్న్యాయప్రమాణేన న్యాయమార్గానువర్తినా । దర్శితంశింగభూపేనస్పష్టంవృత్తిచతుష్టయం ॥

తత్తద్దేశోచితాభాషా క్రియావేషప్రవృత్తయః । తత్రభాషాద్విధాభాషావిభాషాచేతిభేదతః। తత్రభాషాస్సప్తవిధాప్రాచ్యావంత్యాచమాగధీ । బాహ్లీకాదాక్షిణాత్యాశ్చ శూరసేనార్ధమాగధీ । సప్తధాస్యా ద్విభాషాపి శబరద్రవిడారజాః । శకారాభీరచండాల వనేచరభవాఇతి ॥

భాషావిభాషాస్సంత్యాజ్యాస్తత్తద్దేశజనోచితాః । తాసామనుపయోగిత్వాన్నాత్రలక్షణముచ్యతే ॥

అథసాత్వికాః ॥ అన్యేషాంసుఖదుఃఖాదిభావేషుకృతభావనం।ఆనుకూల్యేనయచ్చిత్తం భావకానాంప్రవర్తకం । సత్వంతదితివిజ్ఞేయం ప్రాజ్ఞైస్సత్వోద్భవానిమూ । సాత్వికాఇతిజానంతి భరతాద్యామహర్షయః సర్వేషామపి భావానాంయైస్సత్వం విభావ్యతే । తేభావాభావతత్త్వజ్ఞై స్సాత్వికాస్సముదీరితాః । తేస్తంభ స్వేదరోమాంచస్వరభేదశ్చవేపథుః । వైవర్ణ్యమశ్రుప్రళయా విత్యష్టౌపరికీర్తితాః ॥

తత్రస్తంభః ॥ స్తంభోహర్షభయామర్షవిషాదాద్భుతసంభవః । అనుభావాభవంత్యేతేస్తంభస్యమునిసమ్మతాః ॥

సంజ్ఞావిరహితత్వంచశూన్యతానిష్ప్రకంపతా ।

హర్షాద్యథా ॥ స్తంభస్తథాదర్శితమాంసళేనవైమీకరస్పర్శముదః ప్రసాదః కందర్పలక్ష్మీచరణార్పితస్యస్తంభస్యదంభంచ యథాబభార ॥ (౨౭౮)

అత్రనళస్య దమయంతీకరస్పర్శహర్షేణస్తంభః ।

భయాద్యథా । ఇంద్రజిద్బాణసంభీతా స్తథాతస్థుర్వలీముఖాః।
యథాయం రణసంభారా ద్విరతోఽమృతశంకయా ॥ (౨౭౯)

అత్రమృతశంకయేతి నిష్కంప ద్యోతనాత్స్తంభః । అమర్షా ద్యథా । ఆలోక్యదుశ్శాసనమగ్రతోఽపిప్రచ్ఛరోషాతి భరాంధచేతాః।
భీమఃక్షణంశూన్యఇవావతస్థే చిత్తంన్యరుద్ధాతిమహాన్ వికారః॥(౨౮౦)

దుశ్శాసనవిలోకనప్రవృద్ధేన అమర్షోత్కర్షేణభీమస్య ఆత్మ విస్మరణకథనాదయ మమర్ష స్తంభః।

విషాదాద్యథా । యదత్రచింతారతిపాశజాలై ర్ముకుందగంధద్విరదోఽబబంధే । తేనారవిందోదరమందిరాయా దశాన్తనూస్తంభమయీ మవాప ॥ (౨౮౧)

అత్రపురుషోత్తమానవాప్తిజనితేనవిషాదేన లక్ష్మ్యాస్స్తంభః॥

అద్భుతాద్యథా । తద్గీతశ్రవణైకాగ్రా సంసదశ్రుముఖీబభౌ।
హిమనిష్యందినీప్రాతః నివాతేవవనస్థలీ॥ (౨౮౨)

అత్రకుశలవగీత మాధుర్యాతిశయేన శ్రవణైకాగ్రతారూపవిస్మయేన స్తంభః ।

అథస్వేదః। నిదాఘహర్ష వ్యాయామ శ్రమక్రోధభయాదిభిః।
స్వేదస్సంజాయతేయత్ర త్వనుభావాభవంత్యమీ । స్వేదాపనయవాతేచ్ఛా వ్యజనగ్రహణాదయః ।

నిదాఘాద్యథా । కరైరుపాంతాత్కమలోత్కరేభ్యో నిజైర్వివస్వాన్వికచోదరేభ్యః । తత్త్వాన్స్విచిక్షేప ముఖారవిందే స్వేదాపదేశాన్మకరందబిందూన్॥ (౨౮౩)

హర్షాద్యథా । సఖ్యాకృతానుజ్ఞముపేత్యపశ్చా ద్ధూన్వన్నిరోజాకరజైః ప్రియాయాః । అనాద్రయన్నాననవాయునాపి స్విన్నాంతరానేవచకారకశ్చిత్ ॥ (౨౮౪)

అత్రోభయోరన్యోన్యస్పర్శహర్షేణస్వేదః॥

వ్యాయామాద్యథా । గత్వోద్రేకంజఘనపులినె రుద్ధమధ్యప్రదేశః కామిన్యూరుద్రుమ భుజలతా పూర్ణనాభి హ్రదాంతః । ఉల్లంఘ్యోచ్చైఃకుచతటభువం ప్లావయన్రోమకూపాన్ స్వేదాపూరో యువతిసరితాంప్రాపగండస్థలాని॥ (౨౮౫)

అత్రకుసుమాపచయపర్యటనరూపేణవ్యాయామేనస్వేదః । శ్రమోరత్యాదిపరిశ్రాన్తిః ॥
మంచేషుమంచేషుసమాకులానాం వాతాయవాతాయనసంశ్రితానాం
స్విన్నానిఖిన్నానిముఖాన్యశంసన్ సంభోగమంభోరుహలోచనానాం॥
ఆదిశబ్దాత్ గీతనృత్తశ్రాన్త్యాదయః ॥

తత్రగీతశ్రాన్త్యాయథా ॥ గీతాంతరేషుశ్రమవారిలేశైః కించిత్సముచ్ఛ్వాసితపత్రలేఖం । పుష్పాసవాఘూర్ణితనేత్రశోభిప్రియాముఖంకింపురుషశ్చుచుంబ ॥ (౨౮౬)

నృత్తశ్రాంత్యాయథా ॥ చారునృత్తవిగమెచతన్ముఖంస్వేదభిన్నతిలకంపరిశ్రమాత్ । ప్రేమదత్తమదనానిలఃపిబన్నత్యజీవదమరాళకేశ్వరా ॥ (౨౮౭)

క్రోధాద్యథా ॥ మమైవ ॥ కృతాంతజిహ్వా కుటిలాంకృపాణీం దృష్ట్వాయదీయాంత్రసతామరీణాం । స్వేదోదయశ్చేతసి సంచితానాం మానోష్మణామాతనుతేప్రశాంతిం ॥ (౨౮౯)

అథరోమాంచః॥ రోమాంచోవిస్మయోత్సాహహర్షాద్యైస్తత్రవిక్రియాః । రోమోద్గమముఖోల్లాసగాత్రసంస్పర్శనాదయః ॥

విస్మయేనయథా ॥ రాఘవస్యగురుసారనిర్భరస్వీయ చాపవరభంజనోద్భటం । దోర్బలంశ్రుతవతస్సభాన్తరేరోమహర్షణమభూత్పినాకినః ॥ (౨౯౦)

ఉత్సాహేనయథా॥ఆంత్రైస్స్వైరపిసంయతాగ్రచరణోమూర్ఛా విరామ క్షణె స్వాధీనవ్రణితాంగశస్త్రవివరైరోమోద్గమంవర్మయన్ । భగ్నానుద్ధళయన్నిజాన్పరభటానాతర్జయన్నిష్ఠురంధన్యోద్దామజయశ్రియఃపృథురణ స్తంభేపతాకాయతే॥ (౨౬౧)

అత్రోత్సాహేనరోమాంచః ।

హర్షేణయథా । రోమాణిసర్వాణ్యపి బాలభావా ద్వరశ్రియంవీక్షితుముత్సుకాని । తస్యాస్తదాకారవిభంగయష్టేరుద్గ్రీవికాదానమివాన్వభూవన్॥ (౨౬౨)

అథస్వరభేదః । వైస్వర్యం సుఖదుఃఖాద్యై స్తత్రస్యుర్గద్గదాదయః ॥

సుఖేనయథా। సమాగతంప్రాగ్దయితంప్రవాసాద్ద్రక్ష్యస్యుదారంగదితేతిసఖ్యా । సగద్గదోక్త్యాప్రమదాతిరేకాత్త్రాంతర్జయాసకురంగనేత్రా ॥ (౨౬౩)

అత్రప్రియసంస్మరణజనితేనహర్షేణవైస్వర్యం ।

దుఃఖేనయథా ।విలలాపసబాష్పగద్గదంసహజామప్యపహాయధీరతాం । అభితప్తమయోపిమార్దవంభజతేకైవకథాశరీరిషు ॥ ()

అథవేపథుః । వేపథుర్హర్షసంత్రాస జరాక్రోధాది భిర్భవేత్ । తత్రానుభావాస్స్మరణగాత్రకంపాదయోమతాః ॥

హర్షేణత్రాసేనయథా । తదంగమానందచలేనదోష్ణాపితాతురాభ్యాంభయకంపితాభ్యాం॥ (౨౬౫)

జరయాయథా । రుంధానయా బహుముఖీం నియతేంద్రియాణాం వధ్వేవగాఢమనయాజరయోపగూఢః । అంగేనవేపథుమతా జడతాయుజాహం గంతుంపదాదపిపదంగదితుంచనాలం ॥

క్రోధేనయథా । రుషాసమాధ్మాత మృగేంద్రతుంగం నకేవలస్త్

స్యవపుశ్చకంపే । ససింధుభూభృద్గహనాచకంపే నిపాతితోల్కాచసతారకాద్యౌః ॥ (౨౬౬)

అథవైవర్ణ్యం । విషాదాతపరోషాద్యైర్వైవర్ణ్యముపజాయతే । ముఖవర్ణపరావృత్తికార్శ్యాద్యాస్తత్రవిక్రియాః ॥

విషాదేనయథా । శరకాండపాండుగండస్థలేయమాభాతిపరిమితాభరణా ।మాధవపరిణతపత్రాకతిపయకుసుమేవకుందలతా॥ (౨౬౭)

ఆతపేన యథా ॥ ధూతానామభి ముఖపాతిభిస్సమీరైరాయాసాదవిశద లోచనోత్పలానాం । ఆనిన్యేమదజనితాంశ్రియం వధూనాముష్ణాంశుద్యుతిజనితఃకపోలరాగః ॥ (౨౬౮)

రోషేణయథా ॥ యథాముఖంవరతనుకారణాద్రుతేతవాగతం క్షణమపికోపపాత్రతాం । అపర్వణిగ్రహకలుషేందుమండలావిభావరీకథయకథంభవిష్యతి ॥ (౨౬౯)

అథాశ్రు ॥విషాదరోషసంతోషధూమాద్యైరశ్రుతత్క్రియాః। బాష్పబిందుపరిక్షేపనేత్రసమ్మార్జనాదయః ॥

విషాదేనయథా ॥ త్వామాలిఖ్యప్రణయకుపితాం ధాతురాగైశ్శిలాయామాత్మానంతేచరణపతితం యావదిచ్ఛామికర్తుం । అస్రైస్తావన్ముహురుపచితైర్దృష్టిరాలుప్యతేమె క్రూరస్తస్మిన్నపినసహతేసంగమన్నౌకృతాంతః ॥ (౨౭౦)

రోషేణయథా ॥ కాన్తేకృతాగసిపురఃపరివర్తమానేసఖ్యంసరోజశశినోస్సహసాబభూవ । రూక్షాక్షరం సుదృశివక్తుమపారయంత్యామిందీవరద్వయమవాపతుషారధారాం ॥ (౨౭౧)

అత్రసాపరాధప్రియదర్శనజనితేన రోషేణముగ్ధాయాబాష్పోద్గమః ॥

సంతోషేణయథా ॥ ఆనందజశ్శోకజమశ్రు బాష్పస్తయో రశీతంశిశిరోబభూవ। గంగాసరయ్వోర్జలముష్ణతప్తంహిమాద్రినిష్యన్దఇవావతీర్ణః॥ (౨౭౨)

అత్రచిరప్రోషితప్రత్యాగతరామలక్ష్మణదర్శనానందేన కౌసల్యాసుమిత్రయోర్బాష్పః ॥

ధూమేనయథా ॥ తస్మిన్క్షణేకాంతమలక్షయతా ధూమావిలైరుద్గతబాష్పలేపైః । అంతర్గళైరంబురుహామివార్ద్రైర్నయత్నకర్ణాభరణైరపాఙ్గైః ॥ (౨౭౩)

అత్రవివాహధూమేనతస్యాబాష్పోద్గమః ।

అథప్రళయః ॥ ప్రళయోదుఃఖఘాతాద్యైశ్చేష్టాచాత్రవిసంజ్ఞతా ।

దుఃఖేనయథా ॥ వపుషాకరుణాన్వితేన సానిపతంతీపతి మప్యపాతయత్ । నను తైలనిషేకబిందునాసహదీపార్చిరుపైతిమేదినీం ॥

అత్రేన్దుమత్యావిపత్తిజనితేనదుఃఖేనాజస్యప్రళయః ।

ఘాతేనయథా ॥ పూర్వప్రహర్తా నజఘానభూయః ప్రతిప్రహారాక్షమమశ్వసాదీ । తురంగమస్కంధనిషణ్ణదేహంప్రత్యాశ్వసన్తం రిపుమాచకాంక్షే॥ (౨౭౪)

అత్ర ప్రతిభట ప్రహారేణాశ్వసాదినోమూర్ఛా ।

సర్వేపి సత్వమూలత్వాద్భావాయద్యపిసాత్వికాః । తథాప్యమీషాం సత్వైక మూలత్వాత్సాత్వికప్రథా ॥

అనుభావాశ్చ కథ్యంతెభావసంసూచనాదమీ । ఏవంద్వైరూప్యమేతేషాం కథితంభావ కోవిదైః ॥

అనుభావైకవిధినాసుఖానుభవశాలినా । శ్రీశింగభూభుజాసాంగమనుభావానిరూపితాః ॥

రక్షాయాం రాక్షసారిం ప్రబల విమత విద్రావణే వీరభద్రం దానోత్సాహే చకర్ణం భుజబల విభవారోహణే రౌహిణేయం । పాంచాలం చంచలాక్షీ పరిచరణవిధౌ పూర్ణచంద్రం ప్రసాదె కందర్పం రూపదర్పేతులయతినితరాంశింగభూపాలచంద్రః ॥ (౨౭౬)

ఇతి శ్రీమదాంధ్రమండలాధీశ్వర ప్రతిగండభైరవ శ్రీయన్నపోతనరేంద్రనందన భుజబలభీమ శ్రీశింగభూపాలవిరచితె రసార్ణవసుధాకర నామని నాట్యాలంకారశాస్త్రే రసభావోల్లాసోనామ ప్రథమోవిలాసః ॥ *

రసార్ణవసుధాకరే ప్రథమవిలాసః.

సమాప్తః .

రసార్ణవసుధాకరే రసికోల్లాసనామా
ద్వితీయోవిలాసః

కల్యాణదాయి భవతాంభవేద్భవ్య గుణాకరం । కమలా కుచ
కాలేయ వ్యంజితోరస్థలంమహః ॥ (౧)

చిదచిత్క్షేమకారిణ్యై శ్రియైశ్రీపర్ణజాదిభిః। వంద్యాయైవార్థి
నందిన్యై కరాగ్రస్థపయోరుహే ॥ (౨)

అథవ్యభిచారిభావాః ॥

వ్యభీఇత్యుపసర్గౌద్వౌ విశేషాభిముఖత్వయోః । విశేషే ణా
భిముఖ్యేన చరంతిస్థాయినంప్రతి ॥

వాగంగసత్వయుక్తాయెజ్ఞేయాస్తేవ్యభిచారిణః । సంచారయం
తివాసమ్యగితిసంచారిణోపితే ॥

ఉన్మజ్జంతో నిమజ్జంత స్థాయిన్యంబునిధావివ । ఊర్మివద్వర్ధ
యంత్యేనం యాంతితద్రూపతాంచతే ॥

నిర్వేదోథ విషాదోదైన్యంగ్లాని శ్రమౌచ మదగర్వౌ । శం
కాత్రాసావేగా వున్మాదాపస్మృతీతథావ్యాధిః ॥

మోహోమృతిరాలస్యం జాడ్యంప్రీడావహిత్థేచ । స్మృతిరథవి
తర్కచింతామతిధృతయో హర్షఉత్సుకత్వంచ ॥

ఔగ్ర్యమమర్షాసూయెచాపల్యంచైవనిద్రాచ । సుప్తిర్బోధ
ఇతీమేవ్యాఖ్యాతా వ్యభిచారిణస్త్రియస్త్రింశత్ ॥

తత్రనిర్వేదః ॥

తత్వజ్ఞానాచ్ఛదార్త్యా దాపదోవి ప్రయోగతః । ఈర్ష్యా
దేరపినైష్ఫల్యమితినిర్వేదఉచ్యతే ॥

తత్త్వజ్ఞానాద్యథా॥

ప్రాప్తాశ్శ్రియస్సకలకామదుఘాస్తతః కిం న్యస్తం పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిం । సమ్మానితాః ప్రణయినో విభవైస్తతః కిం కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభిస్తతః కిం॥ (3)

దార్గత్యాద్యథా॥

కిం విద్యాసువిశారదైరపి సుతైః ప్రాప్తాధికప్రశ్రయైః కిం దారైరభిరూపరూపచరితైరాత్మానుకూలైరపి । కిం కార్యం చిరజీవనేన విగతవ్యాధిప్రచారేణ వా దారిద్ర్యోపహతం యదేతదఖిలం దుఃఖాయ మే కేవలం ॥ (౪)

ఆపదో యథా॥

సురతశ్రమసంభృతో ముఖే ధ్రియతే స్వేదలవోద్గమోఽపి తే ।అథ చాస్తమితా త్వమాత్మనా ధిగిమాం దేహభృతామసారతాం॥ (౫)

విప్రయోగాద్యథా॥

యస్యాం తే దివసాస్తయా సహ మయా నీతా యథా స్వే గృహే యత్సంబంధకథాభిరేవ సతతం దీర్ఘాభిరస్థీయత । ఏకస్సంప్రతి నాశితప్రియతమస్తామేవ పాపః కథం రామః పంచవటీం విలోకయతు వా గచ్ఛత్వసంభావ్య వా॥ (౬)

అత్ర సీతావియుక్తస్య రామస్య వాగారంభసూచితేనాత్మావమానేన నిర్వేదః ప్రతీయతే।

ఈర్ష్యయా యథా॥

కుర్యుశ్శస్త్రికథామమీ యది మనోర్వంశే మనుష్యాంకురాస్స్వచ్ఛేద్బ్రహ్మగణో యమాకృతిగణస్తత్రేష్యతే చేద్భవాన్ । సమ్రాజాం సమిధాం చ సాధకతమం ధత్తేచ్ఛిదాకారణం ధిక్క్ష్మాభృత్కుశకర్షణోల్బణకిణగ్రంథిర్మమాయం కరః॥ (౭)

అత్ర రామచంద్రశరేణానందవిషయేష్వర్జనితేన ధిగితి వాగారంభసూచితేనాత్మావమానేన జామదగ్న్యస్య నిర్వేదః । అథ విషాదః॥

ప్రారబ్ధకార్యానిర్వాహాదిష్టాప్రాప్తేర్విపత్తితః ।
అపరాధపరిజ్ఞానాదనుతాపస్తు యో భవేత్॥
విషాదస్స త్రిధా జ్యేష్ఠమధ్యమాధమసంశ్రయాత్ । సహాయాన్వేషణోపాయచింతాద్యా ఉత్తమే మతాః॥
అనుత్సాహశ్చ వైచిత్ర్యమిత్యాద్యా మధ్యమే మతాః । అధమే త్వనుభావాస్స్యుర్వైచిత్ర్యమవిలోకనం॥
రోదనశ్వసితధ్యానముఖశోషాదయోఽపి చ ।

ప్రారబ్ధకార్యనిర్వాహాద్యథా॥

వారం వారం తిరయతి దృశావుద్గతో బాష్పపూరస్తత్సంకల్పోపహితజడిమ స్తంభమభ్యేతి గాత్రం । సద్యస్స్విద్యన్నయమవిరతోత్కంపలోలాంగులీకః పాణిర్లేఖావిధిషు నితరాం వర్తతే కిం కరోమి ॥ (౮)

అత్ర ప్రస్తుతచిత్రనిర్మాణానిర్వాహాన్మాధవస్య కింకరోమీతి వాగారంభసూచితయా తద్దర్శనోపాయచింతయా విషాదో వ్యజ్యతే ।

ఇష్టానాప్తేర్యథా॥

సంచారిణీ దీపశిఖేవ రాత్రౌ యం యం వ్యతీయాయ పతింవరా సా। నరేంద్రమార్గాట్ట ఇవ ప్రపేదే వివర్ణభావం స స భూమిపాలః॥ (౯)

అత్రేందుమతీమాకాంక్షతాం భూపతీనాం తదనవాప్త్యా ముఖవైవర్ణ్యేన విషాదః॥

విపత్తితో యథా॥

హా హా ధిక్స్వరగృహవాసగర్హణం యద్దైవైదేహ్యాః ప్రశమితమద్భుతైరుపాయైః। ఏతత్తత్పునరపి దైవదుర్విపాకాదాళర్కం విషమివ సర్వతః ప్రవృత్తం॥ (౧౦)

అత్ర సీతాపవాదరూపాయా విపత్తేర్హా హా ధిగితి వాగారంభేణ

రామస్యవిషాదోగమ్యతేయథావా।

సాదుర్నిమిత్తోపగతాద్విషాదాత్సద్యఃపరిమ్లాన ముఖారవిందా। రాజ్ఞశ్చిరంసావరజస్యభూయ ఇత్యాశశంసేకరణైరబాహ్యైః॥)

అత్రదుర్నిమిత్తానుమితాయా విపత్తేర్ముఖశోషణ లక్షణేనానుభావేనవైదేహ్యావిషాదః।

అపరాధపరిజ్ఞానాద్యథా॥

హాతాతేతిక్రందితమాకర్ణ్య విషణ్ణస్తస్యాన్విష్యన్వేతసగూఢప్రభవంసః। శల్యప్రోతంప్రేక్ష్యసకుంభం మునిపుత్రం తాపాదంతశ్శల్య ఇవాసీత్క్షితిపోపి॥ (౧౨)

అథదైన్యం॥

హృత్తాపదుర్గతత్వాద్యై రనౌద్ధత్యం హిదీనతా। తత్రానుభావామాలిన్య గాత్రస్తంభాదయోమతాః॥

హృత్తాపాద్యథా॥

ఏతత్కృత్వా ప్రియమనుచిత ప్రార్థనావర్తినోమే సౌహార్దాద్వావిధుర ఇతివామయ్యనుక్రోశబుద్ధ్యా। ఇష్టాన్ దేశాన్ జలదవిచర ప్రావృషా సంభృతశ్రీర్మా భూదేవం క్షణమపిచతే విద్యుతావిప్రయోగః॥ (౧౩)

దౌర్గత్యాద్యథా॥

దీనాదీనముఖైస్సదైవశిశుకైరాకృష్టజీర్ణాంబరా క్రోశద్భిఃక్షుధితైర్నిరన్న విధురైర్నేక్ష్యేతచెద్గేహినీ। యాచ్ఞాదైన్యభయేనగద్గదగళత్త్రుట్యద్విలీనాక్షరం కోదేహీతివదేత్స్వదగ్ధ జఠరస్యార్థే మనస్వీ పుమాన్.॥ (౧౪)

అథగ్లానిః॥

ఆధివ్యాధిజరాతృష్ణా వ్యాయామసురతాదిభిః। నిష్ప్రాణతా

గ్లానిరత్రక్షామాంగ వచనక్రియాః॥

కంపానుత్సాహవైవర్ణ్య నయనభ్రమణాదయః।

ఆధినాయథా॥

కిసలయమివముగ్ధం బంధనాద్విప్రలూనం హృదయకుసుమశోషీదారుణోదీర్ఘశోకః। గ్లపయతిపరిపాండుక్షామ మస్యాశ్శరీరంశరదిజఇవఘర్మఃకేతకీగర్భపత్రం॥ (౧౫)

వ్యాధినాయథా॥

తస్యపాండువదనాల్పభూషణా సావలంబగమనామృదుస్వనా। రాజయక్ష్మపరిహాణిరాయయౌ కామయానసమవస్థయాతులాం॥ (౧౬)

జరయాయథా॥

వివృద్ధింకంపస్యప్రథయతితరాంసాధ్వసవశాందవిస్పష్టాందృష్టిం తిరయతితరాంబాష్పసలిలైః। స్ఖలద్వర్ణాంవాణీం జనయతితరాంగద్గదతయాజరాయా స్సాహాయ్యంమమపిపరితోషోపికురుతే॥ (౧౭)

అత్రప్రహర్షస్యజరాసహకారిత్వకథనాదుభయానుభావైరపి కంపాదిభిర్జరాగ్లానేరేవ ప్రాధాన్యంగమ్యతే॥

తృష్ణయాయథా॥

వింధ్యాధ్వానోవిరళసలిలాస్తర్షిణీ తత్రసీతాయావన్మూర్ఛాం కలయతికిలవ్యాకులేరామభద్రే। దాక్సౌమిత్రిఃపిటకకలశీమాదధానో దళానాం తావత్ప్రస్తోదధదపిభృతాంవారిణానైర్ఝరేణ॥ (౧౮)

వ్యాయామేనయథా॥

అతనుకుచభరానతేన భూయః క్లమజనితానతినాశరీరకేణ। అనుచితగతిసాదనిస్సహత్వంకలభకరోరుభిరూరుభిర్దధానైః॥ (౧౯)

సురతేనయథా॥

అతిప్రయత్నేనరతాంతతాంతాకాంతేనతల్పాదపరోపితాసా।ఆలంబ్యతస్త్ర్యేవకరంకరేణ జ్యోత్స్నాకృతానందమలిందమాప॥ (౨౦)

అథశ్రమః॥

శ్రమోమానసఖేదస్స్యా దధ్వనృత్తగతాదిభిః। అంగమర్దననిశ్వాసౌపదసంవాహనస్తథా। జృంభణంమందయానంచ ముఖనేత్రవిఘూర్ణనం। సీత్కృతిశ్చేతివిజ్ఞేయా అనుభావాశ్శ్రమోద్భవాః॥

అధ్వనాయథా॥

సద్యఃపురీపరిసరేషుశిరీషమృద్వీగత్వా జవాత్త్రిచతురాణిపదానిసీతా।గంతవ్యమద్యకియదిత్యసకృద్బ్రువాణా రామాశ్రుణఃకృతవతీప్రథమావతారం॥ (౨౧)

నృత్తేనయథా। స్వేదక్లేదితకంకణాంభుజలతాం కృత్వామృదంగాశ్రయాం చేటీహస్తసమర్పితైకచరణాం మంజీరసంధిత్సయా। సాభూయస్తనకంప సూచితరయం నిశ్వాసమాముంచతీ రంగస్థానమనంగసాత్కృతవతీతాళావధౌతస్థుషీ॥ (౨౨)

రత్యాయథా।

మమైవ। నితాంతసురతక్లాంతాం చేలాన్తకృతవీజనాం। కాంతాంలుళితనేత్రాంన్తాం కలయేకలభాషిణీం॥ (౨౩)

అథమదః। మదస్త్వానందసంమోహాసంభ్రమోమదిరాదిజః। సత్రిధాతరుణో మధ్యోపకృష్టశ్చేతిభేదతః॥

దృష్టిస్మెరాముఖేరాగః సస్మితాకుంచితంవచః। లీలావిదగ్ధగత్యాద్యా శ్చేష్టాస్యుస్తరుణేమదే॥

భావహారిహసితంవచనానాం కౌశలందృశివికారవిశేషాః। చక్రిరేభృశమృజోరపివధ్వాః కామినేవతరుణేనమదేన॥ (౨౪)

మధ్యమేతుమదేవాచి స్ఖలనంఘూర్ణనందృశోః। గమనేవక్రతాబాహ్వోర్విక్షేపస్రస్తతాదయః॥

యథా। రుంధతీనయనవాక్యవికాసంసాదితోభయకరాపరిరంభే। వ్రీడితస్యలలితంయువతీనాం క్షీబతోబహుగుణైరనుజహ్రే॥ (౨౫)

అపకృష్టేతుచేష్టాస్స్యుర్గతిభంగోవిసంజ్ఞతా। నిష్ఠీవనం ముహుశ్శ్వాసో హిక్కాచ్ఛర్ద్యాదయోమతాః॥

యథా। నిష్ఠీవంతోముఖరితముఖంగౌరవా త్కంధరాయాః ప్రాయోహిక్కావికలవికలం వాక్యమర్ధంగృణంత్యః। నైవాపేక్షాం గళితవసనేనాప్యపేక్షామయంతె పాయంపాయంబహువిధమధూన్యేవమేవంకుమార్యః॥ (౨౬)

తరుణస్తూత్తమాదీనాం మధ్యమో మధ్యనీచయోః। అపకృష్టస్తునీచానాంతత్తన్మదవివర్ధనే॥

ఉత్తమప్రకృతిశ్శేతేమధ్యోహసతిగాయతి। అధమప్రకృతిగ్రామ్యంపరుషంవక్తిరోదతి॥

ఉత్తమప్రకృతేర్మదవివృద్ధిర్యథా। తత్క్షణంవిపరివర్తితహ్రియోర్నేష్యతోశ్శయనమిద్ధరాగయోః। సాబభూవవశవర్తినీ ద్వయోఃప్రేయసస్సువదనామదస్యచ॥ (౨౭)

మధ్యమస్యమదవృద్ధిర్యథా। వినాపిహేతుంవికటంజహాస పదేషుచస్ఖాలసమేపిమార్గే। విఘూర్ణమాన స్సమదాతిరేకా దాకాశమాచుంబనమాలలంబే॥ (౨౮)

అధమస్యమదప్రవృద్ధిర్యథా। తహతహాగామిణ ఘరిణీమదవివసాకింవికింవివాహరఇ। జహాకులవహుఆసోఉణసుమరింతీపిహిదకణ్ణాఓ॥

తథాతథాగ్రామీణగృహిణీ మదవివశాకిమపివ్యాహరతి।

యథాకులవధ్వశ్శ్రుత్వాస్మరంతిపిహితకర్ణాః॥ (౨౯)

ఐశ్వర్యాదికృతఃకైశ్చిన్మానోమదఇతీరితః। వక్ష్యమాణస్య గర్వస్యభేదఏవేత్యుదాస్మహే॥

అథగర్వః।ఐశ్వర్యరూపతారుణ్యకులవిద్యాబలైరపి। ఇష్టలాభాదినాన్యేషా మవజ్ఞాగర్వఈరితః॥

అనుభావాభవన్త్యత్ర గుర్వాద్యాజ్ఞా వ్యతిక్రమః। అనురక్తప్ర

దానంచవై ముఖ్యంభాషణేపిచ ॥
విభ్రమాపహ్నుతీవాక్య పారుష్యమనవేక్షణం । అవేక్షణం నిజాంగానామంగభంగాదయోపిచ ॥
ఐశ్వర్యమాజ్ఞాసిద్ధిః ।
తేనయథా । రాహోతర్జయ భాస్కరంవరుణహే నిర్వాప్యతాంపావకః సర్వేవారిముచస్సమేత్యకురుత గ్రీష్మస్యదర్పచ్ఛిదామ్ । ప్రాలేయాచలచంద్రదుగ్ధజలధే హేమంతమందాకిని ద్రాగేవస్య గృహానుపేత భవతాం సేవాక్షణోవర్తతే ॥ (30)

వహ్నౌ ని । హర్మ్యే నోతుమర్చిః పరచినుపురతస్సించతోవారివాహాః హేమంతస్యాంతికేస్యాఃప్రథయతిదవథుంయేన తేగ్రీష్మనోష్మా । మార్తండశ్చండతాపప్రశమన విధయేదత్తనాడీం జలార్ద్రాం దేవోనాన్యత్ర తాపంత్రిభువనవిజయీ మృష్యతేశ్రీదశాస్యః ॥ (31)

రూపతారుణ్యాభ్యాంయథా । వాటీషువాటీషువనేద్రుమాణాం చరన్యువాచారుతయాభిదృష్టః । యువాహసత్కశ్చనపుష్పచాపంకరేణలీలాకలితారవిందః ॥ (32)

కులేనయథా । గాఢంరాష్ట్రమనుత్తమంనిరుపమాతత్రాపి రాధాపురీ భూరిశ్రేష్ఠికనామధామపరమం తత్రోత్తమోనఃపితా । తత్పుత్రశ్చమహాకులీనవిదితా కన్యాత్ర తేషామపి ప్రజ్ఞావిక్రమశౌర్యధైర్య విమలాచారైరహంచోత్తమః ॥ (33)

విద్యయాయథా । బిందుద్వంద్వతరంగితాగ్రసరణిః కర్తాశిరోబిందుకం కర్మేతిక్రమశిక్షితాన్వయగుణా యేకేపి తేభ్యోనమః । యేతుగ్రంథసహస్రశాణకషణ త్రుట్యత్కలంకైర్నవై రుల్లాసైఃకవయంతిరోహణకవిస్తేష్వేవసన్నహ్యతి ॥ (34)

బలేనయథా । రుద్రాద్రేస్తులనంస్వకంఠవిపినచ్ఛేదోహరేర్వాసనం కారావేశ్మనిపుష్పకస్యహరణం యస్యేదృశాః కేళయః । సోయందుర్మద బాహుదండసచివో లంకేశ్వరస్తస్యమే కాశ్లాఘాగుణజర్జరేణధనుషా కృష్టేనభగ్నేనవా ॥ (35)

ఇష్టప్రాప్త్యాయథా । అస్తాన్తావదనంగచాపవిభవః కానామసా కౌముదీ దూరేతిష్ఠతుమత్తకోకిలరుతం సంవాతుమందానిలః । హాసోల్లాసతరంగితైరసకలైర్నేత్రాంచలైశ్చంచలైః సాకూతైరురరీకరోతుతరుణీ సోయంప్రణామాంజలిః ॥ (36)

అథశంకా । శంకాచౌర్యాపరాధాదే స్స్వానిష్టోత్ప్రేక్షణంమతం । తత్రచేష్టాముహుఃపార్శ్వదర్శనంముఖశోషణం । అవకుంఠనవైవర్ణ్య కంఠసాదాదయోపిచ ॥
ద్వివిధాచేయమాత్మోత్థా పరోత్థాచేతిభేదతః । స్వకార్యజనితాస్వోత్థా ప్రాయోవ్యంగ్యేయమింగితైః ॥
ఇంగితానితుపక్ష్మభ్రూతారకాదృష్టివిక్రియాః ।
స్వోత్థాయథా । మృద్నక్షీక్షురాదిచౌర్యాన్మసృణసురభిణీస్వణీపాణిపుష్పైరాఘ్రాయాఘ్రాయ హస్తంసపదిపరుషయన్ కింకిణీమేఖలాయాం । వారంవారంవిశాలేదిశిదిశివికిరల్లోచనే లోలతారేమందంమందంజనన్యాఃపరిసరమయతే కోపిగోపాలబాలః ॥ (37)

పరోత్థాతునిజస్యైవపరస్యాకారతోభవేత్ । ప్రాయేణాకారచేష్టాభ్యాం తామిమామనుభావయేత్ ॥
ఆకారస్సాత్త్వికాశ్చేష్టా అంగప్రత్యంగజాఃక్రియాః ।
పరోత్థాయథా । ప్రీతేవిధాతరిపురా పరిభూయమర్త్యాన్ వవ్రేన్యతోయదభయంసభవానహంయుః । తన్మర్మణిస్పృశతిమామతిమాత్రమద్యహావత్సశాంత మథవాదశకంధరోసి ॥ (38)

అత్రగర్వితరావణకృతేన మర్త్యేతరాభయవరణేనజాతా మాల్యవతశ్శంకామర్మణి స్పృశతీత్యాదివాగారంభేణప్రతీయతే ॥
అథత్రాసః । త్రాసస్తుచిత్తచాంచల్యం విద్యుత్క్రవ్యాదగర్జి

త్రైః । తథాభూతభుజంగాద్యై ర్విజ్ఞేయాస్తత్రవిక్రియాః ॥

ఉత్కంపగాత్ర సంకోచ రోమాంచ స్తంభగద్గదాః । ముహు ర్నిమేషోవిభ్రాంతి పార్శ్వస్థాలంబనాదయః॥

విద్యుత్తోయథా॥

వర్షాసు తాసు క్షణరుక్ప్రకాశా త్రిస్తారమాశాఙ్గిణ మాలిలింగ । విద్యుచ్చసాపి క్ష్మృతదంగశోభాం హ్రియేవతూర్ణం జలదం జగాహే ॥ (౩౯)

క్రవ్యాదో హింస్రసత్వాంతః ।

తస్మాద్యథా ॥

స్వవిక్రియాదర్శనసాధ్వసానాం పరస్పరాలంబితకంధరాణాం।
అకారిభల్లూకకులేనయత్ర విద్యాధరాణామనిమిత్తమైత్రీ ॥ (౪౦)

ఘనగర్జితేనయథా ॥

ప్రణయకోపభృతోపి పరాఙ్ముఖాస్స పది వారిధరా రవభీరవః ।
ప్రణయినః పరిరబ్ధుమనన్తరంవ వలిరేవలిరేచితమధ్యమాః ॥ (౪౧)

గర్జితం మహారవోపలక్షణం తేనభేర్యాదిధ్వనిరపిభవతి ।

భేరీధ్వనినాయథా॥

ననందనిద్రా రసభంజనైరపి ప్రయాణతూర్య ధ్వనిభిర్ధరాపతేః । అతర్కితాతంకవిలోలసింధుజాపయోధరద్వంద్వనిపీడితోహరిః॥

భూతదర్శనాద్యథా ॥

సాపత్న్యాః పరివారేణ పిశాచైః పరివేష్టితా । ఉత్కంపమానహృదయా సఖీభిస్సమబోధ్యత ॥ (౪౩)

భుజంగాద్యథా ॥

కల్యాణదాయిభవతోస్తు పినాకపాణి పాణిగ్రహే భుజగకంకణభీషితాయాః । సంభ్రాంతదృష్టిసహసైవనమశ్శివాయేత్యర్ధోక్తిసస్మితనతం ముఖమంబికాయాః ॥ (౪౪)

అథావేగః ॥

చిత్తస్యసంభ్రమోయస్స్యాదావేగోయంసచాష్టధా । ఉత్పాతవాతవర్షాగ్ని మదకుంజరదర్శనాత్॥

ప్రియాప్రియశ్రుతేశ్చాపి శాత్రవవ్యసనాదపి । తత్రోత్పాతాస్తు శైలాది కంపకేతూదయాదయః । తత్రసర్వాంగ విస్రంసో వైమనస్యాపసర్పణే ॥

విషాదముఖవైవర్ణ్య విస్మయాద్యాస్తువిక్రియాః ।

శైలప్రకంపనాద్యథా ॥

కైలాసాద్రావుదస్తే ప్రమథపతిగణేషూల్లసత్కౌతుకేషు క్రోడం మాతుఃకుమారే విశతి విషముచి ప్రేక్షమాణే సరోషం । పాదావష్టంభసీదద్వపుషి దశముఖే యాతి పాతాళమూలం క్రుద్ధోప్యాశ్లిష్టమూర్తిర్ఘనతరముమయాపాతు హృష్టశ్శివోవః ॥ (౪౫)

అత్ర కైలాసకంపజనిత ప్రమథగణవిస్మయ కార్తికేయాపసర్పణకాత్యాయనీ సాధ్వసాదిభిరనుభావైశ్చ తత్తద్గత సంభ్రమాతిశయరూప ఆవేగోవ్యజ్యతే ॥

కేతూదయాద్యథా॥

హంతాలోక్యకుటుంబినో దివిషదాంధూమగ్రహం దిఙ్ముఖస్రస్తాంగాస్త్వరితం పరస్పరగృహానభ్యేత్యచింతాపరాః । ధాన్యానామనతివ్యయేనగృహిణీ రాజ్ఞాపయంతో ముహుర్నిర్ధ్యాయన్తి వినిశ్వసంతిగణకోరథ్యాముఖాష్వాసతే॥ (౪౬)

అథవాతవేగః ॥

త్వరయాగమనంవస్త్ర గ్రహణంచావకుంఠనం । నేత్రోపమార్జనాద్యాశ్చ వాతావేగభవాః క్రియాః॥

దిక్షు క్షిప్తాంఘ్రిపోఘస్తృణజటిలలసత్పాంసుదండాంతరిక్షశ్చ్యాత్కారీశర్కరాలఃపథిము విటపినాంస్కంధకాషైస్సధూమః।

ప్రాసాదానాం నికుంజేష్వభి నవజలదోద్గారగంభీరధీరశ్చండారంభస్సమీరోపహతిపరిదిశం భీరుకిం సంభ్రమేణ ॥ (౪౭)

అత్ర వాతాశ్రితసంరంభో వాగారంభేణ ప్రతిపాద్యతే ॥

అథ వర్షావేగః ॥

ఛత్రగ్రహాంగసంకోచౌ బాహుస్వస్తికధావనే । ఉష్ణాశ్రయణమిత్యాద్యా వర్షావేగభవాః క్రియాః ॥

యథా ॥ ఆమేఖలం సంచరతాం ఘనానాం ఛాయామధస్సానుగతాం నిషేవ్య । ఉద్వేజితా వృష్టిభిరాశ్రయంతే శృంగాణి యస్యాతపవంతి సిద్ధాః ॥ (౪౮)

అత్ర సిద్ధానామగ్రశిఖరధావనేన సంభ్రమస్సూచితః ।

అథాగ్న్యావేగః ॥

అగ్న్యావేగభవాశ్చేష్టా వీజనం చాంగధూననం । వ్యత్యస్తపదవిక్షేపనేత్రసంకోచనాదయః ॥

యథా ॥ దూరప్రోత్సార్యమాణాం బరచరనికరోత్తాలలీలాభిఘాతప్రభ్రశ్యద్వాజివర్గభ్రమణనియమనవ్యాకులబ్రధ్నసూతః । లేఢి ప్లోషోహుతాశః కృతలయసమయాశంకమాకాశవీథీం గంగాసూనుప్రయుక్తప్రథితహుతవహాస్త్రానుభావప్రసూతః ॥ (౪౯)

అథ కుంజరావేగః ॥

ఆవేగే కుంజరోద్భూతే సత్వరం వాపసర్పణం । విలోకనమ్ముహుః పశ్చాత్త్రాసకంపాదయస్స్మృతాః ॥

యథా ॥ నిరంతరాళే పివిముచ్యమానే దూరం పథి ప్రాణభృతాం గణేన । తేజోమహద్భిస్తమసేవ దీప్తైర్ద్విపైరసంబాధమయాంబభూవే ॥ (౫౦)

అత్ర కుంజరగ్రహణం సూకరాశ్వాదీనామప్యుపలక్షణం ॥

అశ్వేన యథా ॥ ఉత్థాయ దర్పచలితే న సహైవ రజ్వా

ప్రయత్నపరమానవదుర్గ్రహేణ । ఆకుల్యకారి కటకస్తురగేణ తూర్ణమశ్వేతి విద్రుతమనుద్రవతాన్యమశ్వం ॥ (౫౧)

ప్రియశ్రవణాద్యథా ॥ ప్రియశ్రవణజే త్వస్మిన్నభ్యుత్థానోపగూహనే । ప్రీతిదానం ప్రియం వాక్యం రోమహర్షాదయోఽపి చ ।

యథా ॥ జనాయ శుద్ధాంతచరాయ శంసతే కుమారజన్మామృతసమ్మితాక్షరం । అదేయమాసీత్త్రయమేవ భూపతే శ్శశిప్రభం ఛత్రముభే చ చామరే ॥ (౫౨)

ప్రియశ్రవణం ప్రియదర్శనస్యాప్యుపలక్షణం ।

తేన యథా ॥ అవలోక ఏవ నృపతేస్స్మ దూరతో రభసాద్రథాదవతరీతుమిచ్ఛతః । అవతీర్ణవాన్ ప్రథమమాత్మనా హరిర్వినయం విశేషయతి సంభ్రమేణ సః ॥ (౫౩)

అప్రియశ్రుతిజే త్వస్మిన్విలాపః పరికీర్తనం । ఆక్రందితం భూపతనం పరితో భ్రమణాదయః ॥

యథా ॥ సకీచకనిషూదనో బకహిడింబకిర్మీరహా మదాంధమగధాధిపద్విరదసంధిభంగాశనిః । గదాపరిఘమానినా భుజబలేన మానాన్వితః ప్రియస్తవ మమానుజోఽర్జునగురుర్గతోఽస్తం కిల ॥ (౫౪)

శాత్రవాద్యథా ॥ చేష్టాస్తు శాత్రవావేగే శస్త్రాదిగ్రహణం తథా । రథవాహగజారోహసహసాపక్రమాదయః ॥

యథా ॥ రామో నామ బభూవ హుం తదబలా సీతేతి హుం తౌ పితుర్వాచా పంచవటీతలే విహరతస్తామాహరద్రావణః । నిద్రార్థం జననీకథామితి హరేర్హుంకారతశ్శృణ్వతః సౌమిత్రే క్వ ధనుర్ధనుర్ధనురితి వ్యగ్రా గిరః పాంతు వః ॥ (౫౫)

ఏతే స్యురుత్తమాదీనామనుభావా యథోచితం ॥

అథోన్మాదః ॥ ఉన్మాదశ్చిత్తవిభ్రాంతిర్వియోగాదిష్టనాశనః । వి

యోగజేతుచేష్టాస్స్యుర్ధావనంపరిదేవనం ॥

అసంబద్ధప్రలపనంశయనం సహసోత్థితిః । అచేతనైస్సహాలాపో నిర్నిమిత్తస్మితాదయః ॥

యథా ॥ ఆఘూర్ణానంసదృశగణనాచేతనా చేతనేషుప్రోథోష్మా భిశ్వసితమసకృన్నిర్గతో బాష్పపూరః । నిర్లక్ష్యావాగ్గతిరవిషయానిర్నిమిత్తంస్మితంచప్రాయేణాస్యాఃప్రథయతితరాంభ్రాంతిదాత్రీమవస్థాం॥()

ఇష్టనాశేకృతేత్వస్మిన్భస్మాదిపరిలేపనం । నృత్తగీతాదిరచనాతృణనిర్మాల్యధారణం ॥

అత్రోన్మాదేతుసకలాః ప్రాగుక్తావిక్రియామతాః॥

యథా ॥ కరుణాన్దళే । కీనాశోపిబిభేతియాదవకులాద్వృద్ధస్య మేకాగతిర్భేదస్స్వ్యత్స్వజనేషుకిన్నుశతధాసీదంతిగాత్రాణిమే ॥

సోయంబుద్ధివిపర్యయోమమసమంసర్వేహతాబాంధవా నశ్రద్ధేయమిదంహివాక్యమహహాముహ్యన్తిమర్మాణిమె ॥ (౫౭)

అథాపస్మారః ॥ధాతువైషమ్యదోషేణభూతావేశాదినాకృతః చిత్తక్షోభస్త్వపస్మారస్తత్రచేష్టాప్రకంపనం ॥

ధావనంపతనంస్తంభో భ్రమణన్నేత్రవిక్రియా । స్వోష్ఠదంశభుజాస్ఫోటలాలాఫేనాదయోపిచ॥

యథా॥ లాలాఫేనవ్యతికరపరిక్లేదిభుగ్నోష్ఠపార్శ్వం గాయం గాయంకలితరుదితం ప్రోన్నమంతంపతంతం । స్తబ్ధోద్వృత్తక్షుభితనయనం మండలేన భ్రమంతం భూతావిష్టం కమపిపురుషం తత్రవీథ్యామపశ్యమ్ ॥ (౫౮)

దోషవైషమ్యజస్త్వేషవ్యాధిరేవేత్యుదాస్మహే।

అథవ్యాధిః ॥

దోషోద్రేకవియోగాద్యైర్జ్వరాత్మావ్యాధిరత్రతు । గాత్రస్తంభశ్లథాంగత్వ కూజనంముఖకూణనం॥ (౫౯)

స్రస్తాక్షరాంగవిక్షేప నిశ్వాసాద్యాస్తువిక్రియాః । సశీతోదాహయుక్తశ్చ ద్వివిధఃపరికీర్తితః॥

శీతజ్వరేతుచేష్టాస్స్యు స్సంతాపశ్చాంగసాదనం । హనుసంచాలనంబాష్ప స్సర్వాంగోత్కంపకూజనే॥

జానుకుంచనరోమాంచ ముఖశోషాదయోపిచ ॥

యథా॥రోమాంచమంకూరయతిప్రకామం స్పర్శేనసర్వాంగకసంగతేన । దోస్స్వస్తికాశ్లిష్టపయోధరాణాం శీతజ్వరఃకాంతఇవాంగనానామ్ ॥ (౬౦)

దాహజ్వరేతుచేష్టాస్స్యుశ్శీతమాల్యాది కాంక్షణం । పాణిపాదపరిక్షేపముఖశోషాదయోపిచ ॥

యథా ॥ శయ్యాపుష్పమయీపరాగమయతా మంగార్పణాదశ్నుతే తామ్యంత్యంతికతాళవృంతనళినీ పత్రాణిదేహూష్మణా। న్యస్తంచ స్తనమండలేమలయజం భిశ్యత్తరందృశ్యతే క్వాథాదాశుభవంతిఫేనిలముఖా భూషామృణాళాంకురాః॥ (౬౧)

అథమోహః ॥

ఆపద్భీతివియోగాద్యైర్మోహశ్చిత్తస్యమూఢతా । విక్రియాస్తత్రవిజ్ఞేయా ఇంద్రియాణాంచశూన్యతా ॥

నిశ్చేష్టతాంగభ్రమణపతనాఘూర్ణనాదయః॥

ఆపదాయథా॥

తతోభిషంగానలవిప్రదగ్ధాప్రభ్రశ్యమానాభరణప్రసూనా । స్వమూర్తిలాభప్రకృతింధరిత్రీం లతేవసీతాసహసాజగామ॥ (౬౨)

భీత్యాయథా ॥ స్మరస్తథాభూతమయుగ్మనేత్రంపశ్యన్నదూరే మనసోప్యధృష్యం । నాలక్షయత్సాధ్వససన్నహస్త స్రస్తంశరంచాపమపిస్వహస్తాత్ ॥ (౬౩)

వియోగాద్యథా ॥ తద్వక్త్రేందునయనేచతేస్మితసుధా ముగ్ధంచ

తద్వాచికం సా వేణీ సభుజగ్రమోతి సరళో లీలాలసా సా గతిః । తన్వీ సేతి చ సేతి సేతి సతతం తద్ధ్యానబద్ధాత్మనో నో నిద్రా న రతిర్న చాపి విరతిశ్శూన్యం మనో వర్తతే ॥ (౬౪)

అథ మృతిః ॥ వాయోర్ధనంజయాఖ్యస్య విప్రయోగో య ఆత్మనా । శరీరావచ్ఛేదవతాం మరణం నామ తద్భవేత్ । ఏతచ్చ ద్వివిధం ప్రోక్తం వ్యాధిజం చాభిఘాతజం । ఆద్యం త్వసాధ్య హృచ్ఛూలవిషూచ్యాదిసముద్భవం ॥

అమీ తత్రానుభావాస్స్యురవ్యక్తాక్షరభాషణం । వివర్ణగాత్రతా మందశ్వాసోక్తిస్తంభమీలనం ॥

హిక్కా పరిజనాశ్లేషో నిశ్చేష్టేంద్రియతాదయః ।

యథా ॥ కామే సీదతి కంఠరోధిని కఫే కంఠస్య కోలాహలే జహ్యం ముంచతి జీవితే జిగమిషౌ శ్వాసే శనైర్గచ్ఛతి । ఆగత్య స్వయమేవ నః కరుణయా కాత్యాయనీకాముకః కర్ణే వర్ణయితా భవార్ణవభయాదుత్తారకం తారకం ॥ (౬౫)

ద్వితీయం ఘాతపతనదాహోద్బంధవిషాదికం । తత్ర ఖాతాదిజే భూమిపతనక్రందనాదయః ।

యథా ॥ అభిరామరాఘవే । ఆర్యశరపాతవిరామబుద్బుదఫేనిలాస్రకర్దమితాః । అపతన చలితకించిద్వికృతాకృతిరథ వజ్రనిహతేవ ॥ (౬౬)

విషస్తు వత్సనాభాద్యమష్టావేగాస్తదుద్భవాః । కార్శ్యకంపో దాహో హిక్కా ఫేనశ్చ కంధరాభంగః । జడతా మృతిరితి కథితాః క్రమశః పతనాద్యభిఘాతజాశ్చేష్టాః ॥

యథా ॥ ప్రియదర్శికాయాం । ఏషా మీలయతీ దమక్షియుగళం జాతా మమాంధా దిశః కంఠోస్యాఉపరుధ్యతే మమ గిరో నిర్యాంతి కృచ్ఛ్రాదిమాః । ఏతస్యాశ్శ్వసితం హృతం మమ తనుర్నిశ్చేష్టతామాగతా మన్యే స్యా విషవేగ ఏవ హి పరం సర్వం తు దుఃఖం మయి ॥ (౬౭)

అత్ర నిమీలనకంఠరోధనిశ్వాసమాంద్యాది వికారాదిభిర్విషవేగజనితా మృతిరవగమ్యతే । అథాలస్యం । స్వభావశ్రమసౌహిత్యగర్భనిర్భరతాదిభిః । కృచ్ఛ్రాత్క్రియోన్ముఖత్వం చ తదాలస్యమిహ క్రియాః ॥

అంగభంగః క్రియాద్వేషో జృంభణాక్షివిమర్దనే । శయ్యాసనైకప్రియతా తంద్రీనిద్రాదయోపి చ ॥

స్వభావశ్రమాభ్యాం యథా ॥ ముహురితి వన విభ్రమాభిషంగాదతమితదానితరాం నితంబినీభిః । మృదుతరతనవోలసాః ప్రకృత్యా చిరమపి తాః కిముత ప్రయాసభాజః ॥ (౬౮)

సౌహిత్యం భోజనాదితృప్తిః । తేన యథా ॥ త్రైలోక్యాభయలగ్నకేన భవతా వీరేణ విస్మారితస్త్వజ్జీమూతముహూర్తమండనధనుః పాండిత్యమాఖండలః । కించాజస్రమఖార్పితేన హవిషా సంపుల్లమాంసోల్లసత్సర్వాంగీణవలీవిలుప్తనయనవ్యూహః కథం వర్తతే ॥ (౬౯)

అత్ర మేదోవృద్ధ్యా శక్రస్య సౌహిత్యం తత్కృతమాలస్యం కథం వర్తత ఇత్యనేన వాగారంభేణ వ్యజ్యతే ॥

గర్భనిర్భరతయా యథా ॥ ఆసనైకప్రియస్యాస్యాస్సఖీగాత్రావలంబినః । గర్భాలసస్య వపుషో భారోభూదంగధారణం ॥ (౭౦)

అథ జాడ్యం । జాడ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టార్థయోశ్శ్రుతేః । ఇష్టే వా విరహాదేశ్చ క్రియాస్తత్రానిమేషతా ॥

అశ్రుతిః పారవశ్యం చ తూష్ణీంభావాదయోపి చ ।

ఇష్టశ్రుతేర్యథా ॥ ప్రియే పరా యచ్ఛతి వాచమున్ముఖీ నిబద్ధదృష్టిశ్శిథిలాకుచోచ్చయే । సమాదధే నాంశుకమాహితం వృథా నవేద పుష్పేషు చ పాణిపల్లవం ॥ (౭౧)

అత్ర ప్రియవాక్యశ్రవణ జనితం జాడ్యం అనిమిత్తత్వాదినా వ్యజ్యతే ॥

ప్రియదర్శనాద్యథా ॥ ఏస్సదిఅప్పేసిదోఅహంకుప్పిస్సంసోవిఅ-
ణునేస్సది । ఇఇచింతఅంతినవహూఆదట్ఠూణపిఅంణకింపిసంసుమరఇ ॥
ఎష్యతిచసప్రేషితః అహంచకుప్యేయంసోపిఅనునేష్యతి । ఇతి
చింతయంతీవధూర్దృష్ట్వాప్రియంనకిమపిసంస్మరతి ॥ (౭౨)

అత్రప్రియదర్శనజనితంజాడ్యంచింతితక్రియావిస్మరణేనవ్యజ్యతే॥

అప్రియశ్రవణాద్యథా । ఆపృచ్ఛతోవధూర్గమితుందయితస్య
శ్రుత్వాధోక్తిమనుమంతుంనజానాతి ననివారయితుంవా పరవశాప
శ్యత ।

అనిష్టదర్శనాద్యథా॥

మమైవ। ససురేణదంజమాణేఘరణిఅడఢవేణిఉంజపుంజంమి।
సోణ్ణాణసుణఇసుణ్ణాబహుసోకహింఅంవిసాసా॥
శ్వశురేణధర్ష్యమాణేగృహనికటభవేనికుంజపుంజే ।స్నుషాన
శృణోతి శూన్యాబహుశఃకథితమపిశ్వశ్రూః ॥ (౭౩)

వియోగాద్యథా॥

పప్రచ్ఛపృష్టమపి గద్గదికార్త కంఠశ్చ శ్రీవనోక్తమపి శూ
న్యమనాస్సకించిత్ । సస్మారనస్మృతమపిక్షణ మాత్రకృత్యం శ్రుత్వాహ
మిత్యుపగతోపినసంవివేద॥ (౭౪)

అత్రసీతావిరహజనితం రామస్యజాడ్యం పునఃపునః ప్రశ్నాశ్రు
త్యాదిభిరవగమ్యతే ॥

అథవ్రీడా ॥

అకార్యకరణావజ్ఞా స్తుతినూతనసంగమైః । ప్రతీకారా క్రియా
ద్యైశ్చ వ్రీడాత్వనతిధృష్టతా॥

అత్రచేష్టానిగూఢోక్తి రాధోముఖ్య విచింతనె। అనిర్గమోబ
హిఃక్వాపి దూరాదేవావకుంఠనం ॥

నఖానాంకృంతనంభూమి లేఖనంచైవమాదయః ।

అకార్యకరణాద్యథా॥

గుర్వాదేశాదేష నిర్మీయమాణోనాథమార్గాయస్త్రీవధోపిస్థి
తోయం । అద్యస్థిత్వా శ్వోపిగమిష్యద్భిరత్ర స్త్రీలజ్జాస్మాభి వీక్షితా
మైజితైవ ॥ (౭౫)

స్తుత్యాయథా ॥

తస్యసంస్తూయమానస్య చరితార్థై స్తపస్విభిః । శుశుభేవిక్రి
మోదగ్రంలజ్జయానతంశిరః ॥ (౭౬)

నవసంగమేనయథా ॥

పటాలగ్నేపత్యౌనమయతిముఖం జాతవినయాహఠాశ్లేషంవాం
ఛత్యపనయతిగాత్రాణినిభృతం । అశక్తావ్యాఖ్యాతుంస్మిత ముఖసఖీద
త్తనయనా హ్రియాతామ్యత్యంతః ప్రథమపరిహాసేనవవధూః ॥ (౭౭)

ప్రతీకారాకరణాద్యథా ॥

ఉద్వృత్తారి కృతాభిమన్యునిధన ప్రోద్భూతతీవ్రక్రుధః పార్థ
స్యాకృత శాత్రవప్రతికృతె రంతశ్శుచాముహ్యతః । కీర్ణాబాష్పకణైః
పతంతిధనుషి హ్రీధాజడాద్దృష్టయో హావత్సేతిగిరస్స్ఫురంతినపునర్ని
ర్యాంతికంఠాద్బహిః॥ (౭౮)

అథావహిత్థా ॥

అవహిత్థాకార గుప్తిర్జైహ్మ్య హ్రీభవనీతిభిః।లజ్జాసాధ్వసదా
క్షిణ్య ప్రాగల్భ్యపజయాదిభిః॥

అన్యథాకథనంమిథ్యాధైర్యమన్యత్రవీక్షణం ।కథాభంగాదయో
ప్యస్యా అనుభావాభవంత్యమీ ॥

జైహ్మ్యాద్యథా ॥

లింగైర్ముదస్సంవృతవిక్రియాస్తె హ్రదాఃప్రసన్నా ఇవగూఢన
క్రాః । వైదర్భమామంత్ర్యయయుస్తదీయాం ప్రత్యర్ప్యపూజాముప
దాచ్ఛలేన ॥ (౭౯)

ప్రాభవాద్యథా ॥

అనిర్భిణ్ణో గభీరత్వా దంతర్గూఢగురువ్యథః । పుటపాక ప్రతీకాశో రామస్య కరుణో రసః॥ (౮౦)

నీత్యా యథా ॥

బహిస్సర్వాకారప్రగుణరమణీయం వ్యవహర న్పరాభ్యూహస్థానాన్యపి తనుతరాణి స్థగయతి । జనం విద్వానేక స్సకలమభి సంధాయ కపటై స్తటస్థ స్స్వానర్థా న్ఘటయతి చ మౌనం చ భజతే॥ (౮౧)

లజ్జయా యథా ॥

చిక్షేప లక్ష్మీర్నిటలాన్నఖాగ్రైః ప్రస్వేదవారా తపమాక్షిపంతీ । జుగోప నేవోఽపి సరోమహర్షం జనార్దనవాతాహతికైతవేన ॥ (౮౨)

సాధ్వసేన యథా ॥

శ్రుత్వా దుశ్శ్రవ మద్భుతం చ మిథిలావృత్తాంత మంత స్స్ఫురచ్చింతాపహ్నవసావహిత్థవదన స్తద్దిగ్వితీర్ణ స్మితః । హేలాకృష్టసురావరోధరమణీసీమంతసంతానక స్రగ్గ్రాసోజ్జ్వల పాణిరప్యవలిమాం వత్సేన లంకేశ్వరః ॥ (౮౩)

దాక్షిణ్యాద్యథా ॥

త్వయ్యర్ధాసనభాజి కిన్నరగణో ద్గీతైర్భవద్విక్రమై రంతస్సంభృతమత్సరోఽపి భగవా న్నాకారగుప్తాకృతిః । ఉన్మీలద్భవదీయ దక్షిణభుజా రోమాంచవిద్యోల్లస ద్బాష్పైరేవ విలోకనై రభినయ త్యానంద మాఖండలః ॥ (౮౪)

ప్రాగల్భ్యేన యథా ॥

ఏకత్రాసనసంగతిః పరిహృతా ప్రత్యుద్గమా ద్దూరత స్తాంబూలానయనచ్ఛలేన రభసా శ్లేషోఽపి సంవిఘ్నితః । ఆలాపోఽపి న మిశ్రితః పరిజనం వ్యాపారయంత్యాంతికే కాంతం ప్రత్యుపచారత శ్చతురయా కోపః కృతార్థీకృతః ॥ (౮౫)

అథ స్మృతిః ॥ స్వాస్థ్యచింతాదృఢాభ్యాససదృశాలోకనాదిభిః । స్మృతిః పురానుభూతార్థప్రతీతి స్తస్య విక్రియాః ॥

కంపనోద్వహనే మూర్ధ్నో భ్రూవిక్షేపాదయోఽపి చ ।

స్వాస్థ్యేన యథా ॥ రమ్యాణి వీక్ష్య మధురాంశ్చ నిశమ్య శబ్దా న్పర్యుత్సుకో భవతి యత్సుఖితోఽపి జంతుః । తచ్చేతసా స్మరతి నూనమబోధపూర్వం భావస్థిరాణి జననాంతరసౌహృదాని ॥ (౮౬)

చింతయా యథా ॥ లీనేవ ప్రతిబింబితేవ లిఖితేవోత్కీర్ణరూపేవ చ ప్రత్యుప్తేవ చ వజ్రలేపఘటితే వాంతర్నిఖాతేవ చ । సా న శ్చేతసి కీలితేవ విశిఖై శ్చేతోభువః పంచభి శ్చింతాసంతతితంతుజాలనిబిడస్యూతేవ లగ్నా ప్రియా ॥ (౮౭)

దృఢాభ్యాసేన యథా । తద్వక్త్రం నయనే చ తే స్మితసుధాముగ్ధం చ తద్వాచికం సా వేణీ స భుజక్రమోఽతిసరళో లీలాలసా సా గతిః । తన్వీ సేతి చ సేతి సేతి సతతం తద్ధ్యానబద్ధాత్మనో నో నిద్రా న రతిర్న చాపి విరతి శ్శూన్యం మనో వర్తతే ॥

సదృశాలోకనేన యథా ॥ ఆరక్తరాజిభిరియం కుసుమై ర్నవకందళీ సలిలగర్భైః । కోపాదంతర్బాష్పై స్స్మరయతి మాం లోచనే తస్యాః ॥ (౮౮)

అథ వితర్కః । ఊహో వితర్క స్సందేహవిమర్శప్రత్యయాదిభిః । జనితో నిర్ణయాంత స్స్యా దసత్య స్సత్య ఏవ వా ॥

తత్రానుభావా స్స్యురమీ భ్రూశిరఃకంపనాదయః ।

సందేహప్రత్యయాద్యథా । అంకం కేఽపి శశంకిరే జలనిధేః పంకం పరే మేనిరే సారంగం కతిచిచ్చ సంజగదిరే భూచ్ఛాయమైచ్ఛన్పరే । ఇందౌ యద్దలితేంద్రనీలశకల శ్యామం దరీదృశ్యతే తత్సాంద్రం నిశి పీతమంధతమసం కుక్షిస్థమాచక్ష్మహే ॥ (౮౯)

అత్ర చంద్రకలంకవిషయే బహువిధప్రతిపత్త్యా సందిహానస్య చం

గ్రసితోఽన్ధకారోఽయమిత్య సత్యాత్మకస్తర్కో భవతి ॥

విమర్శో విచారస్తేన యథా ॥ గమనమలసం శూన్యా దృష్టిశ్శరీరమసౌష్ఠవం శ్వసితమధికం కిం న్వేతస్యాః కిమన్యదతోఽథవా । భ్రమతి భువనే కందర్పాజ్ఞా వికారి చ యౌవనం లలితమధురాస్తే తే భావాః క్షిపన్తి చ ధీరతామ్ ॥ (౮౦)

అత్ర మాధవగతాం చిన్తాముపలభ్య కిమత్ర కారణమితి గతోఽమకరన్దస్య మన్మథనిబన్ధన ఏవాయం భావ ఇతి సత్యనిర్ణయాన్తో వితర్కః ॥

అథ చిన్తా । ఇష్టవస్త్వపరిప్రాప్త్యైశ్వర్యభ్రంశనాదిభిః । చిన్తా ధ్యానాత్మికా తస్యా అనుభావా మతా ఇమే ॥

కార్శ్యాధోముఖ్యసన్తాప నిశ్వాసోచ్ఛ్వసనాదయః ।

ఇష్టవస్త్వలాభేన యథా । ఈసివవలిఆవణాఅసకూణిఅపక్ఖంతతారఅద్ధిమిఆ । దిఠ్ఠికపోలపాళీణిహిఆకరపల్లవేమనోసుణ్ణం । ఈషద్వలితాననతాస్యాః కూణితపక్ష్మాన్తతారకాస్తిమితా । దృష్టిః కపోలపాళీనిహితా కరపల్లవే మనశ్శూన్యమ్ ॥ (౮౧)

ఐశ్వర్యనాశేన యథా । యమోఽసి విలిఖన్ భూమిం దణ్డేనాస్తమితత్విషా । కురు తేఽస్మిన్న మోఘేన నిర్వాణాలాతలాఘవమ్ ॥ (౮౨)

అథ మతిః । నానాశాస్త్రార్థమననాదర్థనిర్ధారణా మతిః । తత్ర చేష్టాస్తు కర్తవ్యకరణం సంశయచ్ఛిదా ॥

శిష్యోపదేశో భ్రూక్షేప ఊహాపోహాదయోఽపి చ

యథా ॥ దశరథకులే జాతం ధిగ్జ్యామవాప్య ధనుర్ధరం దినకరకులాస్కన్దీ కోఽయం కళఙ్కనవాఙ్కురః । ఇతి హి వనితామేనాం హన్తుమ్మనో విచికిత్సతే యదధికరణం ధర్మస్థేయం తవైవ వచాంసి నః ॥ (౮౩)

అథ ధృతిః । జ్ఞానవిజ్ఞానగుర్వాదిభక్తినానార్థసిద్ధిభిః । లజ్జాదిభిశ్చ చిత్తస్య నైస్పృహ్యం ధృతిరుచ్యతే ॥

తత్రానుభావా విజ్ఞేయాః ప్రాప్తార్థానుభవస్తథా । అప్రాప్తాతీతనష్టార్థానభిసంశోచనాదయః ॥

జ్ఞానాద్యథా । అశీమహి వయం భిక్షామాశావాసో వసీమహి । శయీమహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కిమీశ్వరైః ॥ (౮౪)

విజ్ఞానాద్యథా । అస్త్యేవ ద్యాపి చతుస్సముద్రపరిఘాపర్యన్తముర్వీతలం సన్త్యన్యేఽపి చ తత్ర తత్ర సుధియాం గోష్ఠీషు సక్తా నృపాః । తత్రైకోఽపి నిరాదరోఽయదిభవేదన్యో భవేత్సాదరో వాగ్దేవీవదనాంబుజే వసతి చేత్కో నామ దీనో జనః ॥ (౮౫)

గురుభక్త్యా యథా ॥ తిష్ఠన్ భాతి పితుః పురో భువి యథా సింహాసనే కిం తథా యత్సంవాహనతస్సుఖాని చరణౌ తాతస్య కిం రాజకే । కిం భుక్తే భువనత్రయే ధృతిరసౌ భుక్తోజ్ఝితే యా గురో రాయాసః ఖలు రాజ్యముజ్ఝితగురోస్తన్నాస్తి కశ్చిద్గుణః ॥ (౮౬)

అత్ర పితృభక్త్యా రాజ్యేఽపి నైస్పృహ్యం జీమూతవాహనస్య ।

నానార్థసిద్ధ్యా యథా ॥ క్రోధాన్ధైస్సకలం హతం రిపుబలం పఞ్చాక్షతాః పాణ్డవాః పాఞ్చాల్యా మమ దుర్నయేన విహితస్తీర్ణో నికారోదధిః । త్వం దేవః పురుషోత్తమస్సుకృతినాం మామాదృతో భాషసే కిం నామాన్యదతః పరం భగవతో యాచే ప్రసన్నాదహమ్ ॥ (౮౭)

అథ హర్షః । మనోరథస్య లాభేన సిద్ధ్యా యోగ్యస్య వస్తునః । మిత్రసంగమదేవాదిప్రసాదాదేశ్చ కల్పితః ॥

మనః ప్రసాదో హర్షస్స్యాత్తత్ర నేత్రస్య ఫుల్లతా । ప్రియభాషణమాశ్లేషః పులకానాం ప్రరోహణమ్ ॥

స్వేదోద్గమస్స్వహస్తేన హస్తసంతాడనాదయః ।

మనోరథలాభేన యథా ॥

నివాతపద్మస్తిమితేన చక్షుషా నృపస్య కాన్తం పిబతస్సుతాననమ్ । మహోదధేః పూర ఇవేన్దుదర్శనాద్గురుః ప్రహర్షః ప్రబభూవ నాత్మని ॥

యోగ్యవస్తుసిద్ధ్యాద్యథా ॥

సరాగవానరుణతలేన పాణినా పులోమజాపదతల యావకైరివ। హరింహరిహ్రీణి హిరణిగర్భ హేషితం ముఖనిరామిష కరిణేమమార్జితమ్ ॥ (౯౯)

అత్రోచ్చైశ్శ్రవసోలాభేన దేవేంద్రస్యహర్షః।

మిత్రసంగమాద్యథా ॥

ఇభకుంభ తుంగకఠినే తరేతరస్తన భారదూర వినివారితోదరాః। పరిఫుల్లగండఫలకాఃపరస్పరం పరిరేభిరేకురుకౌరవస్త్రియః॥

మిత్రసంగమఃపూజ్యాది సంగమాదీనాముపలక్షణం।

పూజ్యసంగమేనయథా ॥

యుగాంతకాలప్రతిసంహృతాత్మనో జగంతియస్యాంస వికాసమాసత। తనౌమముస్తత్రనకైటభద్విష స్తపోధనాభ్యాగమ సంభవాముదః ॥ (౧౦౧)

దైవప్రసాదాద్యథా ॥

తస్యాఃప్రసన్నేందుముఖఃప్రసాదం గురున్నృపాణాంగురవేనివేద్య। ప్రహర్షచిహ్నానుమితంప్రియాయై శశంసవాచాపునరుక్తయేవ॥

ఆదిశబ్దాద్గురురాజాదయః।

గురుప్రసాదాద్యథా॥

అస్మద్గోత్రమహత్తరః క్రతుభుజామద్యాయమాద్యోర విర్యజ్వానోవయ మద్యసాభగవతీ భూరద్యరాజన్వతీ। అద్యస్వం బహుమన్యతే సహచరైరస్మాభిరాఖండలో యేనైతావద రుంధతీపతిరపి స్వైనానుగృహ్ణాతినః ॥ (౧౦౩)

రాజప్రసాదాద్యథా ॥

ప్రీతిరస్యదదతో భవత్తదాయేన తత్ప్రియచికీర్షవోనృపాః। స్వాశితైరధికమాగమన్ముదం నాధివేశ్మనిహితైరుపాయనైః॥ (౧౦౪)

అథౌత్సుక్యం ॥

కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్య మిష్టవస్తువియోగతః। తద్దర్శనా ద్రమ్యవస్తు దిదృక్షాదేశ్చతత్క్రియాః॥

త్వరానవస్థితిశ్శయ్యా స్థితిరుత్థానచింతనే। శరీరగౌరవంనిద్రా తంద్రానిశ్వసితాదయః॥

ఇష్టవస్తువియోగాద్యథా ॥

సంక్షిప్యేతక్షణమివమయా దీర్ఘయామాత్రియామా సర్వావస్థాస్వహరపికథంమందమందాతపంస్యాత్। ఇత్థంచేతశ్చటులనయనే దుర్లభప్రార్థనమ్మేగాఢోష్ణాభిఃకృతమశరణంత్వద్వియోగవ్యథాభిః॥

ఇష్టదర్శనాద్యథా ॥

ఆయాతేదయితేమనోరథశతైర్నీత్వాకథంచిద్దినం వైదగ్ధ్యాపగమాజ్జడేపరిజనే దీర్ఘాంకృశాంకుర్వతీ। ఇష్టాసీత్యభిధాయసత్వరతరం వ్యాధూయవాసోంచలం తన్వంగ్యారతి కాతరేణమనసా నీతఃప్రదీపశ్శమం॥ (౧౦౫)

రమ్యవస్తుదిదృక్షయాయథా ॥

కృతావశేషేణసవిభ్రమేణ నిష్ఠీవనేనాధ్వని పూరితేన। ప్రసాధనేనాచ్యుతదర్శనాయపురస్త్రియశ్శిశ్రియిరేగవాక్షాన్ ॥ (౧౦౬)

అథౌగ్ర్యం ॥

అపరాధావమానాభ్యాం చౌర్యాదిగ్రహణాదిభిః। అసత్ప్రలాపనాద్యైశ్చ కృతంచండత్వముగ్రతా ॥

క్రియాస్తత్రాస్యనయనరాగో బంధనతాడనే। శిరసఃకంపనంస్వేద వర్ధనంభర్త్సనాదయః॥

అపరాధాద్యథా ॥

ప్రణయసఖీసలీల పరిహాసరసాధిగతైర్లలితశిరీషపుష్పహననైరపితామ్యతియత్। వపుషివధాయతత్ర తవశస్త్రముఖంక్షిపతః పతతుశిరస్యకాండ యమదండఇవైషభుజః॥ (౧౦౭)

అత్ర మాలతీనికారరూపా పరాధాన్మాధవస్యౌగ్ర్యం॥

అవమానాద్యథా ॥

అజ్ఞాతపూర్వాం ద్విషతామవజ్ఞాం విజ్ఞాపయంతం ప్రతిమూఢచేతాః । అజ్ఞాహరం పాణ్డునినింద్యకర్మా యజ్ఞద్విషంతం గదయా జఘాన ॥ (౧౦౯)

చౌర్యాదిగ్రహణాద్యథా ॥

భుజవిటపమదేన వ్యర్థమంధంభవిష్ణుర్ధిగపసరసి చోరంకారమాక్రుశ్యమానః । త్వదురసి విదధాతు స్వామపస్మారకేళిం కుటిలకరజకోటిక్రూరకర్మా జటాయుః॥ (౧౧౦)

అసత్ప్రలాపాద్యథా ॥

కథమపి న నిషిద్ధో దుఃఖినా భీరుణా వా ద్రుపదతనయపాణిస్తేనవి భా్రమమద్య । తవ భుజబలదర్పాధ్మాయమానస్య వామః శిరసి చరణ ఏష న్యస్యతే వారయైనం॥ (౧౧౧)

అథామర్షః ॥

అధిక్షేపావమానాద్యైః క్రోధోఽమర్ష ఇతీర్యతే । తత్ర స్వేదశిరఃకంపావాధోముఖ్యవిచింతనే॥

ఉపాయాన్వేషణోత్సాహవ్యవసాయాదయః క్రియాః॥

అధిక్షేపాద్యథా । ఇతి భీష్మభాషితవచోర్థమధిగతవతా మివక్షణాత్ । క్షోభమగమదతిమాత్రమథో శిశుపాలపక్షపృథివీభృతాంగణః ॥ (౧౧౨)

అవమానాద్యథా । ధ్వంసేన హృదయం సద్యః పరిభూతస్య మే పరైః । యద్యమర్షప్రతీకారో భుజాలంబనజో భవేత్ ॥ (౧౧౩)

అథాసూయా । పరసౌభాగ్యసంపత్తివిద్యాశౌర్యాదిహేతుభిః। గుణేఽపి దోషారోపస్స్యాదసూయా తత్ర విక్రియాః ॥

ముఖాపవర్తనం గర్హా భ్రూభేదానాదరాదయః । ॥

పరసౌభాగ్యేన యథా ॥ మాం గర్వముద్వహ కపోలతలే చకాస్తి కాంతస్వహస్తలిఖితా మమ మంజరీతి । అన్యాపి కిం న సఖి భాజనమీదృశానాం వైరీ న చేద్భవతి వేపథురంతరాయః ॥ (౧౧౪)

పరసంపత్త్యా యథా । లోకోపకారిణీ లక్ష్మీః సతామమలచేతసాం । తథాపి తాం విలోక్యైమే దూయంతే రుష్టచేతసః ॥ (౧౧౫)

పరవిద్యయా యథా । ప్రత్యక్షాది ప్రమాసిద్ధవిరుద్ధార్థాభిధాయినః । వేదాంతా యది శాస్త్రాణి బౌద్ధైః కిమపరాధ్యతే ॥ (౧౧౬)

యథావా । గుణాధారే గౌరే యశసి పరిపూర్ణే విలసతి ప్రతాపే చామిత్రాన్ దహతి తవ శింగక్షితిపతే । న వైవ ద్రవ్యాణీత్యకథయదహో మూఢతమధీశ్చతుర్ధా తేజోఽపి వ్యధజత కణాదో మునిరపి ॥ (౧౧౭)

అత్ర ప్రౌఢకవిస్మయప్రబంధమార్గానుసారిణీ వక్తుః పరిమితద్రవ్యవాది నికణాదే మహత్యసూయా మూఢతమధీరితి వాగారంభేణ వ్యజ్యతే ॥

పరశౌర్యేణ యథా । స్త్రీమాత్రం నను తాటకా నృపసుతో రామస్తు విప్రశ్శుచి మారీచో మృగ ఏవ భీతిభవనం వాలీ పునర్వానరః । భో కాకుత్స్థ వికత్థసే కిమథవా వీరోజితః కస్త్వయా దోర్దర్పస్తు తథాపి తే యది తదా కోదండమారోపయ ॥ (౧౧౮)

అథ చాపల్యం । రాగద్వేషాదిభిశ్చిత్తలాఘవం చాపలం భవేత్ । చేష్టాస్తత్రావిచారేణ పరిరంభావలంబనే ॥

నిష్కాసనోక్తిపారుష్యతాడనాజ్ఞాపనాదయః ।

రాగేణ యథా । విజనమితి బలాదముం గృహీత్వా క్షణమథ వీక్ష్య విపక్షమంతికే న్యా । అపలపితుమనాలఘుత్వభీతేరభవదముఞ్చతి వల్లభే తిగుర్వీ ॥ (౧౧౯)

ద్వేషేణ యథా। పాదాఘాతైస్సురభిరభితస్సత్వరం తాడనీయో

గాఢాశ్లేషం సులయ మురతశ్శృంఖలాదామదత్త । కారాగారే క్షిపతతర సాపం చ మం రాగరాజం చంద్రం చూర్ణీకురుత చ శిలాపట్టకే పిష్టబింబం॥()

అత్ర సీతావిరహేణ రాఘవస్య వాసంతాదివిషయద్వేషేణ తత్తదధిదేవతానాం తాడనాజ్ఞాదిభిరనుభావైశ్చాపల్యం ద్యోత్యతే।

అథ నిద్రా । మదస్వభావవ్యాయామ నిశ్చింతత్వశ్రమాదిభిః। మనోనిమీలనం నిద్రా చేష్టాస్తస్యా భవంతి హి ॥

జృంభణం మ్లాననేత్రత్వమంగానాం పరిమర్దనం। నిశ్వాసోచ్ఛ్వసితే సన్న భావత్వం నేత్రమీలనం ॥

శరీరస్య చ సంకోచో జాడ్యం చేత్యేవమాదయః ।

మదాద్యథా । యస్మిన్మహీం శాసతి వాణినీనాం నిద్రాం విహారార్ధపతే గతానాం । వాతోపి నాస్రంసయదంశుకాని కోలంబయే దాహరణాయ హస్తం ॥ (౧౭౧)

స్వభావాద్యథా । ఉత్తానాముపధాయ బాహులతికాం వామామపాంగాశ్రయామన్యామప్యలసన్నిధాయ విపులాభోగే నితంబస్థలే। నీవీం కించిదివశ్లథాం విదధతీ నిశ్వాసవాతాంకురైః స్తల్పోత్పీడిత తిర్యగున్నతకుచా నిద్రాతి శాతోదరీ ॥ (౧౭౨)

వ్యాయామాద్యథా । అలసవలితముగ్ధాన్యధ్వసంపాతఖేదాదశిథిలపరిరంభైర్దత్తసంవాహనాని । పరిమృదితమృణాళీదుర్బలాన్యంగకాని త్వమురసి మమ కృత్వా యత్ర నిద్రామవాప్తా ॥ (౧౭౩)

నైశ్చింత్యాద్యథా । దత్తేంద్రాభయదక్షిణాద్భుతభుజాసంభారగంభీరయా త్వద్వృత్త్యా శిథిలీకృతత్రిభువనస్త్రాణాయ నారాయణః । అంతస్తోష తుషారసౌరభమయ శ్వాసానిలాపూరణ ప్రాణోత్తుంగ భుజంగతల్పమధునా భద్రేణ నిద్రాయతే ॥ (౧౭౪)

శ్రమాద్యథా ॥ కేవలం ప్రియతమాదయాలునా జ్యోతిషామవనతాసు పఙ్క్తిషు । తేన తత్పరిగృహీతవక్షసా నేత్రమీలనకుతూహలం కృతం॥ (౧౭౫)

అథ సుప్తిః ॥ ఉద్రేక ఏవ నిద్రాయాః సుప్తిస్స్యాత్తత్ర విక్రియాః । ఇంద్రియోపరతిర్నేత్రమీలనం స్రస్తగాత్రతా ॥

ఉత్స్వప్నాయిత నైశ్చల్య శ్వాసోచ్ఛ్వాసాదయోపి చ ।

యథా ॥ అవ్యాసురంతః కరుణారసార్ద్రా నిసర్గనిర్యన్నిగమాంతగంధాః । శ్వాసానిలాస్త్వాం స్వపతో మురారేశ్శయ్యాభుజంగేంద్రనిపీతశేషాః ॥ (౧౭౬)

అథ బోధః ॥ స్వప్నాత్స్పర్శననిస్వాన నిద్రాసంపూర్ణతాదిభిః । ప్రబోధశ్చేతనావాప్తిశ్చేష్టాస్తత్రాక్షిమర్దనం ॥

శయ్యాయా మోక్షణం బాహువిక్షేపోంగులినోదనం । శిరఃకండూయనం చాంగవలనం చైవమాదయః ॥

స్వప్నాద్యథా ॥ త్రిభాగశేషాసు నిశాసు చక్షణం నిమీల్య నేత్రే సహసా వ్యబుధ్యత । క్వనీలకంఠ వ్రజసీత్యలక్ష్యవాగసత్య కంఠార్పిత బాహుబంధనా ॥ (౧౭౭)

స్పర్శనాద్యథా ॥ ఆఘ్రాయ చాననమధస్తనమాయతాక్ష్యాస్సుప్తం తథా త్వరిత కేళిభువిశ్రమేణ । ప్రాభాతికః పవన ఏష సరోజగంధీ ప్రాబోధయన్మృగదృశాం సమాగతో మాం ॥ (౧౭౮)

నిస్వానాద్యథా ॥ ఉషసి సగజధూతకర్ణతాళైః పటుపటహధ్వనిభిర్వ్యధూతనిద్రాః । అరమత మధురాణి తత్ర శృణ్వన్విహగవికూజిత వందిమంగళాని॥ (౧౭౯)

నిద్రాసంపూర్త్యా యథా ॥ తే చ ప్రాపురుదన్వంతం బుబుధే చాదిపూరుషః । అవ్యాక్షేపో భవిష్యంత్యాః కార్యసిద్ధేర్హి లక్షణం ॥ ()

ఉత్తమాధమమధ్యేషు సాత్త్వికవ్యభిచారిణః । విభావైరనుభావైః

శ్చవర్ణనీయాయథోచితం । ఉద్వేగస్నేహదంభేర్ష్యాప్రముఖాశ్చిత్తవృత్తయః ॥

ఉక్తేష్వంతర్భవంతీతినపృథక్త్వేనదర్శితాః । తథాహి । పరప్రతారణరూపస్యదంభస్య అసూయావహిత్థయోరన్తర్భావః । చిత్తార్ద్రతాలక్షణస్యస్నేహస్యహర్షేఽంతర్భావః

ఇత్యాదిద్రష్టవ్యం తథాచభావప్రకాశికాకారః। అన్యేపియదిభావాస్సుర్యశ్చిత్తవృత్తివిశేషతః । అంతర్భావస్తుసర్వేషాంద్రష్టవ్యోవ్యభిచారిష్వితి ॥

విభావాశ్చానుభావాశ్చ తేభవంతిపరస్పరం । కార్యకారణభావస్తుజ్ఞేయఃప్రాయేణలోకతః ॥

తథాభిసంతాపస్యదైన్యం ప్రతివిభావత్వం ప్రహారస్య ప్రళయమోహంప్రతివిభావత్వం । ఔగ్ర్యంప్రత్యనుభావత్వం। విషాదస్యఉత్పాతవేగంప్రత్యనుభావత్వం స్తంభంప్రతితు విభావత్వం। వ్యాధేర్గ్లానిస్తంభప్రళయాదీన్ప్రతివిభావత్వం। స్వతంత్రాపరతంత్రాశ్చద్వివిధా వ్యభిచారిణః। పరపోషకతాంప్రాప్తాఃపరతంత్రాఇతీరితాః॥

తదభావేస్వతంత్రాస్స్యుర్భావాఇతిచతేస్మృతాః॥

తత్రపరతంత్రోనిర్వేదోయథా॥

కుర్యాశ్శస్త్రికథామమీయదిమనోర్వంశేమనుష్యాంకురాస్స్యుచ్చేద్బ్రహ్మగణోయమాకృతిగణస్తత్రేష్యతేచేద్భవాక్ । సమ్రాజాంసమిథాంచసాధకతమంధత్తేభిదాకారణంధిక్క్షార్ణ్వకుశకపర్ణినో ల్బణకిణగ్రంథిర్మమాయంకరః॥

ఇత్యత్రనిర్వేదస్యక్రోధాంగత్వం । నిర్వేదస్యస్వతంత్రత్వం యథా । ప్రాప్తాశ్శ్రియస్సకలకామదుఘాస్తతః కింసమ్మానితాహివిభవైర్వెస్సుహృద్గణస్తతఃకిం । న్యస్తంపదంశిరసివిద్విషతాంతతః కింకల్పంస్థితంతనుభృతాంతనుభిస్తతఃకిం ॥ (౧౩౧)

అత్రనిర్వేదస్యానన్యాంగత్వాత్ స్వతంత్రత్వం నాత్రనిర్వేదస్యశాంతిరసస్థాయిత్వం కైశ్చిదుక్తంకథమస్యాన్యస్యోపకరణత్వమితిచేదుచ్యతే సతిఖలుగ్రామేసీమసంభావనా । స్థాయిత్వంనామసంస్కారపాటవేనభావస్యముహుర్ముహురావిర్భావత్వం నిర్వేదవాసనావాసితభావకచేతసినైష్ఫల్యేనఅభిమతేషువిభావాదిషుసామగ్రీఫలభూతస్య నిర్వేదస్యోత్పత్తిరేవనసంగచ్ఛతేకింపునస్స్థాయిత్వం కించసతినిర్వేదస్థాయిని శాంతిరూపోభావకానామాస్వాదశ్చిత్రగతకదళీఫల సారాస్వాదలంపటానాం రాజశుకానాం వివేకసహోదరోభవేదితికృతంసంరంభేణ ॥

విషాదస్యపరతంత్రత్వంయథా ॥ వారంవారంతిరయతిదృశావుద్గతోబాష్పపూరస్తత్సంకల్పోపహితజడిమాస్తంభమభ్యేతిగాత్రం।సద్యస్స్విద్యన్నయమవిరతోత్కంపలోలాంగుళీకఃపాణిర్లేఖావిధిషునితరాంవర్తతేకింకరోమి ॥ (౧౩౨)

అత్రవిషాదస్యశృంగారాంగత్వం । స్వతంత్రత్వంయథా ॥ సంచారిణీదీపశిఖేవరాత్రౌయంయంవ్యతీయాయపతింవరాసా । నరేంద్రమార్గాట్టఇవప్రపేదేవివర్ణభావంససభూమిపాలః ॥ (౧౩౩)

ఇత్యత్రవిషాదస్యానన్యాంగత్వం ॥ ఏవమన్యేషామపిస్వతంత్రపరతంత్రత్వేతత్రతత్రోదాహరణీయే ॥

ఆభాసతాభవేదేషామనౌచిత్యప్రవర్తనాత్ । అసత్యత్వాదయోగ్యత్వాదనౌచిత్యంద్విధాభవేత్॥

అసత్యత్వకృతంతత్స్యాదచేతనగతన్తుయత్ ।

యథా॥ కస్త్వంభోఃకథయామిదైవహతకం మాంవిద్ధిశాఖోటకం వైరాగ్యాదివవక్షిసాధువిదితం కస్మాదిదంకథ్యతే। వామేనాత్రవటస్తమధ్వగజనస్సర్వాత్మనాసేవతే నచ్ఛాయాపిపరోపకారకరిణీమార్గస్థితస్యాపిమే॥ (౧౩౪)

అత్రవృక్షవిశేషత్వాదచేతనేశాఖోటకే చిత్తవికారస్యాసద్భా

వాదనుచితో౽నిర్వేదో౽యమాభాసత్వమాపద్యతే॥

అయోగ్యత్వకృతం ప్రోక్తం నీచతిర్యఙ్నరాశ్రయం ।

తత్రనీచతిర్యగాశ్రితంయథా ॥

వేలాతలెప్రసూయేథామా భూశ్శంకితమానసా । మాంజానాతిసముద్రో౽యం టిట్టిభంసాహసప్రియం ॥ (౧౩౫)

అత్రయదిసముద్రవెలాయాం ప్రసూయెత దుద్వెలకల్లోలమాలాభిమర్దదపత్యా నిహృతానిభవెయురితిశంకితాయాం నిజగృహిణ్యాం కశ్చిన్నట్టిట్టిభఃపక్షికీటో౽గర్వాయతె । తదయంగర్వో నీచతిర్యగ్గతత్వాదాభాసతామాపద్యతె ।

నీచనరాశ్రయోయథా ॥

అత్యుత్తానశయాళునాకరయుగ పాళిప్తోపధానశ్రియా బర్బరస్యతరో స్తలె ఘుటఘుటధ్వానానుసంధాయిభిః । దీర్ఘైశ్శ్వాసభరైస్సఘూత్కృతిగతై రాస్ఫోటితోష్ఠప్రహ్వదం తత్పూర్వంకృషికర్మణిశ్రమవతాక్షుద్రేణనిద్రాయతే॥ (౧౩౬)

అత్రనీచగతానిద్రా భావకెభ్యోనాతీ వస్వదతె । ఉత్పత్తిసంధిశాబల్య శాంతయోవ్యభిచారిణాం । దశాశ్చతస్రస్తత్రస్యాదుత్పత్తిర్భావసంభవః ॥

ఏవంవాదినిదేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ। లీలాకమలపత్రాణి గణయామాసపార్వతీ ॥ (౧౩౭)

అత్రలజ్జాయాహర్షస్యవాసముత్పత్తిః ॥

సరూపమసరూపంవాభిన్నకారణకల్పితం । భావద్వయంమిలతిచేత్ససంధిరితిగీయతె ॥

సరూపయోస్సంధిర్యథా ॥

అరిప్రజానామనపోతభీమ ఖడ్గప్రహారైరవనింగతానాం। ప్రియాజనాంకప్రహితాంగకానాం భవంతినేత్రాంతనిమీలితాని ॥ (౧౩౮)

అత్రనాయకఖడ్గప్రహార ప్రియాజనాంక స్పర్శాభ్యాం కల్పితయోః ప్రతినాయకేషు మోహయో స్సంధిర్నేత్రాంత నిమీలనేనవ్యజ్యతె ॥

అసరూపయోస్సంధిర్యథా ॥

శ్రీశింగభూపప్రతిభూపతీనాం స్విద్యంతిగాత్రాణ్యభివేపితాని । తత్తూర్యసంవాదిషుగర్జితేషు ప్రియాభిరాలంబితకంధరాణాం ॥(౧౩౯)

అత్రగర్జితేషునాయక సన్నాహనిస్సాణశంకయా కులితస్యప్రతినాయకానాం వాసస్యప్రియాలింగన తరంగితహర్షస్య స్వేదవేపథుసాదృశ్యకల్పితః సంశ్లేషసంధిః ॥

అత్యారూఢస్య భావస్యవిషయశ్శాంతిరుచ్యతే ।

యథా॥ శుద్ధాంతస్యనివారితో౽ప్యనునయై ర్నిశ్శంక మంకూరితో ప్యుద్దామాత్మహితోపదేశవచనైరుద్ధోపివృద్ధింగతః । మానోద్రేకతరుఃప్రతిక్షితిభుజా మామూలమున్మూల్యతె వాహిన్యామనపోత శింగనృపతే రాలోకితాయామపి ॥ (౧౪౦)

అత్రహితోపదేశానాదరాతిరూఢస్య ప్రతినాయకగతస్యగర్వస్యశాంతిరామూలమున్మూల్యతఇతి వాగారంభేణవ్యజ్యతె॥

చపలత్వంతుభావానాం సమ్మర్దస్స్యాత్పరస్పరం ।

యథా॥ కో౽వాజేష్యతిసోమవంశతిలకా నస్మాన్రణప్రాంగణేహంతాస్మాసుపరాఙ్ముఖో౽హతవిధిః।విషాదాసూయె ।కిందుర్గమధ్యాస్మహే। చింతా ॥ అస్తత్పూర్వనృపానయంనిహతవాన్ ।

స్మృత్యమర్షౌ ॥

దీర్ఘార్గధిగస్మద్భుజానితినిర్వేదః । కింవాక్యైరనపోత శింగనృపతెస్సేవైవకృత్యంపరం ॥ (౧౪౧)

అత్ర గర్వితవిషాదాసూయా చింతా స్మృత్యమర్ష నిర్వేదమతీనాం సమ్మర్దో భావశాబల్యముచ్యతే ॥ దిగంతరాలసంచారికీర్తినా శింగభూభుజా । ఏవసంచారిణస్సర్వేప ప్రపంచం నిరూపితాః॥

ఇతిసంచారిభావాః॥

—(*) అథస్థాయినః. (*)—

సజాతీయవిజాతీయై ర్భావైర్యైత్వ తిరస్కృతాః । క్షీరాబ్ధివన్నయత్యన్యాన్ స్వాత్మత్వం స్థాయినోహి తే ॥

భరతేన తేచకథితా రతిహాసోత్సాహవిస్మయక్రోధాః। శోకోజుగుప్సాభయమిత్యష్టౌ లక్ష్మ ప్రవక్ష్యతే తేషాం ॥

తత్ర రతిః ॥

యూనోరన్యోన్యవిషయాస్థాయినీచ్ఛా రతిర్భవేత్ । నిసర్గేణాభియోగేన సంసర్గేణాభిమానతః ॥

ఉపమాధ్యాత్మవిషయై రేషాం స్యాత్తత్ర విక్రియాః । కటాక్షపాతభ్రూక్షేప ప్రియవాగాదయోమతాః ॥

తత్ర నిసర్గేణ రతిర్యథా ॥

అలం వివాదేన యథా శ్రుతం త్వయా తథావిధస్తావదశేష మస్తు సః। మమాత్ర భావైకరసం స్థితం మనో న కామవృత్తిర్వచనీయమీక్షతే॥()

అత్ర రూపాదిదృష్టకారణనిరపేక్షా పార్వత్యా రతిర్జన్మాంతరవాసనారూపా నిసర్గాదేవ భవతి ।

అభియోగోభినివేశః తదేకపరత్వమితియావత్ తేనయథా ।

తన్మే మనః క్షిపతి యత్సరసప్రహార మాలోక్యమామగణిత స్ఖలదుత్తరీయం । అస్తోకహాయనకురంగవిలోలదృష్టిరాశ్లిష్టవత్యమృతసంవలితైరపాంగైః ॥ (౧౪౩)

అత్రోత్తరీయస్ఖలనాజ్ఞానాదిసూచితేన మదయంతికా ప్రేమాభియోగేన మకరందస్య రతిః ప్రతీయతే ।

సంసర్గేణ యథా । ఉత్పత్తిర్దేవయజనాద్బ్రహ్మవాదీ నృపః పితా । సుప్రసన్నోజ్జ్వలామూర్తిః రస్యాస్స్నేహం కరోతిమే ॥ (౧౪౪)

అత్ర దేవయజనజనకాదిసంబంధగౌరవేణ సీతాయాం రామస్య రతిః ॥

ఇదమేవ మమ ప్రియం నాన్యదితి ప్రత్యయోభిమానః ।

తేనయథా । జగతి జయినస్తే తే భావా నవేందుకలాదయః ప్రకృతిమధురాస్సంత్యేవాన్యే మనో మదయంతి యే । మమ తు యదియం యాతా లోకే విలోచనచంద్రికా నయనవిషయం జన్మన్యస్మిన్ స ఏవ మహోత్సవః॥

అత్ర మాధవస్య విలోచనచంద్రికానయన మహోత్సవత్వాద్యభిమానేనేతర రమణీయవస్తునైస్స్పృహ్యేన చ మాలత్యాం రతిః॥

ఉపమయా యథా । అపితురగసమీపాదుత్పతంతం మయూరం న స రుచిరకలాపం బాణలక్షీచకార । సపదిగతమనస్కశ్చిత్రమాల్యానుకీర్ణే రతివిగలితబంధే కేశపాశే ప్రియాయాః ॥ (౧౪౬)

అత్ర మృగయారసాంతరితాపి దశరథస్య ప్రియావిషయా రతిస్తదీయకేశకలాప సదృశకలాపికలాపదర్శనేనోత్పాద్యతే ॥

ఆధ్యాత్మ్యం స్వాత్మప్రామాణ్య మాత్రం తేనయథా । కామం ప్రత్యాదిష్టాం స్మరామి న పరిగ్రహం మునేస్తనయాం । బలవత్తు దూయమానం ప్రత్యాయయతీవ మే హృదయం ॥ (౧౪౭)

అత్ర దుష్యంతస్య నిజచిత్తసంతాపప్రత్యయేన శాపవిస్మృతాయామపి శకుంతలాయాం రతిః ॥

విషయాశ్శబ్దాదయః ।

తత్ర శబ్దేన యథా । మమైవ । సఖి మమ నియతిహతా యాస్తద్బాహ్యదర్శనమస్తు వా మా వా। పునరపి స వేణునాదో యది కర్ణపథే భవేత్తదేవాలం॥ (౧౪౮)

అత్ర ప్రాగదృష్టే పికృష్ణే వేణునాదేన కామవల్ల్యా రతిః ॥

స్పర్శేన యథా । యదయం రథసంక్షోభాదంసేనాంసో రథో స
మశ్రోణ్యాః । స్పృష్టస్సరోమవిక్రియమంకురితం మనోభవేనేవ ॥ (౧౪౯)

రూపేణ యథా । అయం రామో నాయం స తు జనకధర్మం దళిత
వానయం కామో నాయం మధుకరమదానాహితమనాః । సఖిజ్ఞాతం సో
యం యువతినయనోత్పాదితఫలం నిదానం భాగ్యానాం జయతి మహిళాం గ
క్షితిపతిః ॥ (౧౫౦)

అత్ర కామాదిస్మరణహేతు నానాయకేయూపాతిశయేన కస్యా
శ్చిద్రతిః ॥

రసేన యథా । హరస్తు కించిత్పరివృత్తధైర్యశ్చంద్రోదయారంభ
ఇవాంబురాశిః । ఉమాముఖే బింబఫలాధరోష్ఠే వ్యాపారయామాస వి
లోచనాని ॥ (౧౫౧)

రత్యవస్థాశ్చ తస్రః ॥ అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభావభాగ
యం క్రమశః । ప్రేమా మానః ప్రణయస్స్నేహో రాగోనురాగశ్చేతి ॥

సప్రేమా ప్రేమసహితం యూనోర్యద్భావబంధనమ్ ।

యథా ॥ చిరవిరహిణోరుత్కంఠాత్యర్థశ్లథీకృతగాత్రయో
ర్నవమివ జగజ్జాతం చిరాదభినంతోః । కథమపి దినే దీర్ఘే యాతే నిశా
మధిరూఢయోః ప్రసరతి కథా బహ్వీ యూనోర్యథా చ తథా రతిః ॥ (౧౫౨)

యత్తు ప్రేమానుబంధేన స్వాతంత్ర్యాద్ధృదయంగమమ్ । బధ్నా
తి భావకౌటిల్యం స మాన ఇతి గీయతే ॥

యథా ॥ ముంచ కోపమనిమిత్తకోపనే సంధ్యయా ప్రణమితోసి నాన్యథా । కిం న వేత్సి సహధర్మచారిణం చక్రవాక సమవృత్తిమాత్మనః ॥ (౧౫౩)

బాహ్యాంతరోపచారైర్యత్ప్రేమమానోపకల్పితైః । బధ్నాతి
భావవిస్రంభం సోయం ప్రణయ ఉచ్యతే ॥

యథా ॥ కాంచ్యా గాఢతరావబద్ధవసనప్రాంతా కిమర్థం పునర్ముగ్ధాక్షి స్వపితీతి తత్పరిజనం స్వైరం ప్రియే పృచ్ఛతి । మాతస్సుప్తిమపీహ లుంపతి మమేత్యారోపితక్రోధయా పర్యస్య స్వపనచ్ఛలేన శయనే దత్తోవకాశస్తయా ॥ (౧౫౪)

విస్రంభే పరమాం కాష్ఠామారూఢే దర్శనాదిభిః । యత్ర ద్రవ
త్యంతరంగం స స్నేహ ఇతి కథ్యతే ॥

యథా ॥ గాఢాలింగనవామనీకృతకుచప్రోద్భిన్నరోమోద్గమా
సాంద్రస్నేహరసాతిరేకవిగళత్కాంచీప్రదేశాంబరా । మా మా మానద
మాతిమామలమితి క్షామాక్షరోల్లాపినీ సుప్తా కిన్ను మృతా ను కిం మనసి
మే లీనా విలీనా ను కిం ॥ (౧౫౫)

స త్రేధా కథ్యతే ప్రౌఢమధ్యమందప్రభేదతః । ప్రవాసాదిభిరజ్ఞా
తచిత్తవృత్తౌ ప్రియోజనే ॥

ఇతరక్లేశకారీ యః స ప్రౌఢస్స్నేహ ఉచ్యతే ।

యథా ॥ ఏతస్మిన్మాంకుశలిన మభిజ్ఞానదానాద్విదిత్వా మా కౌ
లీనాదసితనయనే మయ్యవిశ్వాసినీ భూః । స్నేహానాహుః కిమపి విరహే
ధ్వంసినస్తే స్వభోగాదిష్టే వస్తున్యుపచితరసాః ప్రేమరాశీభవంతి ॥ (౧౫౬)

అత్ర ప్రోషితే యక్షే స్నేహజనితయా తదన్యసంగశంకయా జని
తా ప్రియం క్లేశో మయ్యవిశ్వాసినీ భూరితి ప్రత్యాశ్వాసనేన వ్యజ్యతే ॥

అథ మధ్యమః ॥

ఇతరానుభవాపేక్షాం సహతే యస్స మధ్యమః । యథా, కిం దే
వ్యాః కృతదీర్ఘరోషముషితస్నిగ్ధస్మితం తన్ముఖం కిం వా సాగరికాం త్ర
మోద్గతరుషా సంతర్జ్యమానాం తయా । బద్ధ్వా నీతమితో వసంతకమహం కించింతయామ్యన్యథో స్సర్వాకారకృతవ్యథః క్షణమపి ప్రాప్నోమి నో నిర్వృతిం ॥ (౧౫౭)

అత్ర సాగరికాయామనుభవాపేక్షాపాదాజ్ఞ స్నేహస్సహోవాసవ

దత్తాయాంమధ్యమః ॥

ద్వయోరేకస్య మానాదౌ తదన్యస్యకరోతియః । నైవాపేక్షాం నచోపేక్షాం సస్నేహోమంద ఉచ్యతే॥

యథా॥ మన్యేప్రియాహృతమనాస్తస్యాః ప్రణిపాతలంఘనంసేవాం । ఏవంహిప్రణయవతీసాశక్య ముపేక్షితుంకుపితా ॥ (౧౫౭)

అత్రకుపితాయామిరావత్యాముపేక్షాపేక్షయో రనుభవస్యకథనేన రాజ్ఞస్తద్విషయస్నేహోమందః ॥

ఆదిశబ్దాద్రతిపరిచయాదయః ॥

యఃకౌమారహరస్సఏవహివరస్తా ఏవచైత్రక్షపాస్తేచోన్మీలితమాలతీసురభయఃప్రౌఢాఃకదంబానిలాః । సాచైవాస్మితథాపి తత్రసురతవ్యాపారలీలావిధౌ రేవారోధసివేతసీతరుతలే చేతస్సముత్కంఠతే ॥

అత్రకస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యా గృహిణీత్వపరిచయేనపతిదశాంప్రాప్తే జారేప్యుపేక్షాపేక్షయోరభావకథనాన్మందస్నేహః ॥

అథరాగః । దుఃఖమప్యధికంచిత్తేసుఖత్వేనైవరజ్యతే । యేనస్నేహప్రకర్షేణసరాగ ఇతికథ్యతే ॥

యథా ॥ బహులవంశహస్సకాహోఇవల్లహా । అహవాపంచదిఅహాఇతక్కింమిగ్గఇజస్సింమిత్థంచబహులఅ।ఛాయా।బహులవంశస్యకాభవతివల్లభా।అథవాపంచదివసానితత్కింమృగ్యతెయస్మిన్నష్టంబహులచ। నీలరాగస్తుయస్సక్తోనోపైతిచనదీప్యతే ।

యథా ॥ యద్వైవపూర్వేజననేశరీరంసాదక్షరోషాత్సుదతీససర్జ । తదాప్రభృత్యేవవిముక్తసంగఃపతిఃపశూనామపరిగ్రహోభూత్ ॥

అత్రపశుపతేశ్చిత్తరాగస్సతీసంగమాభావనిశ్చయేపి నాపైతివిషయాభావాన్నప్రకాశతే ॥

అచిరేణైవసంసక్తశ్చిరాదపిననశ్యతి । అతీవశోభతేయోసౌమాంజిష్ఠోరాగఉచ్యతే ॥

యథా ॥ అద్వైతంసుఖదుఃఖయోరనుగతంసర్వాస్వవస్థాసుయద్విశ్రామోహృదయస్యయత్రజరసాయస్మిన్నహార్యోరసః।కాలేనావరణాత్యయాత్పరిణతేయత్స్నేహసారేస్థితంభద్రంతస్యసుమానుషస్యకథమప్యేకంహితత్ప్రార్థ్యతే ॥ (౧౬౧)

అథానురాగః ॥ రాగఏవస్వసంవేద్య దశాప్రాప్త్యప్రకాశితః । యావదాశ్రయవృత్తిశ్చసోనురాగఇతీరితః ॥

యథా । మమైవ ॥ అశ్రాంతకంటకశ్రమ మనవరతస్వేదమవిరతోత్కంపం । అనిశోన్మీలదపాంగంమిథునంకలయామితదవినాభూతం ॥ (౧౬౨)

అత్రపార్వతీ పరమేశ్వరయోరతిశ్శరీరైక్యరూపనిత్యసంబంధేనయావదాశ్రయవృత్తిరనుభూతాసరాగోపప్లవతయాస్వసంవేద్యదశాప్రకాశితనిత్యభోగరూపాశ్రాంతరోమాంచస్వేదాదిభి రనుభావైర్వ్యజ్యతే ॥

అన్యేప్రీతింరతేర్భేదమామనన్తినతత్సమం । అసంప్రయోగవిషయాసేయంహర్షాన్నభిద్యతే ॥

అథహాసః ॥ భాషణాకృతివేషాణాంక్రియాయాశ్చవికారతః । లౌల్యాదేశ్చపరస్థానామేషామనుకృతేరపి ॥

వికాసస్తేజసోహాసస్తత్రచేష్టాస్సమీరితాః । దృష్టేర్వికారోనాసోష్ఠకపోలస్పందనాదయః ॥

భాషావికారోమృష్టత్వాసంబంధత్వాదిః । ఆకృతివికృతిరతివామనత్వదంతురత్వాదిః । వేషవికారోవిరుద్ధాలంకారకల్పనం । క్రియావికారోవికటగత్యాదిః । ఏషాముదాహరణానికైశిక్యాం శుద్ధహాస్యజేనర్మణినిరూపితానిద్రష్టవ్యాని ॥

లౌల్యాద్యథా ॥ బాలేయతండులవిలోపకదర్థితాభిరేతాభి

రగ్నిశరణేషు సధర్మిణీభిః । ఉత్త్రాస హేతు మపిదండ ముదస్యమాన మాఘ్రాతుమిచ్ఛతిమృగేమునయోహసంతి ॥ (౧౬౩)

అత్రమృగాణాంసంత్రాసన యష్టిసమాఘ్రాణన లౌల్యేనమునీనాంహాసః ।

పరానుకరణేనయథా ॥ పపప్రియసససస్వయం ముమముముఖాసవం దేహిమేని నీనినినినిధుతం భభభభాజనంకాంచనం । ఇతిస్ఫురితజల్పితంమదవశాత్కురంగీదృశః ప్రగేహసితహేతవే భవతికామినోనిర్భరం ॥ (౧౬౪)

అథోత్సాహః ॥ శక్తిధైర్య సహాయాద్యైః ఫలశ్లాఘ్యేషుకర్మసు । సత్వరామానసీవృత్తిరుత్సాహస్తస్యవిక్రియాః ॥

కాలాద్యవేక్షణంధైర్యంత్యాగారంభాదయోపిచ । సహజాహార్యభేదేనసద్విధాపరిభావ్యతే ॥

శక్త్యాసహజోత్సాహో యథా ॥ అథోమహేంద్రం గిరిమారురోహవారాంనిధిం లంఘయితుంహనూమాన్ । వామేతరాక్షిస్ఫురణేనజానన్ కరస్థితాంరాఘవకార్యసిద్ధిం ॥ (౧౬౫)

అత్రహనూమతస్స్వశక్తిజనితసముద్రలంఘనోత్సాహోమహేంద్రారోహణారంభేణవ్యజ్యతే ॥

సఏవధైర్యేణయథా ॥ శక్త్యావక్షసిమగ్నయాసహజయామూర్ఛేల్లవంగాధిపేవిద్రాణేషుచవిద్రవత్సుకపిషుప్రాప్తావకాశేద్విషి । మాభైష్టేతి నిరుంధతఃకపిభటానస్యోర్జితాత్మస్థితే స్సౌమిత్రేరధియుద్ధభూమిగదితావాచస్త్వయానశ్రుతాః అత్రరావణశక్తిప్రహారక్షీణశక్తేరపిలక్ష్మణస్యధైర్యజనితోత్సాహఃకపిభటసమాశ్వాసనాదిభిర్వ్యజ్యతే ॥

సహాయేనసహజోత్సాహో యథా ॥ సగుప్తమూలప్రత్యంతశ్శుద్ధపార్ష్ణిరయాన్వితః । షడ్విధం బలమాదాయప్రతస్థేదిగ్జిగీషయా ॥ (౧౬౬)

శక్త్యాహార్యోయథా ॥ హస్తాలంబితమక్షసూత్రవలయం కర్ణావతంసీకృతంప్రస్తంభూయుగమున్నమయ్యరచితంయజ్ఞోపవీతేనచ । సన్నద్ధాజఘనేచవల్కలపటీపాణిశ్చధత్తేధనుర్దృష్టంభోజనకస్యయోగినఇదందాంతంవిరక్తంమనః ॥ (౧౬౭)

ధైర్యసాహాయ్యాభ్యామాహార్యో యథా ॥ తవప్రసాదాత్కుసుమాయుధోపి సహాయమేకంమధుమేవలబ్ధ్వా । కుర్యాంహరస్యాపిపినాకపాణేర్ధైర్యచ్యుతింకేమమధన్వినోన్యే ॥ (౧౬౮)

అత్రస్వభావశక్తిరహితస్య ఇంద్రప్రోత్సాహ జనితేన ధైర్యేణ వసంతాహార్యకేనచాహృతో మదనస్యోత్సాహోహరధైర్యచ్యుతిచికీర్షాకథనాదిభిర్వ్యజ్యతే॥

అథవిస్మయః ॥

లోకోత్తరపదార్థానామపూర్వాలోకనాదిభిః । విస్తారశ్చేతసోయస్తువిస్మయస్సనిగద్యతే ॥

క్రియాస్తత్రాక్షివిస్తారసాధూక్తిపులకాదయః ।

యథా । శిలాకంపంధత్తేశివశివవియుక్తా కఠినతాఅహోనారీచ్ఛాయామయతివనితాపిభ్రమయతే । వదత్యేవంరామేసువివృతముఖీవల్కలమురస్థలేకృత్వాధృత్వాకచభరముదస్థాదృషివధూః॥ (౧౭౦)

అథక్రోధః ॥

వధావజ్ఞాదిభిశ్చిత్తజ్వలనం క్రోధ ఉచ్యతే । ఏషత్రేధా భవేత్క్రోధ కోపరోషప్రభేదతః॥

వధచ్ఛేదాదిపర్యంతం క్రోధఃక్రూరజనాశ్రయః । అథవాదవధఃకోపః ప్రాయోవీరసమాశ్రయః ॥

శత్రుభృత్యసుహృత్పూజ్యాశ్చత్వారోవిషయాస్తయోః । ముహుర్దష్టోష్ఠతాభుగ్నాభ్రుకుటిర్దంతఘట్టనం ॥

హస్తనిష్పీడనంగాత్రకంపశ్శస్త్రప్రతీక్షణం । స్వభుజావేక్షణం

కంఠగర్జనాద్యాశ్చాత్రవత్రుధి॥

వధేన శత్రువిషయక్రోధో యథా ॥

శ్రుతిశిఖరవచోభి ర్వేద్యమానప్రభావం పశుపతిమవమంతుం చేష్టతే యస్య బుద్ధిః । ప్రళయశమనదండోచ్చండమేతస్య సోహం శిరసి చరణమేనం పాతయామి త్రివారం ॥ (౧౭౧)

అత్ర పరమేశ్వరావజ్ఞయా జనితో దక్షవిషయో వధీచిక్రోధః పరుషవాగారంభేణ వ్యజ్యతే ॥

భృత్యక్రోధే తు చేష్టాస్స్యు స్తర్జనం మూర్ధధూననం । నిర్భర్త్సనంచ బహుధా బహునిర్వర్ణనాదయః ॥

యథా వీరానందే ॥

ఆధూతమూర్ధదశకం తరళాంగుళీకం రూక్షేక్షణం పరుషహుంకృతగర్భకంఠం । పశ్యన్నిశాచరముఖానితతోవతీర్ణ స్సేనాధాత్ప్లవంగపతిముష్టిహతో దశాస్యః॥ (౧౭౨)

అత్ర సుగ్రీవసంపాతే పలాయితేషు భృత్యేషు రావణస్య క్రోధో మూర్ధధూననాదిభిర్వ్యజ్యతే ॥

పూజ్యక్రోధే తు చేష్టాస్స్యు స్స్వనిందానమ్రవక్త్రతా । అనుత్తరప్రదానాంగస్వేదగద్గదతాదయః ॥

యథా వీరానందే ॥

రామప్రవాసజననీం జననీం విలోక్య రూక్షం వివక్షురపి గద్గదతాం దధానః । నమ్రాననః కుటిలరమ్యమపాంగదృష్టిం జజ్వాల చేతసి పరం భరతో మహాత్మా ॥ మిత్రక్రోధే తు చేష్టాస్స్యు ర్భావగర్భితభాషణం । భ్రూభేదనిటిలస్వేద కటాక్షారుణిమాదయః ॥

యథా ॥ కోపేనప్రవిధూత కుంతలభర స్సర్వాంగజో వేపథుః కించిత్కోకనదచ్ఛదస్య సదృశం నేత్రద్వయం రజ్యతః । ధత్తే కాంతి మదం

చ వక్త్రమనయో ర్భంగేనభీమం భ్రువో శ్చంద్రస్యోద్భటలాంఛనస్య కమలస్యోద్భ్రాంతభృంగస్య చ॥ (౧౭౩)

అత్ర లవస్య చంద్రకేతోశ్చ పరస్పరవిషయః కోపో భ్రూనేత్రాదిభిర్వ్యజ్యతే ॥

భృత్యాదికోపత్రితయే తత్తత్క్రోధోదితాః క్రియాః ।

అథ రోషః ॥

మిథస్స్త్రీపుంసయోరేవ రోషస్స్త్రీగోచరః పునః । ప్రత్యయావధిరత్రస్యుర్వికారాః కుటిలేక్షణం ॥

అధరస్ఫురణాపాంగ రాగనిశ్వసితాదయః ।

యథా ॥ మహావీరానందే ॥

భ్రూభంగభిన్నముపరంజితలోచనాంత మాకంపితాధరమతిశ్వసితానుబంధం । పత్యుర్ముఖం క్షితిసుతా పరిలోకయంతీ కారావిముక్తిమతికష్టతరేతి మేనే॥ (౧౭౪)

అత్ర రావణకారాగృహనివాసశంకయా జనితస్సీతావిషయో రామస్య రోషో భ్రూభంగాదిభిరనుభావైర్వ్యజ్యతే ॥

ప్రత్యయావధిత్వం యథా ॥

దిష్ట్యా సంశ్రుతవిప్రలబ్ధవచనః క్రోధాదహం నోద్గతో దిష్ట్యా నో పురుషం రుషార్థకథితం కించిన్మయా వ్యాహృతం । మాం ప్రత్యాయయితుం విమూఢహృదయం దిష్ట్యా కథాంతం గతా మిథ్యాదూషితయానయా విరహితం దిష్ట్యా న జాతం జగత్ ॥ (౧౭౫)

అత్ర స్వప్నవృత్తాంతశ్రవణభ్రాంతిజనితస్య భానుమతీవిషయస్య సుయోధనరోషస్య స్వప్నశేషశ్రవణజనితస్య ప్రత్యయో వాగారంభేణ వ్యజ్యతే ॥

ద్వేధానిగదితస్స్త్రీణాం రోషః పురుషగోచరః । సపత్నీహేతురాద్యస్స్యాదన్యస్స్యాదన్యహేతుకః ॥

సపత్నీహేతుకో రోషో విప్రలంభే ప్రపంచ్యతే । అన్యహేతుకృతే తత్ర క్రియాః పురుషరోషవత్ ॥

యథా॥ మయ్యేవ విస్మరణదారుణచిత్తవృత్తౌ వృత్తం రహః కథితమప్రతిపద్యమానే ।
ఖేదాద్భ్రువోః కుటిలయో రతిలోహితాక్ష్యా భగ్నం శరాసనమివాతిరుషా స్మరస్య ॥ (౧౨౬)

అత్ర ప్రాక్తనవృత్తాంతాపహ్నవేన జనితో దుష్యంతవిషయః శకుంతలారోషో భ్రూభంగాదిభిర్వ్యజ్యతే॥

అథ శోకః । బంధువ్యాపత్తిదారిద్ర్యధననాశాదిభిః కృతః । చిత్తక్లేశభరః శోకస్తత్ర చేష్టా వివర్ణతా॥
బాష్పోద్గమో ముఖే శోషః స్తంభనిశ్వసితాదయః ।

అత్ర పరగతభావైర్యథా । దేవో రక్షతు వః పురా కిల పరివ్యాకీర్ణచూడాభరాం భర్తుర్భస్మని పేతుషీం కరతలవ్యామృష్టపార్శ్వస్థితిం। పశ్య ప్రాణేశ్వర హా స్మరేతి రుదతీం బాష్పావిలాక్షీం రతిం దృష్ట్వా యస్య లలాటలోచనమపి వ్యాప్తాశ్రునిర్వాపితం ॥ (౧౨౭)

అత్ర రతిగతశోచ్యదశావిలోకనేన దేవస్య శోకో బాష్పోద్గమేన వ్యజ్యతే ॥

ఆత్మగతైర్యథా । కవికర్ణకర్ణసుభగాం ప్రయచ్ఛ మే గిరముద్వమన్నివ మయి స్థిరాం ముదం । అనుజైర్విముక్త మనుతాం ప్రియం ప్రియం ప్రఘుసేనవత్సల విహాయ యాసి మాం ॥ (౧౨౮)

స్యాదేష మృతిపర్యంతః స్వపదైస్తు మధ్యమే । అనతివ్యక్తరుదితప్రముఖాస్త్వస్య విక్రియాః ॥
స్వగతైర్మధ్యమస్య యథా ।
కరుణాకందళే । న్యాయోపాధిరయం యదశ్రుకణికా ముంచంతి బంధువ్యయే రాగోపాధిరయం త్వజంతి విషయాన్ యద్జ్ఞాతయో దుస్త్య

జాన్ । ప్రాణానాం పునరత్ర మే కిముపధిస్తత్కేన విజ్ఞాయతే దేవం చానకదుందుభిం దశరథం చేద్వృష్టివంశ్యం వినా ॥ (౧౨౯)

అత్ర వసుదేవస్య బంధువిపత్తిజశ్శోకః ప్రాణోత్క్రమణేన మరణాంతో వ్యజ్యతే ॥

పరగతైర్యథా । నిర్భింద్యంత ఇవాంగకాన్యనుకరైరారాకేందుసంస్తంభనైః కంఠే గర్భనిరుద్ధబాష్పవిషమే వాచాం గతిర్గద్గదా । యావత్యంత్యరసంకృతా న విజనాః కంఠే గృహీతుం మనః కాఙ్క్షితస్య నమేద్దృశీ యదుకులే కుల్యాః కథం జీవతి ॥ (౧౩౦)

అత్ర యదుకులధ్వంసేన నారదస్య శోకః ॥

హేతుభిస్స్వగతైరేవ ప్రాయస్త్రీనీచయోరయం । మరణవ్యవసాయాంతస్తత్ర భూపరివేష్టనం । ఉరస్తాడననిర్భేద ఘాతోచ్చై రోదనాదయః ॥

తత్ర నీచగతో యథా ।

కరుణాకందళే । కశ్చైరర్ధచ్ఛిన్నైః కరనిహతిరక్తైః కుచతటైర్నఖోత్కృత్తైర్గండైరుపలతటశీర్ణైశ్చ నిటలైః । విదీర్ణైరాక్రందాద్వికలగదితైః కంఠవివరైర్మనస్తృష్ణోత్యంతః పురపరిజనానాం రతిరయం॥ (౧౩౧)

స్త్రీగతో యథా । అథ సా పునరేవ విహ్వలా వసుధాలింగనధూసరస్తనీ । విలలాప వికీర్ణమూర్ధజా సమదుఃఖామివ కుర్వతీ స్థలీం()

అథ జుగుప్సా । అహృద్యానాం పదార్థానాం దర్శనశ్రవణాదిభిః । సంకోచనం యన్మనసః సా జుగుప్సాత్ర విక్రియాః॥

నాసాపిధానం త్వరితా గతిరాస్య విఘూర్ణనం । సర్వాంగధూననం కుత్సా ముహుర్నిష్ఠీవనాదయః ॥

అహృద్యదర్శనాద్యథా । నిష్టాపస్విద్యదస్థ్నః క్వథనపరిగలన్మేద

సః ప్రేతకాయాన్స్మృష్ట్వాసంసక్త ధూమానపికుణప భుజో భూయసీభ్యశ్చితాభ్యః । ఉత్పక్వస్రంసిమాంసప్రచయముభయ తస్సంధినిర్ముక్త మారాదేతేనిష్ప్యాప్య జంఘానళకముదయినీమజ్జధారాః పిబంతి ॥ (౧౮౩)

అత్ర జంఘానిష్పీడనమజ్జధారాపాతాదిజనిత పిశాచవిషయా మాధవస్య జుగుప్సాకుత్సాగర్హణ ఏతే కుణపభుజ ఇత్యనేన వ్యజ్యతే॥

శ్రవణాద్యథా । మేదోమజ్జాశోణితైః పిచ్ఛిలేంతస్త్వక్ప్రచ్ఛన్నే సాధుబద్ధాస్థిబంధే । సాధు దేహే కర్మచండాలగేహే బధ్నాత్యుద్యత్పూతిగంధే రతిం కః ॥ (౧౮౪)

అత్ర కస్యచిద్వస్తు తత్త్వవిచారపరస్యాగమ శ్రవణ జనితా దేహ జుగుప్సానిందయా వ్యజ్యతే ॥

ఘృణాశుద్ధజుగుప్సాన్యా దశరూపే నిరూపితా । సా హేయశ్రవణోత్పన్న జుగుప్సయా నాభిద్యతే ॥

అథ భయం । భయంతు మంతునా ఘోరదర్శనశ్రవణాదిభిః । చిత్తస్యాతీవ చాంచల్యం తత్ప్రాయో నీచమధ్యయోః ॥

ఉత్తమస్య తు జాయేత కారణై రతిలౌకికైః । భయేతు చేష్టా వైవర్ణ్యం స్తబ్ధత్వం గాత్రకంపనం ॥

ముహుర్ముహుః పరావృత్య వీక్షణం స్వాత్మగోపనం । ఆస్యశోషణముచ్ఛ్వాస శరణాన్వేషణాదయః ।

మన్తురపరాధః । తస్మాద్యథా ॥

విభూషణ ప్రత్యుపకారహస్త ముపస్థితం వీక్ష్య విశాం పతిం తం! సౌపర్ణమస్త్రం ప్రతిసంజహార ప్రహ్వేష్వనిర్బంధ రుషో హి సన్తః ()

దర్శనాద్యథా ॥

పరాజితశ్చోళనృపేణ పాండ్యః పలాయమానో దిశిదక్షిణస్యాం। సమాకులో వారినిధిం విగాహ్య సేతుచ్ఛిదం వారినిధేర్నినింద॥ (౧౮౫)

అత్ర యుద్ధసంరంభ భీమస్య చోళస్య దర్శనాత్పాండ్యస్య భయం పలాయనాదిభిర్వ్యజ్యతే ॥

ఘోరశ్రవణాద్యథా ॥

శ్రుత్వా నిస్సాణరాణం రణభువి భవతో మాధవక్ష్మాధరేంద్ర ప్రాప్య ప్రత్యర్థివీరాః కులశిఖరిగుహాబద్ధ గాఢాంధకారాః । లీనా లూనప్రతాపా నిజమకుటమణిశ్రేణికాంతి ప్రకర్ష ప్రస్తారం నష్టసంజ్ఞాః కమలభవమహో హాంత నిందంతి మందం ॥ (౧౮౬)

అతిలోక కారణాదుత్తమస్య యథా ॥

అశక్నువన్సోఢుమధీరలోచన స్సహస్రరశ్మేరివ యస్య దర్శనం ప్రవిశ్య హేమాద్రిగుహాగృహాంతరం నినాయ బిభ్యద్దివసాని కౌశికః॥ ()

అత్ర వర్ణనీయతయోత్తమ రావణం ప్రతి దేవేంద్రస్య మధ్యమత్వం నశంకనీయం । యతః ప్రకృతిరేవ కారణం పుంసాముభయత్వేన తు వర్ణనావర్ణనయోః । కారణత్వే తు ప్రియేణ తస్యానపరాధ బాధితా ఇత్యాదిభిరాగ్యాదిభావక థనముత్తమస్య రావణస్యానోచితం స్యాత్తస్మాదుత్తమప్రకృతేరపి సురేంద్రస్య లోకాతిరిక్త వరప్రభావభీషణాద్రావణాద్భయముత్పద్యతే ।

ఉత్తమస్యాపి హేతుజభయానంగీకారే। విద్రావణే ద్రవ్యనాథే సవితరి తరళే జాతశంకే శశాంకే వైకుంఠే కుంఠగర్వే ద్రవతి మఘవతి క్లాంతకాంతౌ కృతాంతే। అబ్రహ్మణ్యం బ్రువాణే రుదతి శతధృతౌ వృత్థితా స్త్రైకహస్తే పాయాద్వః కాలకూటం జ్వలతి కబలయన్లీలయా నీలకంఠః ॥ (౧౮౭)

ఇత్యత్ర విద్రవతారల్యాదిభిరుద్ఘోషితస్య ద్రవ్యనాథ సవిత్రాదిగత భయస్యాపలాపః కథమభిధేయః ! తదపలాపే చ కాలకూటభక్షణస్య సుకరత్వాత్తత్కార్యంకర నిర్వహణైకపాణిస్య నీలకంఠస్య కథం మస్తకోన్నమనం స్యాత్ ॥

హేతుజాదితరే ప్రోక్తే భయే సోడ్డల సూనునా । కృత్రిమం తూత్తమ

గతంగుర్వాదీర్ప్రత్యావాస్తవం॥

విభీషికోత్థంబాలాదేర్విలాసితకముచ్యతే। తత్రాగంతుకమేవ స్యాద్ఘోరశ్రవణజేభయే॥

భిక్షుభల్లూకచోరాది సూచనాకల్పితత్వతః। ఆద్యంతుయుక్తి కక్ష్యాయాంభయకక్ష్యాంనగాహతే॥

గుర్వాదిసన్నిధౌయస్మాన్నిచైష్ఠిసత్యాది సూచితః। భావోవిన యఏవస్యాదసత్యంనాట్యతేయది॥

అవహిత్థతయాతస్య భయత్వం దూరతోగతం। అతోహేతుజ మేవైకం భయంస్యాదితినిశ్చయః॥

తథాచభారతీయే॥

ఏతత్స్వాభావజంస్యాత్సత్త్వసముత్థంతదేవకర్తవ్యం। పునరేభిరేవభావైఃకృతకంమృదుచేష్టితైశ్చభవతి॥

ననుచాత్రస్వాభావజం కృతకంచేతిభయం ద్వివిధంప్రతీయతే। తస్మాత్తద్విరోధఇతిచేన్నైవం। భరతాదీనామభిప్రాయమజానతాంకేవలవాక్యమాత్రంతాత్పర్యేణ శంకితవ్యం। యథాలోకే మంజిష్ఠాదిద్రవ్యం సహజరక్తిమాగాంతరం వ్యాప్నోతిఏవంమధ్యనీచయోర్భయంస్వల్పకారణమాత్రేణాపిసహజవదుత్పద్యతేతతస్సహజమిత్యుచ్యతే।యథా కృతంలాక్షాత్వగాది ప్రయత్నప్రసంజనంకాష్ఠాదికమంతర్వ్యాప్నోతి ఏవముత్తమగతంభయం। అతిలౌకికకారణ ప్రకర్షేణాధికృతవదేవ ప్రతీయతేశక్తికృతకముచ్యతే॥ అన్యథాస్వాభావికస్యభయస్యరామదర్శనేపిసముత్పత్తిప్రసంగాత్। ననుయదిస్వాభావికంభయంనవిద్యతే। ద్వారేనియుక్త పురుషానుమతప్రవేశే సింహాసనాంతికచరేణసహోపసర్పణే। తేజోభిరస్యవినివర్తితదృష్టిపాతైర్వాక్యాదృతే పునరివప్రతివారితోస్మీత్యాదిషుకథం భయోత్పత్తిరితి చేదుచ్యతే। ద్వారేనియుక్తభీషణాఃక్రియాభీషణాః వీరభద్రపరశురామశార్దూలవృకాదయః।

మాహాత్మ్యభీషణాదేవనరదేవాదయః అత్రమాహాత్మ్యదర్శనం రాజ్ఞో దర్శనాత్ భయంనాట్యాచార్యస్యాజ్ఞాయతేన పునస్స్వభావతస్తదేవాస్మిన్నిస్సంశయీకృతం। అహోదురాసదోరాజమహిమేతి పూర్వవాక్యంగ్రథ్నతా తేనైవ కాళిదాసేనేతిసర్వంకల్యాణం। భోజేనోక్తస్థాయినోన్యేగర్వస్నేహోధృతిర్మతిః తత్రస్నేహోరతేర్భేదఃస్త్రీపుంసేచ్ఛాకరత్వతః॥

తథాహి। ఇదంఖలుతేనైవప్రేయోరసానిత్యాది నామహారాజేనోదాహృతం। యదేవరోచతేమహ్యం తదేవ కురుతేప్రియా। ఇతివేద్మినజానామి తత్ప్రియంయత్కరోతిసా॥

తేనైవవ్యాకృతంచ అత్రవత్సలప్రకృతేర్ధీర లలితనాయకస్య ప్రియాలంబన విభావాదుత్పన్న స్నేహస్థాయీభావోవిషయసౌందర్యాదిభిరుద్దీపన విభావైర్దీప్యమానస్స ముపజాయమానైర్మోహధృతిస్మృతిమత్యాదిభిర్వ్యభిచారిభావైరనుభావైశ్చ కంపాదిభిస్సంసృజ్యమానోనిష్పన్నః ప్రేయోరసఇతిప్రతీయతే రతిప్రీత్యోరయమేవమూలప్రకృతిరిష్యతఇతి।

నతావదస్యస్నేహస్య రతింప్రతిమూలప్రకృతిత్వం।

తత్సంకర దశాయామస్యాంసంభావ నసంభోగేచ్ఛామాత్రం హారతి॥

సైవప్రేమమానప్రణయావస్థాభిస్తిసృభిరుత్కటభూతాయాంచ తుర్థదశాయాం చిత్తద్రవభావలక్షణస్నేహరూపతా మాప్నోతి తథా చభావప్రకాశికాయాం।

ఇయమంకురితాప్రేమ్ణా మానాత్పల్లవితాభవేత్ సకోరకాప్రణయతస్స్నేహాత్కుసుమితా భవేదితి అతోస్మిన్నుదాహరణేస్నేహస్యరతి రూపేణైవ స్వాదుత్వం।

తన్నపృథక్స్థాయిత్వేన ఏవంచస్నేహస్య రతిభేదత్వకథనాత్ ప్రేయోరసస్యాపి శృంగారాదపృథక్ప్రయత్నస్థితత్వం॥

అన్యైపోషాసహిష్ణుత్వాన్నైవస్థాయిపదోచితః ॥

తథాహి ।

గర్వస్థాయిత్వముదాహృతం తేనైవ ।

అపకర్తాహమస్మీతి మాతేమనసిభూద్భయం । విముఖేషునమేఖడ్గః ప్రహర్తుంజాతువాంఛతి ॥

వ్యాకృతంచ । అత్రమయాస్యాపకారఃకృతఇతియత్తేచేతసిభయం తన్మాభూత్ మమఖడ్గః పరాఙ్ముఖేషునకదాచిదపిప్రహర్తుముత్సహతే ॥

ఇతిసర్వత్రైవరూఢోహంకారః ప్రతీయతేసోయం గర్వప్రకృతిరుద్ధతోనామరసోనిష్పాద్యతఇతి నతావద్దర్పః ।

కింతుపూర్వంప్రహర్తారంపశ్చాత్ భీతంద్విషంతమవలోక్యజాతయా సమరవిముఖం ననిహన్మిమాభైషీరితివాక్యసూచితయానీచేదయయా కస్యచిద్వీరసార్వభౌమస్య శోభానామపౌరుషసాత్త్వికభావః ప్రతీయతే ॥

అధిక్షిపతీతిగర్వ ఇతిచేదస్తువాగారంభః ।

తథాహి । అభీతేపికల్పనారూపచింతాయాః ప్రకాశనద్వారేణ శత్రుగతక్రోధమేవ పుష్ణాతి కించిద్విముఖాప్రహరణరూపాత్మసంభావనాగర్వస్యాసత్యభీతికల్పనోపబృంహణాత్పోషకభావకానాం వైరస్యాన్నస్యాదితినాస్మిన్నుదాహరణే గర్వస్యస్థాయిత్వముపపద్యతే ॥

ధృతేస్థాయిత్వమపితేనైవోదాహృతం ।

తథాహి । సర్వాస్సంపత్తయస్తస్యసంతుష్టంయస్యమానసం ఉపానద్గూఢపాదస్య ననుచర్మాస్తృతైవభూరితి ।

వ్యాకృతంచ । తత్రోపశాంతప్రకృతేః కస్యచిద్ధీరప్రశాంత నాయకస్యయథోపనత మనోనుకూలదారాదిసంపత్తేరాలంబనవిభావ భూతాయాస్సముత్పన్నో ధృతిస్థాయీభావస్తత్త్వాలోచనాదిభిరుద్దీప

నవిభావైరుద్దీప్యమానస్సముపజాయమానైః స్మృతిమత్యాదిభిర్వ్యభిచారిభావైర్వాగారంభాదిభిశ్చఅనుభావైరనుగమ్యమానో

నిష్పన్నశ్శాంత రసఇతిసంకీర్త్యతే । అన్యేపునరస్య శమంప్రీతిమామనంతి సతుధృతేరేవవిశేషోభవిష్యతీతి । అత్రతావదనుకూలదారసిద్ధిజనితాయాధృతేస్తురతి పరతంత్రత్వమాబాలగోపాలప్రసిద్ధం ॥

ననుసతుతత్త్వాలోచనాదిభిరస్యాస్థాయిత్వంకల్ప్యతఇతిచేన్న । నైస్పృహ్యవాసనావాసితేభావకచిత్తేవిభావాదిష్వపినైస్పృహ్యోన్మేషాద్ధృతేమూలచ్ఛేదప్రసంగాత్ ।

ఇతరాసంపత్తిజనితధృతిస్తు లోకోత్తరత్వప్రాప్తివ్యవసాయరూపముత్సాహమనుసరంతీ వీరోపకరణతామాప్నోతి ।

నాత్రధృతేస్థాయిత్వం । నిరాకరణసంరంభేణైవనష్టస్తద్విశేషః ।

శమస్థాయీకుత్రవాలీనోనవిజ్ఞాయతే ।

ధృతేఃస్థాయిత్వమనేనైవోదాహృతం ।

తథాహి ॥ సాధారణ్యాన్నిరాతంకః కన్యామన్యోపియాచతే । కింపునర్జగతాంనేతాప్రపౌత్రఃపరమేష్ఠినఇతి ॥

వ్యాకృతంచ । అత్రరామస్యోదాత్తప్రకృతేర్నిసర్గతఏవతత్త్వాభినివేశినీమతిర్నాన్యవిషయేప్రవర్తతే । నచప్రవృత్తాపరవతీసాచసీతేయమస్వీకారయోగ్యేత్యేవరూపేణ ప్రవృత్తా రావణప్రార్థనా లక్ష్మణప్రోత్సాహనాభ్యాముద్దీప్యమానా సముపచీయమానా చింతానహిత్థాప్రీడాతర్కస్మృత్యాదిభిః కాలోచితాభిరనుమీయమానైర్వివేకచాతుర్యధైర్యౌదార్యాదిభిస్సంసజ్యమానోదాత్త రసస్వరూపేణనిష్పద్యత ఇతి ॥

అత్రతావత్సీతా విషయాత్మస్వీకారయోగ్యత్వనిశ్చయరూపా రామస్యమతిస్తురతేరుత్పత్తిమాత్రేకారణమేవతదనిశ్చయేతదనౌచిత్యాత్ । అత్రకన్యాయాస్సాధారణ్యనిశ్చయోగతిః తస్యాస్థాయిత్వమి

చ్ఛామణిరిత్యుక్తం సాహి రావణవిషయలక్ష్మణాసూయారోషనివారణద్వారేణ కార్యకారణపరాఙ్ముఖీభావలక్షణలోకోత్తరత్వప్రాప్తి వ్యవసాయరూపం రామోత్సాహం భావకాస్వాదయోగ్యతామేవాసాదయతి ॥

తదష్టావేవవిజ్ఞేయాస్స్థాయినోమునిసమ్మతాః । స్థాయినోష్టౌత్రయస్త్రింశచ్చారిణోష్టౌచసాత్త్వికాః ॥

ఏవమేకోనపంచాశద్భావాస్స్యుర్మిలితా ఇమే । ఏవంహిస్థాయినో భావాన్ శింగభూపతిరభ్యధాత్ ॥

సంచారిణోపికల్ప్యంతస్థాయినా యశసాన్వితః । అథైషాంరసరూపత్వంవక్ష్యతేశింగభూభుజా ॥

విద్వన్మానససంతోషకారిణాతి వివేకినా । ఏతేచస్థాయినస్స్వైస్స్వైర్విభావైర్వ్యభిచారిభిః ॥

సాత్త్వికైరనుభావైశ్చనటాభినయనోద్గతైః । సాక్షాత్కార మివానీతైః ప్రాపితాస్స్వాదురూపతాం ॥

సామాజికానాంమనసి ప్రయాంతిరసరూపతాం । దధ్యాదివ్యంజనైశ్శించా మరీచాదిభిరౌషధైః ॥

గుడాదిమధురోద్రేకైర్యథాయోగ్యంసమన్వితైః । యథాపాకవిభేదైశ్చనిష్పాద్యోరసషౌదనః ॥

నిష్పాద్యతేవిభావాద్యైఃప్రయోగేణతథారసః । సోయమానందసంభేదో భావకైరనుభూయతే ॥

ననునాయకనిష్ఠస్య స్థాయిప్రకర్షలక్షణస్య రసస్యసామాజికానుభవ యోగ్యతా కథమితిచేత్సత్యం । కోవానాయకగతం రసమాచష్టే ॥

తథాహి । సచనాయకో దృష్టశ్శ్రుతోనుకూలోవా । రసస్యాశ్రయతామాలంబేత । నాద్యఃసాక్షాదదృష్టనాయక గతరత్యాదేర్విదాం జుగుప్సాదిప్రతీపఫలత్వేనస్వాదాభావాత్ ॥

నద్వితీయతృతీయౌ । తయోరపితథాత్వాత్ । నహ్యసత్యాశ్రయే తదాశ్రితస్యావస్థానముపపద్యతే । ననుభవతునామైవంతథాపిరసస్యనటగతత్వేన సామాజికానుభవానుపపత్తిరితిచేన్న । నటేరససంభవః కిమనుభావాదిసద్భావేన విభావసంభవేనవా ।

నాద్యః । అభ్యాసపాటవాదినాపితత్సిద్ధేః । కించసామాజికేషుయథోచితమనుభావసద్భావేపిత్వయా తేషాం రసాశ్రయతానంగీకారాత్ స్వవిభావస్యయదివిభావేన తత్రాపికిమనుకార్యేణ మాలవికాదినా అనుకారిణాస్వకాంత్యాది నావానాద్యః । అనౌచిత్యాత్ । నాపిద్వితీయః । నటేసాక్షాద్దృష్ట నాయకవదశ్లీలతాప్రతీతేః । ననుమాలవికాది విభావవిశేషస్యఅనౌచిత్యాత్స్వభావస్యాసన్నిహితత్వాచ్చ సామాజికానామపినటవ దేవరసానాశ్రయత్వంప్రసజ్యేతేతిచేత్ । అత్ర కేచనసమాదధతేవిభావాదిభావానామనపేక్షితబాహ్యసత్త్వానాం శబ్దోపాదానాదేవోదిత సద్భావానామనుకార్యాపేక్షయా నిస్సాధారణానామపికావ్యే నాట్యేచభావానామ సాధారణకారణాత్మనాభావన వ్యాపారేణసంభావితయా భావితానాం సాక్షాద్భావకచేతసివిపరివర్తమానానామాలంబనత్వాద్య విరోధాదౌచిత్యాద్విఘ్నరహితస్థాయి నిర్భరానందవిశ్రాంతిస్వభావేన భోగేనవాభావకైర్భుజ్యతఇతి । అన్యేత్వన్యథా సమాధానమాహుః । లోకేప్రమదాదికారణాదిస్థాయ్యనుమానేభ్యాసపాటవవతాంసహృదయానాం కావ్యేనాట్యేచవిభావాదిపదవ్యపదేశైరస్వసంబంధిత్వేనచాసాధారణ్యాత్ ప్రతీతైరభివ్యక్తిభూతోవాసనాత్మతయాస్థితః స్థాయీరత్యాదిఃపానకరసన్యాయేన చర్వ్యమాణో లోకోత్తరచమత్కారకారి పరమానందమత్ర కందళయన్ రససరూపతామాప్నోతి । ఏవంచ భుక్తివ్యక్తిపక్షయోరుభయోరపి సామాజికానాం రసాశ్రయత్వోపపత్తేః । అన్యతరపక్ష పరిగ్రహే ముదాస్మహే ॥

ప్రాయేణభారతీయమతానుసారిణాం ప్రక్రియాతులోకేకారణ

కార్యసహకారి రూపతాముపగతైః కావ్యనాట్యైవాసరససూక్తిసుధామాధురీధురీణైర్యథారసమభినయసమేతైర్వా పదార్థత్వేన విభావానుభావసంచారివ్యపదేశం ప్రాపితైః నాయికానాయకచంద్రచంద్రికామలయానిలాదిభూ(వి)విక్షేపకటాక్షస్వేదరోమాంచనిర్వేదహర్షాదిరూపైర్వ్యాసనాత్మకైరాబంధిత్వేనాభిమతైర్భావధర్మకీర్తిరతానాం షడంగనాట్యసమయజ్ఞానాం నానాదేశవేషభాషావిచక్షణానాం నిఖిలకలాకలాపకోవిదానాం సంత్యక్తమత్సరాణాం సకలసిద్ధాంతరహస్యవేదినాం రసభావవివేచకానాం కావ్యార్థనిహితచేతసాం సామాజికానాం చేతసి విపరివర్తనావాసితాశ్చాభివర్ధితాః స్థాయినో భావవాక్యార్థత్వేనాభిమతా బాహ్యార్థాలంబనాత్మకాస్సన్తో వికారవిరాగవిక్షేపాత్మకతయా విభిన్నాస్తత్తద్రూపేణోత్పద్యమానాః పరమానందతామాపృవన్తీతి సకలహృదయసంవేదనసిద్ధస్య రసస్య ప్రమాణాంతరేణ సంసాధనపరిశ్రమః శ్రోత్రియజనచిత్తక్షోభాయ కేవలం నోపయోగాయేతి ప్రకృతమనుసరామః ॥

సచనాట్యే తు శృంగారహాస్యవీరాద్భుతా అపి । రౌద్రః కరుణబీభత్సౌ భయానక ఇతీరితః ॥

రసేషు తత్ర శృంగారః ప్రథమం లక్ష్యతే స్ఫుటం । విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః । నీతా సదస్యరస్యత్వం రతిశ్శృంగార ఉచ్యతే ॥

స విప్రలంభస్సంభోగ ఇతి ద్వేధా నిగద్యతే । అయుక్తయోస్తరుణయోర్యోనురాగః పరస్పరం । అభీష్టాలింగనాదీనామనవాప్తౌ విజాయతే ॥

స విప్రలంభో విజ్ఞేయస్స చతుర్ధా నిగద్యతే ; పూర్వానురాగమానౌ చ ప్రవాసకరుణావితి ॥

అత్రాయమర్థః నాయికానాయకయోః ప్రాగసంగతయోస్సంగతవియుక్తయోర్వా స్వోచితవిభావైరుపజ్ఞాయమానః పరస్పరానురాగోన్యతరానురాగో వా స్వాభిలషితాలింగనాదీనామనవాప్తౌ సత్వరముత్పాద్యమానైర్వ్యభిచారిభిరనుభావైశ్చ ప్రకృష్యమాణో విప్రలంభ ఇత్యాఖ్యాయతే। స చ పూర్వానురాగాదిభేదేన చాతుర్విధ్యమాపద్యతే।

తత్ర పూర్వానురాగః ॥

సాధుత్వయా తర్కితమేకమేవ స్వేనానలం యత్కిల సంశ్రయిష్యే । వినామునా స్వాత్మని తు ప్రహర్తుం మృషాగిరం త్వాం నృపతౌ న వక్తుం॥ (౧౮౦)

అత్ర హంసముఖాన్నళగుణశ్రవణేన దమయంత్యాః పూర్వానురాగః ॥

ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌ దర్శనే దర్శనం మతం ॥

తత్ర ప్రత్యక్షదర్శనేన పూర్వానురాగో యథా॥

తం వీక్ష్య సర్వావయవానవద్యం న్యవర్తతాన్యోపగమాత్కుమారీ। న హి ప్రఫుల్లం సహకారమేత్య వృక్షాంతరం కాంక్షతి షట్పదాళిః॥

దర్శనేన యథా ॥

లీలావధూతకమలా కథయంతీ పక్షపాతమధికం నః । మానసముపైతి కేయం చిత్రగతా రాజహంసీవ ॥ (౧౮౧)

అత్ర చిత్రగతరత్నావళీదర్శనాద్వత్సరాజస్య పూర్వానురాగః॥

స్వప్నదర్శనేన యథా ॥

నిమీలితాదక్షియుగాచ్చ నిద్రయా హృదోపి బాహ్యేంద్రియమౌనముద్రితాత్ । అదర్శి సంగోప్య కదాప్యవీక్షితో రహస్యమస్యాస్స మహాన్మహీపతిః॥ (౧౮౨)

అత్ర స్వప్నే నలం దృష్టవత్యా దమయంత్యాః పూర్వానురాగః॥

యతః పూర్వానురాగోయం సంకల్పాత్మా ప్రవర్తతే। సోయం పూర్వానురాగాఖ్యో విప్రలంభ ఇతీరితః ॥

పారతంత్ర్యాదయం ద్వేధా దైవమానుషకల్పితాత్। అత్ర సం

చారిణోగ్లానిః శంకాసూయాభ్రమోభయం ॥

నిర్వేదాత్సుక్యదైన్యాని చింతానిద్రాప్రబుద్ధతా । విషాదోజడతోన్మాదో మోహోమరణమేవచ ॥

తత్రదైవపారతంత్ర్యేణయథా ॥

శైలాత్మజాపిపితురుచ్ఛిరసోభిలాషం వ్యర్థంసమీక్ష్యలలితంవపురాత్మనశ్చ । సఖ్యాస్సమక్షమితిచాధికజాతలజ్జా శూన్యాజగామ భవనాభిముఖీకథంచిత్ ॥ (౧౯౩)

అత్రజనకాద్యానుకూల్యేపి దైవపారతంత్ర్యేణపార్వత్యాః పూర్వానురాగః ॥

మానుషపారతంత్ర్యేణయథా ॥

దుల్లహోపిఓతస్సింభవహిఅణిరాసం । అంహోఅపాంగఓమె పడిప్ఫురఇకింపివామో । ఏసోసోచిరదిట్ఠోకహం ఉవణెదవ్వోకోహిమం పరాహీణంతిగణఇస్సది ॥

అత్ర దేవయానీ పారతంత్ర్యేణశర్మిష్ఠాయాయయాతి విషయః పూర్వానురాగః।తత్తత్సంచారిభావానాముచితావిదశాభవేత్ । తథాపి ప్రాక్తనైరస్యదశావస్థాస్సమాసతః । ప్రోక్తాస్తదను రోధేనతాసాంలక్షణముచ్యతే ॥

అభిలాషచింతనానుస్మృతిగుణసంకీర్తనోద్వేగాః । విలాపోన్మాదజడతాదయోమృతిశ్చక్రమతః ॥

అత్రాభిలాషః ॥ సంగమోపాయ రచితా ప్రారబ్ధావ్యవసాయతః । సంకల్పేచ్ఛాసముద్భూతిరభిలాషోత్రవిక్రియాః ॥

ప్రవేశనిర్గమౌతూష్ణీంతద్దృష్టిపథ గామితా । రాగప్రకాశనపరాచేష్టాస్వాత్మప్రసాధనం ॥

వ్యాజోక్తయశ్చవిజనేస్థితిరిత్యాదయోమతాః ।

యథా ॥ ఆలోలైశ్చశ్వాసప్రవిదళితలజ్జాపరిమలైః ప్రమోదాదుద్వేలైశ్చకితహరిణీవీక్షణసఖైః । అమందైరాత్సుక్యాత్ప్రణయలహరీమర్మపిశునైరపాంగైశ్శింగక్ష్మారమణమబలావీక్షితవతీ ॥ (౧౯౪)

అత్రరాగప్రకాశనపరైర్దృష్టివిక్షేపైః నాయకేకస్యాశ్చిదభిలాషోవ్యజ్యతే । అథచింతనం । కేనోపాయేన సంసిధ్యేద్యథా తేనసమాగమః । దూతీముఖేనకింవాచ్యమిత్యూహ్యాంవస్తుచింతనం ॥

తత్రనీవ్యాదిసంస్పర్శః శయ్యాయాంపరివర్తనం । సబాష్పాకేకరాదృష్టిర్ముద్రికాదివివర్తనం ॥

నిర్లజ్జవీక్షణంచైవ మాద్యావికృతయోమతాః ॥

యథా॥ ఉద్యానంకిముపాగతాస్మి సుకృతీ దేవేనకిందర్శితః। శ్రీశింగస్స్వసఖీముఖేనసకథం నేయస్సకింవక్ష్యతి । సిధ్యేత్తేనకదాతదాగమఇతి ధ్యానేనసవ్యాకులా శయ్యాయాంపరివర్తతేశ్వసితి చక్షిప్త్వాకపోలంకరే ॥ (౧౯౫)

అథానుస్మృతిః ॥

అర్థానామనుభూతానాం దేశకాలానువర్తినాం । స్వాతంత్ర్యేణపరామర్శో మనసస్స్యాదనుస్మృతిః ॥

తత్రానుభావానిశ్వాసో ధ్యానంకృత్యవిహస్తతా । శయ్యాసనాదివిద్వేషఇత్యాద్యాః స్మరకల్పితాః ॥

యథా ॥ ఆరామేరతిరాజపూజనవిధావాసన్న సంచారిణో వ్యాపారాననపోతశింగనృపతే రాగానుసంధాయకా । స్మారంస్మారమముంక్షణంశశిముఖీ శ్వాసైర్వివర్ణాధరానాన్యత్కాంక్షతి కర్మకర్తుముచితంనాస్తేనశేతేక్వచిత్ ॥ (౧౯౬)

అథగుణకీర్తనం ॥

సౌందర్యాదిగుణశ్లాఘా గుణకీర్తనమత్రహి । రోమాంచోగద్గ

దావాణీ వామమంథర వీక్షణం । తత్సంగచింతనంసంఖ్యా గండస్వేదా దయోపిచ ॥

యథా॥ కింకామేనకిమందునాసురభిణాకింవాజయం తేనకిం మద్భాగ్యాదనపోతశింగనృపతే రూపంమయావీక్షితం । అన్యాస్తత్పరిచర్యయైవసుదృశో హంతేతిరోమాంచితా స్విద్యద్గండతలంసగద్గదపదంసంఖ్యాతిసఖ్యాః పురః॥ (౧౯౭)

అథోద్వేగః ॥

మానసః కంపఉద్వేగః కథితస్తత్ర విక్రియాః । చిత్తసంతాపనిశ్వాసౌ ద్వేషశ్శయ్యాసనాదిషు ॥

చింతానిశ్వాసవైవర్ణ్య దీనత్వాదయ ఈరితాః ॥

యథా॥ సేవాయామనపోతశింగనృపతే యాతేషు రాజస్వథో తత్త్విస్రిభిశ్చిర యత్సుతేషువిలస చ్చేతస్సముద్భ్రాంతిభిః । నిశ్వాసగ్లపితాధరంపరిపత త్పంరుద్ధబాష్పోదయం కామంస్నిగ్ధసఖీజనైవిరచితాదీనాదృశోవృత్తయః ॥ (౧౯౮)

అథవిలాపః ॥

ఇహమేదృక్పథంప్రాప దిహాతిష్ఠదిహాస్తచ । ఇహాలపదిహైవాసీ దిహైవన్యవృతత్తథా ॥

ఇత్యాదివాక్యవిన్యాసో విలాపఇతికీర్తితః । తత్రచేష్టాస్తుకుత్రాధిగమనంక్వచిదీక్షణం ।క్వచిత్క్వచిదవస్థానం క్వచిచ్చ భ్రమణాదయః॥

యథా । అత్రాభూదనపోత శృంగనృపతిస్తత్రాహమస్మిల్లతాకుంజేసాదరమీక్షితాహమిహ మామానందయన్నస్మితైః । ఇత్యాలాపవతీవిలోకితమపి వ్యాలోకతేసంభ్రమా ద్యాతంయాతిచసత్వరాతరుతలంలీలాతపకాకినీ ॥ (౧౯౯)

అథోన్మాదః । సర్వావస్థాసుసర్వత్ర తన్మనస్కతయాసదా । అతస్మింస్తదితిభ్రాంతి రున్మాదోవిరహోద్భవః ॥

తత్రచేష్టాస్తు విజ్ఞేయా ద్వేషస్స్వేష్టేపివస్తుని। దీర్ఘోముహు శ్చనిశ్వాసో నిర్నిమేషతయాస్థితిః । అనిమిత్తస్మితధ్యాన గానమోహాదయోపిచ ॥

యథా ॥ ఔత్సుక్యాదనపోత శింగనృపతే రాకారమాలిఖ్యసానిర్వర్ణ్యాయమసౌమమప్రియ ఇతిప్రేమాభియోగభ్రమాత్ । ఆశూత్థాయతతోపసృత్యతరసాకించి ద్వివృత్తాననాసాసూయంసదరస్మితంసచకితంసాకాంక్షమామోకతే ॥ (౨౦౦)

అథవ్యాధిః । అభీష్టసంగమాభావా ద్వ్యాధిస్సంతాపలక్షణః । తత్రసంతాపనిశ్వాసౌ శీతపత్రనిషేవణం ॥

జీవితోపేక్షణంమోహః స్మమూర్ఛా ధృతివర్జనం । యత్రక్వచిచ్చపతనం ప్రోక్తాఃకృత్యాదయోపిచ ॥

యథా । సంగత్యామనపోతశింగనృపతే రాసక్తచేతోగతేః కందర్పానలదీపితాని సుతనో రంగానిపర్యాకులాః । వ్యాలుంపర్హిమవాలుకా పరిచితైశ్శీగంధసారద్రవైస్సఖ్యఃపాణితలానిపశ్యమరుతానిర్వాపయంత్యోముహుః ॥ (౨౦౧)

అథజడతా । ఇదమిష్టమనిష్టంతదితివేత్తినకించన । నోత్తరంభాషతేప్రశ్నే నేక్షతేనశృణోతిచ ॥

యత్రధ్యాయతినిస్సంజ్ఞం జడతాసాప్రకీర్తితా । అత్రస్పర్శానభిజ్ఞత్వంవైవర్ణ్యంశిథిలాంగతా । అకాండహుంకృతిస్తంభ నిశ్వాసకృశతాదయః ॥

యథా । సంకల్పైరనపోతశింగనృతతే స్సందూఢ మూలాంకురైరాకాంతాతనుతాంగతాస్మరశరైరార్తేవశాతోదరీ । అస్మన్మాలమిదంతనుత్వమితికిం లజ్జాలసేలోచనే ప్రాప్తేపక్ష్మపుటాయతిం రతిపతేస్తత్కేతనంజృంభతాం ॥ (౨౦౨)

అథమరణం । తైస్తైః కృతైః ప్రతీకారై ర్యదినస్యాత్సమాగమః । తస్మాద్యస్మరణోద్యోగః కామాగ్నేస్తత్రవిక్రియాః । లీలాశుకచకోరాదిన్యాసస్స్నిగ్ధసఖీకరే । కలకంఠకలాలాపశ్రుతిర్మందానిలాశ్రయః । జ్యోత్స్నాప్రవేశమాకంద మంజరీవీక్షణాదయః ॥

యథా ॥ తన్వీదర్శనసంజ్ఞయేవ లతికామాపృచ్ఛ్య సంవర్ధితాంన్యాసీకృత్యచశారికాంపరి జనేస్నిగ్ధేస మంవీణయా । జ్యోత్స్నామావిశతీవిశారదసఖీ వర్గేణకర్ణాంతికేసిక్తే నప్యానపోతశింగనృపతే నామ్నా పునర్జీవితా ॥ (౨౦౩)

తత్రకేచిదభిలాషాత్ పూర్వతన మిచ్ఛోత్కంఠా లక్షణమవస్థాద్వయమంగీకృత్యద్వాదశావస్థాంవర్ణయంతి । తత్రేచ్ఛాపునరభిలాషాన్నభిద్యతేతత్ప్రాప్తిత్వరాలక్షణోత్కంఠాతు చింతాంనాతిరిచ్యతఇత్యుదాసితం ॥

అథమానవిప్రలంభః । ముహుఃకృతే నేతినేతి ప్రతిషేధార్థవీప్సయా । ఈప్సితాలింగనాదీనాం విరోధోమానఉచ్యతే ॥

సోయంసహేతుర్నిర్హేతు రితిద్వేధాత్రహేతుభిః । ఈర్ష్యయాసంభవేదీర్ష్యాత్వన్యాసంగినివల్లభే ॥

అసహిష్ణుత్వమేవస్యాద్దృష్టేరనుమితశ్రుతేః । ఈర్ష్యామానేతునిర్వేదా వహిత్థాగ్లానిదీనతాః ॥

చింతాచాపల్యజడతా మోహాద్యావ్యభిచారిణః ॥

తత్రసాక్షాద్దర్శనేర్ష్యామానోయథా । పచ్చహమంతఆరఅజఇ చుంబసిమహఇమే హదకపోలా । తామేసి అసహిఆఏ విసేసఓకస్సవిణ్ణాదో ॥ (౨౦౪)

ప్రత్యహమంతకారక యదిచుంబసి మమఇమాహతకపోలా ।
తతోమమప్రియసఖ్యావిశేషఃకస్మాద్విజ్ఞాతః ॥ (౨౦౫)

అత్రనాయికాకపోలచుంబనవ్యాజేన తత్ప్రతిబింబితాంసఖీంచుంబతి నాయకేతదీర్ష్యయా జనితోనాయికామానః । ప్రత్యేషు మంతువర్ణనాన్నిర్హేతుకమానస్యభావ కౌటిల్యరూపమానస్య చరోభేదఇతిచేదుచ్యతే । నిర్హేతుకమానేతుకోపవ్యాజేన చుంబనాదివిలంబనాత్ప్రేమపరీక్షణంఫలం । కౌటిల్యమానేతువ్యాజేనచుంబనాద్యవిలంబః ఫలమితిస్ఫుట ఏవతయోర్భేదః । నిర్హేతుకస్స్వయంశామ్యేత్ స్వయంగ్రాహస్మితోత్తరావధిః ॥

యథా ॥ ఇదంకిమార్యేణకృతంమమాంగే ముగ్ధేకిమేతద్రచితంత్వయేతి । తయోఃక్రియాం తేష్వనుభోగచిహ్నే ష్విస్మితోత్తరో భూత్కహానావిరోధః ॥ (౨౦౬)

అత్రలక్ష్మీనారాయణయో రన్యోన్యమానస్య పరస్పరంరతభోగచిహ్నలక్షణ కారణాభావజనితస్య స్మితోత్తరతయా స్వయం శాంతిరవగమ్యతే॥

హేతుజస్తుశమంయాతి యథాయోగ్యప్రకల్పితైః । సామ్నాభేదప్రదానాభ్యాం నత్యుపేక్షారసాంతరైః॥
తత్రప్రియోక్తికథనంయత్తుతత్సామగీయతే ॥

తేనయథామమైవ ॥
అనన్యసాధారణఏవదాసః కిమన్యథాచేతసి శంకయేతి । ప్రియేవదత్యాపదయాంహికాచిన్నాజ్ఞాయిమానోపిసఖీజనోపి ॥ (౨౦౭)

అత్రప్రియసామోక్తిజనితాకస్యాశ్చిన్మానశక్తిస్సఖీజనమానాద్యజ్ఞానసూచితైరాలింగనాదిభిర్వ్యజ్యతే । సఖ్యాదిభిరుపాలంభప్రయోగోభేదఉచ్యతే ।

యథా॥ విహాయైతన్మానవ్యసనమనయోరుచ్చకుచయోర్విధేయస్తైప్రేయాన్యదివయమనుల్లంఘ్యవచసః । సఖీభ్యస్స్నిగ్ధాభ్యాగిరమితివిశత్యేణనయనానివాషాంభోదత్తైనయనసలిలైర్మానసుహృదే ।(౨౦౮)

వ్యాజేనభూషణాదీనాం ప్రదానందానముచ్యతే ।

యథా॥ ముహురుపహసితామివాళినాదైర్వితరసి నః కలికాం కిమర్థమేనాం। వసతిముపగతేన ధామ్ని తస్యాశ్శఠ కలిరేవ మహాంస్త్వయాద్య దత్తః॥ (౨౦౯)

నతిః పాదప్రణామస్స్యాత్। తయా యథా॥

పిశునవచనరోషాత్కించిదాకుంచితభ్రూః ప్రణమతి నిజనాథే పాదపర్యంతసీమాం। యువతిరలసపాంగాసంగినో బాష్పబిందూన్నయతి కుచయుగాగ్రే నిర్గుణాం హారవల్లీం॥ (౨౧౦)

తూష్ణీంస్థితిరుపేక్షణం।

ఉపేక్షయా యథా॥

చలణానఆసనిసణ్ణస్స సుమరేహ్మాఅనాలపంతస్స। పాఅంగుట్ఠావేట్ఠిఅకేసదిఢాకస్సణసుహద్దత్తణం॥

చరణావకాశనిషణ్ణస్య స్మరామో నాలపతః। పాదాంగుష్ఠావేష్టితకేశదృఢాకర్షణసుఖార్ద్రతాం॥ (౨౧౧)

అత్ర శయ్యాయాం చరణావకాశమాత్ర స్థితిమాత్ర మానాదిభిరుపేక్షా। తయా జనితామానస్య శాంతిశ్చరణాంగుష్ఠకృతకేశదృఢాకర్షణేన వ్యజ్యతే॥

ఆకస్మికభయాదీనాం కల్పనాస్యాద్రసాంతరం। యాదృచ్ఛికం బుద్ధిపూర్వమితి ద్వేధా తదుచ్యతే॥

అనుకూలేన దైవేన కృతం యాదృచ్ఛికం భవేత్॥

తేన మానశాంతిర్యథా॥

మానమస్యా నిరాకర్తుం పాదయోర్మే పతిష్యతః। ఉపకారాయ దిష్ట్యైతదుదీర్ణం ఘనగర్జితం॥ (౨౧౨)

అత్ర మానాపనోదనే గర్జిత సంత్రాసస్య ప్రియప్రయత్నం వినా దైవవశేనైవ సంభూతత్వాద్యాదృచ్ఛికం॥

ప్రత్యుత్పన్నధియా పుంసా కల్పితం బుద్ధిపూర్వకం।

యథా॥ లీలాతామరసాహతోఽన్యవనితా నిశ్శంకదష్టాధరః కశ్చిత్కేసరదూషితేక్షణ ఇవా త్యుర్న్యీలనేచ్ఛాంగతః। ముగ్ధా కుట్మలితాననేన దధతీ వాయుం స్థితా తత్ర సా భ్రాంత్యా ధూర్తతయా తతో నతిమృతే తేనాదరాచ్చుంబితా॥ (౨౧౩)

అత్ర మానాపనోదస్య ప్రియాత్రాసస్య నేత్రవ్యాప్తినటనలక్షణయా నటకప్రత్యుత్పన్న మత్యా కల్పితత్వాద్బుద్ధిపూర్వకత్వం।

అథ ప్రవాసః॥

పూర్వసంగతయోర్యూనోర్భవేద్దేశాంతరాదిభిః। చరణవ్యవధానం యత్స ప్రవాస ఇతీరితః॥

తజ్జన్యో విప్రలంభోఽపి ప్రియాసత్త్వే న సమ్మతః। గర్వహర్ష మదవ్రీడా వర్జయిత్వా సమీరితాః॥

శృంగారయోగ్యాస్సర్వేఽపి ప్రవాసే వ్యభిచారిణః। కార్యతస్సంభ్రమాచ్ఛాపాత్త్రిధా తత్ర తు కార్యతః॥

బుద్ధిపూర్వతయా యూనోస్సన్నిధానవ్యపేక్షయా। వృత్తో భవిష్యమాణశ్చ వర్తమాన ఇతి త్రిధా॥

ధర్మార్థసంగ్రహాయ బుద్ధిపూర్వో వ్యాపారః కార్యం తేన వృత్తః॥

యథా॥ క్రియాప్రబంధాదయమధ్వరాణామజస్రమాహూతసహస్రనేత్రః। శచ్యాశ్చిరం పాండుకపోలలంబాన్మందారశూన్యానలకాంశ్చకార॥ (౨౧౪)

అత్ర పురందరస్య శచీమామంత్ర్య పశ్చాదధ్వరప్రదేశగమనేన తయోస్సంవిధానాపేక్షయా విప్రలంభస్య భూతపూర్వత్వం। వర్తిష్యమాణో యథా। భవతు విదితం వ్యర్థాలాపైరలం ప్రియ గమ్యతాం తనురపి న తే దోషోఽస్మాకం విధిస్తు పరాఙ్ముఖః। భవ యది తథా రూఢం ప్రేమప్రపన్నమిమాం దశాం ప్రకృతివిరహే కా నః పీడా గతే హతజీవితే॥ (౨౧౫)

వర్తమానో యథా

యామీతిప్రియపృష్టాయాః కాంతాయాః కంఠలగ్నయోః । వచోజీవితయోరాసీత్పురోనిస్సరణెరణః ॥ (౨౧౬)

అథసంభ్రమాత్ ॥

ఆవేగస్సంభ్రమస్యాపి నైకోదివ్యాదిభేదతః ।

దివ్యోయథా ॥ త్రిపృష్ఠేతోఽపరసాత్ప్రభావవిహితాదీర్ఘన్నసా కుప్యతిస్వర్గాయోత్పతితాభవేన్మయిపునర్భావార్ద్రమస్యామనః । కోహాతుం వివిబుధద్విషోపినహిమేశక్తాఃపురోవర్తినీంసాచాత్యంతమదర్శనంనయనయోర్యాతేతికోయంవిధిః॥ (౨౧౭)

అత్రవిప్రలంభస్యకారణాంతరనిరాకరణేకోయంవిధిరితినియతేః కారకత్వమనాయాసంబుధ్యావ్యజ్యతే ॥

భోగాంకగోత్రస్ఖలనోత్స్వప్నైరనుమితైస్త్రిధా ।

భోగాంకానుమితిజనితేర్ష్యయా మానోయథా ॥ మమైవ॥ కోదోషోమణిమాలకాయదిభవేత్కంఠేనకింశంకరోధత్తేభూషణమర్ధచంద్రమమలం చంద్రేణకింకాళికా । తత్సాధ్వీవకృతంకృతంఫణితిభిర్నైవాపరాద్ధంత్వయా భాగ్యంద్రష్టుమనీశయైవభవతః కాంతాపరాధంమయా ॥

అత్రమణిమాలికాదిలక్షణమదనముద్రానుమిత ప్రియాపరాధజనితేర్ష్యా సంభూతోమానస్తత్సాధ్వీవకృతమిత్యాదిభిర్విపరీతలక్షణోక్తిభిర్వ్యజ్యతే॥

గోత్రస్ఖలనేనయథా ॥

నామవ్యతిక్రమనిమిత్తరుషారుణేననేత్రాంచలేన మయితాడనమాచరంత్యాం । మామాస్పృశేతిపరుషాక్షరవాదరజ్యన్మన్యేతదేవముఖపంకజమాయతాక్ష్యాః॥ (౨౧౮)

ఉత్స్వప్నేర్ష్యయాయథా॥

స్వప్నకీర్తితవిపక్షమంగనాః ప్రత్యభైత్సురవదంత్యఏవతం । ప్రచ్ఛదాంతగళితాశ్రుబిందుభిః క్రోధభిన్నవలయైర్వివర్తనైః॥ (౨౧౯)

శ్రుతిఃప్రియాపరాధస్య శ్రుతిరాప్తసఖీముఖాత్ ।

శ్రుతిజనితేర్ష్యయాయథా ॥

అంగుల్యగ్రనఖేనబాష్పసలిలం విక్షిప్యవిక్షిప్యకిం తూష్ణీంరోదిషికోపనే మమకృతే ఫూత్కృత్య ఫూత్కృత్యచ । యస్యాంతేపిశునోపదేశవచనైర్మానేతిభూమింగతే నిర్విణ్ణోనునయంప్రతిప్రియతమోమాధ్యస్థతామేష్యతి॥ (౨౨౦)

అత్రపిశునసఖీజనోపజనితో మానోబాష్పాదిభిర్వ్యజ్యతే ॥

కారణాభావసంభూతోనిర్వేదస్స్యాద్ద్వయోరపి। అవహిత్థాదయస్తత్రవిజ్ఞేయావ్యభిచారిణః ॥

అత్రపురుషస్యయథా ॥ అళిఅప్పసుత్తనిమీలిఅచ్ఛదేహిసుభగమెఅవఆసం।గండపరిచుంబిణాపులఇఅంగనఉణోచిరఇస్సం। ఛాయా।అలీకప్రసుప్తనిమీలితాక్షదేహిసుభగమమావకాశం।గండపరిచుంబన పులకితాంగనపునశ్చిరయిష్యామి। అత్రఅలీకస్వాపాక్షినిమీలనసూచితపురుషమానకారణస్యపరమేశ్వరస్యప్రణామాభానస్యాభానత్వంననుఅలీకప్రసుప్తేత్యత్రకర్మపరిచుంబనస్యనిషేధోనాస్తి।ముంచకోపమిత్యత్రచనిషేధోనత్రశ్రూయతేకథమస్యనిర్హేతుకస్యమానమిత్వతిచేత్పూర్వస్మిన్నుదాహరణేమేనేతివాచికస్యనిషేధస్యఉపలక్షణత్వాదప్రతిక్రియాయాచుంబనానంగీకారలక్షణోనిషేధోవిద్యతఏవ అపరత్ర పునరుత్తరాదినానంగీకారలక్షణోనిషేధోవ్యక్తఏవ కారణాభిప్రాయేణ దివ్యసంభ్రమజనితత్వంప్రతీయతే ॥

అథశాపాత్ ॥ శాపోవైరూప్యతాచింత్యప్రవృత్తిర్ద్వివిధోభవేత్ । ప్రవాసశ్శాపవైరూప్యాదహల్యాగౌతమాదిషు ॥

తత్రవైరూప్యేణయథా ॥ కశ్చిత్కాంతా విరహగురుణా స్వాధికారాత్ప్రమత్తః శాపేనాస్తంగమితమహిమావర్షభోగ్యేణభర్తుః ।

యక్షశ్చక్రే జనకతనయాస్నానపుణ్యోదకేషు స్నిగ్ధచ్ఛాయాతరుషు వసతిం రామగిర్యాశ్రమేషు ॥ (౨-౨౧)

ద్వయోరేకస్య మరణే పునస్సంజీవనావధౌ । విరహః కరుణోఽన స్యాత్సంగమాశానువర్తనాత్ ॥

కరుణే భ్రమకారిత్వాత్ సోఽయం కరుణ ఉచ్యతే । సంచారిణోఽనుభావాశ్చ కరుణేఽపి ప్రవాసవత్ ॥

యథా । అథ మదనవధూరుపప్లవాంతం వ్యసనకృశా పరిపాలయాంబభూవ । శశిన ఇవ దివాతనస్య రేఖా కిరణపరిక్షయధూసరా ప్రదోషం ॥ (౨-౨౨)

అత్రాకాశసరస్వతీప్రత్యయేన రతేర్విప్రలంభః కృశత్వాద్యనుమితైర్గ్లాన్యాదిభిర్వ్యభిచారిభావైః పోషితస్సమయపరిపాలనాదిరూపైరనుభావైర్వ్యజ్యతే ॥

అత్ర కేచిదాహుః ।

కరుణో నామ విప్రలంభశ్శృంగారో నాస్తి ।

ఉభయాలంబనస్యైతస్యైకత్రైవాసంభవాత్ ।

యత్ర త్వేకవ్యపాయే సతి తదితరగతాః ప్రలాపాదయో భవంతి స శోకాన్న భిద్యత ఇతి తదయుక్తం ।

యత్ర పునరుజ్జీవనేన సంభోగో న విభాతి తత్ర సత్యం శోక ఏవ ।

యత్రాసోఽస్తి తత్ర విప్రలంభ ఏవ ।

అన్యథా సంభోగశిరస్కాన్యథాపాయలక్షణే వైరూప్యశాపప్రవాసేఽపి శోకరూపత్వాపత్తేః న త్వేవం ప్రవాసకరుణయోః కో భేద ఉచ్యతే శరీరేణ దేశాంతరగమనే ప్రవాసః ప్రాణైర్దేశాంతరగమనే కరుణ ఇతి ।

అత్ర కేచిదయోగశబ్దస్య పూర్వానురాగవాచకత్వం విప్రయోగశబ్దస్య మానాదివాచకత్వం చాభిప్రేత్యాయోగో విప్రయోగశ్చేతి సంభోగాదన్యస్య శృంగారస్య విభాగమాహుః ।

విప్రలంభపదస్యాప్రయోగే చ కారణం బ్రువతే

కృత్వా సంకేతమప్రాప్తౌ తద్వ్యతిక్రమేణ నాయకాంతరానుసరణే చ విప్రలంభశబ్దస్యోపచరితత్వాపత్తేరితి తదయుక్తం చతుర్విధేఽపి విప్రలంభే వంచనారూపస్యార్థస్య ముఖ్యత ఏవ సిద్ధేః ।

తథా చ శ్రీభోజః । ప్రలంభేత్యస్య యది వాంఛానామాత్రవాదినః । వినా సమాసే చతురశ్చతురోఽర్థాన్నియుంజతే ॥

పూర్వానురాగే వివిధం వంచనవ్రీడితాదిభిః । మానే విరుద్ధం తత్త్వాహుః పునరీర్ష్యాయితాదిభిః ॥

వ్యావిద్ధదీర్ఘకాలత్వాత్ప్రవాసే తత్ప్రతీయతే । వినిషిద్ధం తు కరుణే కరుణత్వేన గీయత ఇతి ॥

అథ సంభోగః । స్పర్శనాలింగనాదీనామానుకూల్యాన్నిషేవణం । ఘటతే యత్ర యూనోస్స సంభోగోఽయం చతుర్విధః ॥

అయమర్థః ప్రాగసంతయోః సంగతవియుక్తయోర్వా నాయికానాయకయోః పరస్పరసమాగమే ప్రాగుత్పన్నా తదానీం తనీ వా రతిః ప్రోషితాలింగనాదీనాం ప్రాప్తౌ సత్యాముపజాయమానైర్హర్షాదిభిస్సంస్పృజ్యమానా చంద్రోదయాదిభిరుద్దీపితా స్మితాదిభిర్వ్యజ్యమానా ప్రాప్తప్రకర్షా సంభోగశృంగార ఇత్యాఖ్యాయతే ॥

స చ వక్ష్యమాణక్రమేణ చతుర్విధః ॥ సంక్షిప్తస్సంకీర్ణస్సంపన్నతరస్సమృద్ధిమానితీర్యంతే । పూర్వానురాగమానప్రవాసకరుణానుబంధతః క్రమశః ॥

తత్ర సంక్షిప్తః । యువానో యత్ర సంక్షిప్తాన్ సాధ్వసవ్రీళితాదిభిః ఉపచారాన్నిషేవంతే స సంక్షిప్త ఇతీరితః ॥

పురుషగతసాధ్వసేన సంక్షిప్తో యథా ॥ లీలాపతులితశైలో రక్షదువోరాహాఏఫణం పిహ్రే । పుఢమసమాఅమసజ్ఝసవసవేవణసీలో హత్థో ॥

లీలయా తులితశైలో రక్షతు వో రాధాయాస్స్తనస్పృష్టే । ప్రథమసమాగమసాధ్వసవశవేపనశీలో హస్తః ॥ (౨-౨౩)

స్త్రీగతలజ్జాసాధ్వసాభ్యాం సంక్షిప్తో యథా । చుంబనేష్వధరదానవర్జితం సన్నహస్తముదయోపగూహనే। క్లిష్టమన్మథమవిప్రియం ప్రభోర్దుర్లభప్రతికృతం వధూరతం ॥

అథ సంకీర్ణః ॥ సంకీర్ణస్తు ప్రసాదేపి వ్యళీకస్మరణాదిభిః । సంవీయమానసంభోగః కించిత్ప్రాప్తి పేశలః ॥

యథా। విమర్దరమ్యాణి సమత్సరాణి విరేజిరే తైర్మిథునైరతాని। వైయాత్యవిస్రంభవికల్పనాని మానావసానం విశదీకరోతి॥ (౨-౨౪)

అథ సంపన్నః। భయవ్యళీకస్మరణాద్యభావాత్ప్రాప్తవైభవః। ప్రోషితాగతయోర్యూనోర్భోగస్సంపన్న ఈరితః ॥

యథా । దంతక్ఖదంకవోళేకరగ్గహూప్పీడిదో అధంమిల్లో । పరిచుంబిదాఅదిట్ఠీపియా అమంసాహేఇవహూఎ ॥

దంతక్షతంకపోలే కరగ్రహోత్పీడితశ్చధమ్మిల్లః । పరిచుంబితాచదృష్టిః ప్రియాగమం సాథయతివధ్వాః ॥ (౨-౨౫)

అత్రప్రథమసంగమత్వాద్భయాభావః దంతక్షతాదివ్యంగార్పణానుకూల్యే వ్యళీకస్మరణాభావస్తాభ్యాముపారూఢవైభవస్సంపద్యతే సంభోగః ॥

అథ సమృద్ధిమాన్ ॥ ప్రసరజ్జీవతాంభోగసమృద్ధిః కియతీభవేత్ । శిఖాభ్యామేవవిజ్ఞేయమిత్యయం హి సమృద్ధిమాన్ ॥

యథా ॥ అకళిఅపరిరంభఇంభమాఇఅజణిదచుంబణడంబరాఇదూరం । అఘుడిఅఘుణతాడణాఇణిచ్చంణమహఅణంగరదిమోహణాఇం ॥ (౨-౨౬)

అకలితపరిరంభవిభ్రమాణిఅగణితచుంబనడంబరాణిదూరం । అఘటితఘనతాడనానినిత్యంనమతానంగరత్యోర్మోహనాని ॥

అత్రపునరుజ్జీవితేన కామేనస్వీకారితే బాహ్యోపచారానపేక్షమేవతత్ఫలరూపసుఖప్రాప్తికథనాత్సంభోగస్సంపద్యతే ॥

అథ హాసః ॥ విభావైరనుభావైశ్చ స్వోచితైర్వ్యభిచారిభిః। హాసస్సదస్యరస్యత్వం నీతో హాస్య ఇతీర్యతే ॥

అత్రాలస్యగ్లానినిద్రావ్యాధ్యాద్యావ్యభిచారిణః । ఏష ద్విధాభవేదాత్మపరస్థితివిభేదతః ॥

ఆత్మస్థస్తు యదా తస్య వికారైర్హసతి స్వయం ।

యథా బాలరామాయణే ॥ భృంగిరిటిః ఆత్మానం నిర్వర్ణ్య। సోపహాసం । అస్మాహే త్రిభువనాధిపతేరనుచరస్య మహార్హవేషతా। కౌపీనాచ్ఛాదనం వల్కమక్షసూత్రం జటాసటాః। రుద్రాంకుశస్త్రిపుండ్రం చ వేషో భృంగిరిటేరయం । (౨-౨౭)

అత్ర భృంగిరిటిస్స్వవేషవైకృతేన స్వయమాత్మానం హసతి॥

పరస్థస్తు పరప్రాప్తైరర్థైర్హసతి చేత్పరః ।

యథా॥ త్రస్తస్సమస్తజనహాసకరః కరేణోస్తావత్ఖరః ప్రకరముల్లలయాంచకార । యావచ్చలాసనవిలోలనితంబబింబవిస్రస్తవస్త్రమవరోధవధూః పపాత॥ (౨-౨౮)

ప్రకృతివశాత్స చ షోఢా స్మితహసితే విహసితోపహసితే చ । అపహసితాతిహసితే జ్యేష్ఠాదీనాం ద్వే ద్వే ॥

తత్ర స్మితం । స్మితేత్వలక్ష్యదశనం దృక్కపోలవికాసకృత్ ॥

యథా॥ ఉత్ఫుల్లగండమండలముల్లసితదృగంతసూచితాకూతం। నమయంత్యాపి ముఖాంబుజమున్నమితం రాగసామ్రాజ్యం॥ (౨-౨౯)

అత్ర గండమండలవికాసదృగంతోల్లాసాభ్యాం నాయికాయాస్స్మితం వ్యజ్యతే। తదేవ లక్ష్యదశనశిఖరం హసితం భవేత్ ।

యథా॥ స్మయమానమాయతాక్ష్యాః కించిదభివ్యక్తదశనశోభిముఖం। అసమగ్రలక్ష్యకేసరముచ్ఛ్వసదివ పంకజం దృష్టం ॥ (౨-౩౦)

అత్ర కించిదభివ్యక్తదశనత్వాదిదం హసితం ॥

తదేవాకుంచితాపాంగ గండంమధురనిస్వనం। కాలోచితంహాస్యరాగముక్తంవిహసితంభవేత్ ॥

యథా॥ సవిధేపిమయ్యపశ్యతి శిశుజనచేష్టావిలోకనవ్యాజాత్। హసితంస్మరామితస్యాస్సస్వనమాకుంచితాపాంగం ॥ (౨౩౧)

ఫుల్లనాసాపుటంయస్మిన్నికుంచితశిరోంసకం।జిహ్మావలోకినయనంతచ్చోపహసితంమతం॥

యథా॥ వల్ల్యాథధమ్మిల్లభరంకయాపి సంస్పృష్టమాత్రంపతితం. విలోక్య।వికుంచితాం సంకుటిలేక్షణాంతం ఫుల్లాగ్రనాసం హసితం సఖీభిః ॥ (౨౩౨)

కంపితాంగంసాశ్రునేత్రం తచ్చాపహసితంమతం।

యథా॥ సమంపుత్రప్రేష్ణాకరటయుగలం చుంబితుమనోగజాస్యేకృష్టాస్యే నిబిడమిలదన్యోన్యవదనం అపాయాత్పాయాత్త త్పృథమమిథునంవీక్ష్యతతదిదంహాసక్రీడాన్నృత్తశ్లథవలితతుండస్త్వథశిశుః॥

పరోపగూఢపార్శ్వాం యదుద్ధతాయతనిస్వనం। బాష్పాకులాక్షియుగలం తచ్చాతిహసితంభవేత్ ॥

యథా॥ ఇతివాచముద్ధతముదీర్యసపది సహవేణుదారిణా। సోఢరిపుబలభరోహాసనస్సజహాసదత్త కరతాళముచ్చకైః ॥ (౨౩౪)

అథవీరః।

విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః।నీతస్సదస్యరస్యత్వం దుస్సహోవీరఉచ్యతే॥

ఏషత్రిధాసమాసేన దానయుద్ధదయోద్భవాః। దానవీరే ధృతిహర్షఇత్యాద్యా వ్యభిచారిణః॥

స్మితపూర్వాభిభాషిత్వం స్మితపూర్వంచ వీక్షణం। గుణాగుణవిచారాద్యాస్త్వనుభావాస్సమీరితాః ॥

యథా॥ అముష్మైచోరాయప్రతిహతభియే భోజనృపతిఃపరంప్రీ

తః ప్రాదాదుపరితనపాదద్వయకృతే। సువర్ణానాంకోటీర్దశదశనకోటిక్షతగిరీన్కరీంద్రానప్యష్టౌ మదముదితగుంజన్మధులిహః ॥ (౨౩౫)

యుద్ధవీరేహర్షగర్వామర్షాద్యావ్యభిచారిణః। అసహాయేపియుద్ధేచ్ఛాసమరాదపలాయనం ॥

భీతాభయప్రదానాద్యా వికారాస్తత్రకీర్తితాః।

యథా॥ రథీనిషంగీకవచీధనుష్మాన్దృప్తస్సరాజన్యకమేకవీరః। విలోడయామాసమహావరాహఃకల్పక్షయోద్రిక్తమివార్ణవాంభః॥()

దయావీరేమతిధృతిప్రముఖావ్యభిచారిణః। స్వార్థప్రాణవ్యయేనాపివిపన్నత్రాణశీలతా॥

ఆశ్వాసనోక్తయస్థైర్య మిత్యాద్యాస్తత్రవిక్రియాః ॥

యథా॥ ఆతంకంఠగతప్రాణం పరిత్యక్తం స్వబాంధవైః। త్రైయేభిన్నేయదితతఃకశ్మీరేణమెగుణః ॥ (౨౩౭)

అథాద్భుతః ॥

విభావైరనుభావైశ్చ స్వోచితైర్వ్యభిచారిభిః। నీతస్సదస్యరస్యత్వం విస్మయోద్భుతతాంవ్రజేత్ ॥

అత్రధృత్యావేగజాడ్య హర్షాద్యా వ్యభిచారిణః। చేష్టాస్తునేత్రవిస్తార స్వేదాశ్రుప్రళయాదయః॥

యథా॥ స్వోద్వాహేనమతేతిదూతముఖతఃకార్యోప దేశాంతరం తత్తాదృక్సమరాంగణేషుభుజయోర్విక్రాంతమవ్యాహతం। భీతానామభిరక్షణంపునరపి స్వేస్వేపదేస్థాపనం స్మారంస్మారమరాతయః పులకితా రేచర్లసింగప్రభో ॥ (౨౩౮)

అత్రనాయకగుణాతిశయజనితో విరోధినాంవిస్మయ స్స్మృతిహర్షాదిభి వ్యభిచారిభిరుపచితఃపులకాదిభి.రనుభావైర్వ్యజ్యమానోద్భుతత్వమాపద్యతే॥

అథరౌద్రః ॥

విభావై రనుభావైశ్చ స్వోచితైర్వ్యభిచారిభిః । క్రోధస్సదస్యర స్యత్వం నీతో రౌద్ర ఇతీర్యతే ॥

ఆవేగగర్వాగ్ర్యామర్ష మోహాద్యావ్యభిచారిణః । ప్రస్వేదభ్రుకుటీనేత్ర రాగాద్యాస్తత్రవిక్రియాః॥

యథా॥ కరుణాకందళే ।

ఆత్తశ్లాఘశ్లోభితైః పీడితోఽస్మైః ప్రాప్తోద్యోగైర్యాగపద్యాదభేద్యైః ।భింధిచ్ఛింధిధ్వానిభిర్భిల్లవర్గైర్దర్పాదంధైరానిరుద్ధోఽనిరుద్ధః ॥

అత్రావజ్ఞావిషయోభిల్లవర్గః కోపన స్వాత్మశ్లాఘాదిభిరుద్దీపితో దర్పాంధ్యపరుషవాగాద్యనుమితైర్గర్వౌగ్ర్యాసూయాదిభిః పరిపోషితస్స్వేష్టపీడన శత్రు నిరోధాదిభిర నుభావైరభివ్యక్తో రౌద్రతయా నిష్పద్యతే ॥

అథకరుణః ॥

విభావై రనుభావైశ్చ స్వోచితైర్వ్యభిచారిభిః । శోకస్సదస్య ర స్యత్వం నీతః కరుణ ఉచ్యతే ॥

అత్రాష్టౌ సాత్త్వికా జాడ్య నిర్వేదగ్లానిదీనతాః । ఆలస్యాపస్మృతి వ్యాధి మోహాద్యావ్యభిచారిణః ॥

యథా కరుణాకందలె ॥

కులస్య వ్యాపత్త్యా సపది శతధోద్దీపిత తనుర్ముహుర్బాష్పం శ్వాసం మలినమపి రాగం ప్రకటయన్ । శ్లథైరంగైశ్శూన్యైరసకృదుపరుద్ధైశ్చ కరణైశ్శుచ్యతోధత్తె గ్లానిం కరుణ ఇవ మూర్తో యదుపతిః ॥ (౨౮౦)

అత్ర బంధువ్యాపత్తిజనితో వసుదేవస్య శోకో బంధుగుణస్మరణాదిభిరుద్దీపితో మ్లానత్వేంద్రియశూన్యత్వాదిసూచితైర్దైన్య మోహగ్లాన్యాదిభిస్సంచారిభిః ప్రపంచితో ముహుర్బాష్ప శ్వాసమలినముఖ రాగాదిభిరనుభావైరభివ్యక్తః కరుణత్వమాపద్యతే॥

అథబీభత్సః।

విభావాద్యైస్సదస్యానాం ప్రాపితో రస్యతామసౌ। జుగుప్సాస్థాయికస్తజ్జ్ఞైర్బీభత్స ఇతి కథ్యతే ॥

అత్ర గ్లానిశ్రమోన్మాద మోహాపస్మారదీనతాః । విషాద చాపలా దెహ జాడ్యాద్యావ్యభిచారిణః ॥

స్వేదరోమాంచనాసాగ్ర చ్ఛాదనాద్యాశ్చ విక్రియాః॥

యథా॥ అంహశ్శైషైరివ పరివృతో మక్షికామండలీభిః పూయక్లిన్నవ్రణమభిమృశన్వాససః ఖండకేన । రథ్యాప్రాంతే విరచితఘృణం సంకుచన్నేత్రకోణం ఛన్నఘ్రాణం రవయతి జనం దద్రురోగీ దరిద్రః॥ (౨౮౧)

అత్ర దద్రురోగివిషయా రథ్యాజన జుగుప్సా మక్షికాపూయాదిభిరుద్దీపితా సత్వరాభిసరణాన్వితైర్విషాదాదిభిః పోషితా నేత్రసంకోచనాదిభిరభివ్యక్తా బీభత్సతామాప్నోతి॥

అథభయానకః ॥

విభావై రనుభావైశ్చ స్వోచితైర్వ్యభిచారిభిః। భయం సదస్యర స్యత్వం నీతః ప్రోక్తో భయానకః॥

తత్ర సంత్రాసమరణ చాపలావేగదీనతాః । విషాదమోహాపస్మారశంకాద్యావ్యభిచారిణః ॥

విక్రియాస్త్వస్య శోకాద్యాస్సాత్త్వికాశ్చాశ్రువర్జితాః ॥

యథా ॥ శ్రీశింగక్షితినాయకస్య రిపవో ధాటీం శ్రుతే రాకులాశ్శుష్యత్తాలుపుటం స్ఖలత్పదయుగం వ్యాలోకయంతో దిశః । ధావిత్వా కథమప్యుపేత్య తమసా గాఢోపగూఢాం గుహామన్విచ్ఛంతి తదంతరేఽపి కరసంస్పర్శేన గర్తాంతరం॥ (౨౮౨)

అత్ర నాయకాత్ప్రతిభూపతీనాం భయం తద్ధాటీశ్రవణాదినోద్దీపితం వ్యాకులత్వతాలుశోషపద స్ఖలనాద్యనుమితైరావెగ శంకాత్రాసాదిభిర్వ్యభిచారిభిరుపచితం పలాయనగుహాప్రవేశగర్తాంతరాన్వేషణాదిభి

రనుభావై రనుభూయమానం భయానకత్వేననిష్పద్యతే ॥

కేచిత్సమానబలయో రసయోస్సంకరంవిదుః । నపరీక్షాక్షమ మిదంమతంపోషవతాంభవేత్ ॥

తుల్యత్వేపూర్వమాస్వాదః కతరస్యేత్యనిశ్చయాత్ । స్పర్ధాపదత్వాదుభయో రసాస్వాదప్రసంగతః ॥

తయోరన్యతరస్యైవ ప్రాయేణ స్పందనాదయః । యుగపద్రసనీయత్వం నోభయోరుపపద్యతే ॥

తేషామంగాంగిభావేన సంకరోమమసమ్మతః ।
తథాచభారతీయే ॥

భావోవాపిరసోవాపి ప్రవృత్తిర్వృత్తిరేవవా । సర్వేషాం సమవేతానాం రూపంయస్యభవేద్బహు ॥

సమంతవ్యోరసస్థాయీ శేషాస్సంచారిణోమతా ఇతి ।

తులాధృతత్వముభయోర్నస్యాత్ప్రకరణాదినా । కవితాత్పర్యవిశ్రాంతేరేకత్రైవావలోకనాత్ । ఉభౌశృంగారబీభత్సౌ మిథోవీరభయానకౌ । రౌద్రాద్భుతౌతథాహాస్య కరుణౌప్రకృతిద్విషౌ ॥

స్వభావైవైరిణోంగాంగి భావేనాపి విమిశ్రితం । వివేకిభ్యోన స్వదతే గంధంగంధకరేరివ ॥

విరోధినోపిసాన్నిధ్యా దతిరస్కారలక్షణం । ప్రేమణంప్రకృతస్యేతిచేదంగత్వంనతావతా ॥

యత్కించిదుపకారిత్వా దంగస్యాంగత్వమంగిని । నతత్సంవిధిమాత్రేణ చర్వణాముపకారతః ॥

తద్యథాపానకాద్యేషు శర్కరాదేరివాపతేత్ । అంతరాపతితస్యాపిత్రవణాదేరుపకారితా ॥

తచ్చర్వణాభిమానస్యా త్సతృణా భ్యవహారితా । నిసర్గవైరిణోరంగాంగిభావాత్స్వాదాభావేయథా । లాలాజలం స్రవతువా

దశనాస్థిపూర్ణ్యాప్యస్తూన్నతంచరదబంధురితాధరంవా । సంస్నిగ్ధమాంసకలితోజ్జ్వలలోచనం వాసారంప్రియేయమిదమేవముఖంభవత్యాః ॥()

అత్రశృంగారస్యాంగనామంగీకృతవతోబీభత్సేనాంగినో విచ్ఛేదాయమూలె కుతారోవ్యాపారిత ఏవమన్యేషామపివిరోధినా మంగాంగిభావేనస్వాదాభావస్తత్రతత్రోదాహరణేద్రష్టవ్యః ॥

భృత్యయోర్నాయకస్యేవ నిసర్గద్వేషిణోరపి । అంగయోరంగినోవృద్ధ్యై భవేదేకత్రసంగతిః ॥

యథా । కస్తూర్యాతత్కపోలద్వయభువి మకరీనిర్మితౌప్రస్తుతాయాం నిర్మితాస్సనాం స్వవక్షస్యతిపరిచయనాత్త్వత్ప్రశస్తేరుపాంశు । వీరశ్రీశింగభూపత్వదహితకుభృతాంరాజ్యలక్ష్మీసపత్నీమానవ్యాజేనలజ్జాంసపదివిదధతేస్వావరోధప్రగల్భాః ॥ (౨౪౪)

అత్రప్రతినాయకగతయోః శృంగారబీభత్సయోర్నాయకగతవీరరసాంగత్వాదేకత్ర సమావేశోనదోషాయ ॥

నన్వత్రశత్రూణాం స్వవక్షసినాయకబిరుదవిలోకనేనజీవితాంతనిర్మితస్థైనజనితాని జీవితజుగుప్సాస్వావరోధ సాన్నిధ్యాదిభిరుద్దీపితా. లజ్జానుమితైర్నిర్వేదదైన్య విషాదాదిభిరుపచితాతదనుమితై రేవమానసికకుత్సాదిభిర్వ్యక్తాసతీనాయకగతంశరణాగతరక్షణలక్షణంవీరంపుష్ణాతీతిప్రతీయతే ॥

పునఃప్రతినాయకగతస్య శృంగారస్యనాయకవీరోపకరణత్వముచ్యతే ।

నాయకకటాక్షప్రసాదస్థిరీకృతరాజ్యానాంప్రతినాయకానాంమాదృశాంవివాదా స్సంభవేయుర్నాన్యథేతితస్యశృంగారస్యనాయక వీరోపకరణత్వంబిరుదధారణాతిపరిచయనాద్రాజ్యలక్ష్మీ సపత్నీపదప్రయోగేణాభివ్యజ్యతే ॥

అథరసాభాసః । అంగేనాంగీరసస్స్వేచ్ఛావృత్తివర్ధిత సంపదా । అమాత్యేనావినీతేనస్వామీవాభాసతాంవ్రజేత్ ॥

తథాచభావప్రకాశికాయాం ।
శృంగారోహాస్యభూయిష్ఠః కరుణాభాసఉచ్యతే ।
బీభత్సోద్భవశృంగారో బీభత్సాభాసఈరితః ॥

హాస్యబీభత్సభూయిష్ఠో హాస్యాభాసఇతీరితః । వీరోభయానకప్రాయోవీరాభాసఇతీరితః ॥

భీభత్సకరుణాశ్లేషా దద్భుతాభాసఉచ్యతే ॥
రౌద్రశోకభయాశ్లేషా ద్రౌద్రాభాసస్సమీరితః। శృంగారహాస్యభూయిష్ఠః కరుణాభాసఈరితః॥

బీభత్సాద్భుతశృంగారో బీభత్సాభాసఉచ్యతే। హాస్యాద్భయానకాభాసో రౌద్రవీరోపసంగమాదితి ॥

తత్రశృంగారస్య సరసజ్ఞానేకరాగాత్తిర్యగ్రాగాన్మ్లేచ్ఛరాగాచ్చేతి చతుర్ధాహాస్యభూయిష్ఠః॥ తత్రారాగఃఏకత్రరాగాభావః। తేనరసస్యాభాసత్వంయథా ॥

సమేరామస్సాతానయుధిపురతో లక్ష్మణసఖో భవిత్రీరంభోరు త్రిదశవదనగ్లానిరధునా । ప్రయాస్యత్యేవోచ్చైర్వపదమచిరా ద్వానరచమూర్లఘిష్ఠేదం షష్ఠాక్షరపరవిలోపం పఠపునః ॥ (౨౮౫)

అత్రసీతాయాంరావణవిషయరాగాత్యంతాభాసాదాభాసత్వం। నను న్వయుక్తమిదం ప్రథమజాతానురాగవత్సరాజే జాతానురాగాయాంరత్నావల్యాం దుంలహజణాణురాగఇత్యం తస్య పూర్వానురాగస్యాభాసత్వప్రసంగాదితిచేదుచ్యతే ।

అభావోపిత్రివిధః ॥

ప్రాగభావోత్యంతాభావోనోన్యాభావశ్చేతి ।
తత్రప్రాగభావదర్శనాదికారణేషు సంభావితేషు రాగోత్పత్తిసంభావనాయనాభాసత్వమితరయోస్తు కారణసద్భావేపి రాగానుత్పత్తేరాభాసత్వమేవ ।
అన్యేతుత్రివిధేవరాగాభావే రసాభాసత్వంప్రతిజానతే।
నతదుపపద్యతే ।
పుంసోపిరాగాభావేరసస్యనస్వదనీయత్వం ।
యథా । గతేప్రేమావేశే ప్రణయబహుమానే విగళితేనివృత్తేసద్భావేజనఇవజనేగచ్ఛతిపునః । ముహుఃప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్యప్రియసఖిగతాంస్తాంశ్చదివసాన్నజానేకోహేతుర్దళతిశతధా యన్నహృదయం()

అత్రహృదయదళనాభావపూర్వగతదివసోత్ప్రేక్షేచ్ఛానుమితైర్నిర్వేదస్మృత్యాదిభిరభివ్యక్తోపి సత్రిధానురాగః ।
ప్రేమావేశశ్లథనాదికథితేనపురుషగ రాగప్రధ్వంసనేన చారుతాన్నాప్నోతి ॥

పురుషగతరాగాత్యంతాభావేన రసాభాసత్వం ।
యథా ! ధ్యానవ్యాజముపేత్య చింయసికాముస్మీల్య చక్షుఃక్షణం పశ్యానంగశరాతురంజనమిమం పాతాపినోరక్షసి । మిథ్యాకారుణికోసినిర్ఘృణతరస్త్వత్తఃకుతోన్యఃపుమాన్ సేర్ష్యంమారవధూభిత్యారిత్యభిహితశ్శాద్ధోరనిఃపాతువః ॥ (౨౮౬)

అత్రజీవనస్య రాగాత్యంతాభావేనరసాభాసత్వం ।
అనేకత్రయోషితో రాగాభాసత్వం యథా । పరస్పరేణక్షతయోఃప్రహర్తోరుత్క్రాంతవాయ్వోస్సమకాలమేవ । అమర్త్యభావేపికయోశ్చిదాసీ ద్దేకాప్సరఃప్రార్థితయోర్వివాదః ॥

అత్రకస్యాశ్చిద్దివ్య వనితాయాః వీరద్వయేరణానివృత్తి రణప్రా ప్త దేవభావేనురాగస్య నిరుపమానశూన్యగుణోపాధేరవైషమ్యేణ ప్ర తిభాసనాదాభాసత్వం।

అనేకత్రపుంసోరాగాద్యథా ॥ రమ్యంగాయతి మేనకా ప్రతిరుచి వీణాస్వనై రూర్వశీచిత్రంవక్తి తిలోత్తమా పరిచయంనానాంగహారక్ర మే। ఆధత్తైలమిదంతదుత్తమమితిప్రేమానవోవిద్విషాభేజేశ్రీయనపోతశిం గనృపతేత్వఖడ్గభిన్నాత్మనా ॥ (౨౪౭)

అత్రనాయక ఖడ్గ ధారాదళితాత్మనః కస్యచిత్స ర్వర్గగతస్య ప్రతి నాయకవీరస్యమేనకాదిష్వనేకేష్వవైషమ్యేణ రాగాదాభాసత్వం। న న్వేవందక్షిణా దీనామప్యనురాగస్యాప్యాభాసత్వ మితిచెన్న। దక్షిణ స్యనాయకస్యనాయికాస్వ నేకానువృత్తిమాత్రేణైవసాధారణ్యంనరా గేణ। తదేకస్యామేవరాగస్య ప్రౌఢత్వమితరస్యతుమధ్య మత్వంమంద త్వంవేతినతదనురాగరసాభాసతా ॥

అత్రతురాగస్యావైషమ్యేణానేకత్ర ప్రవృత్తేరాభాసత్వముపపద్య తే ॥

తిర్యగ్రాగాద్యథా ॥ మధుద్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే పపౌప్రి యాంస్వామనువర్తమానః। శృంగేణసంస్పర్శ నిమీలితాక్షీంమృగీ మకండూయతకృష్ణసారః ॥ (౨౪౮)

నను తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛ గతయో రాభాసత్వం నయుజ్యతేతయోర్వి భావాదిసంభవేన ఆస్వాదయోగ్యతా ప్రతీతేరితిచేత్ శృంగారరసా భి మానినో నరసింహదేవస్య చిత్త మనువర్తమానేన విద్యాధరేణ కవినా బాఢమేవం ఖలుస మర్థితం ఏకావల్యా మనేన। అపరేతు రసాభాసంతిర్యక్షుప్రచక్షతేతన్న పరీక్షాక్షమం తేష్వపివిభావాది సంభ వాత్ విభావాదిజ్ఞానశూన్యాస్తిర్యంచో నభాజనంభవితుమర్హంతిరస స్యేతిచేన్మనుష్యేష్వపికేచిత్తథాభూతేషురసవిషయ భావాభావప్రసం గాత్ విభావాదిసంభవోహిరసంప్రతిప్రయోజకః నవిభావాదిజ్ఞానంతత

శ్చతిరశ్చామప్యేవరసఇతి నతిరశ్చాంవిభావత్వముపపద్యతేశృంగారో హిసముజ్జ్వలస్యశుచినోదర్శనీయస్యైవ వస్తునోమునినావిభావత్వే నా మ్నానాత్ । తిరశ్చాముద్వర్తనమజ్జనాకల్ప రచనాద్యభావా దుజ్జ్వల శుచిదర్శనార్థత్వానామసంభావనాప్రసిద్ధైవ ॥

అథస్వజాతియోగ్యైర్ధర్మైః కరిణఃకరిణీం ప్రతివిభావత్వమి తిచెన్న । తస్యాంకస్యాయాంకరిణః కరిణీ రాగంప్రతికారణత్వమేవన పునర్విభావత్వం।కించజాతియోగ్యైర్ధర్మైర్వస్తునోనవిభావత్వం। అపితుభావకచిత్తోల్లాస హేతుభిరితి । కించవి భావాదిజ్ఞా నానామా చిత్యంవివేకః తేనశూన్యాస్తిర్యంచోన విభావతామర్హంతి।తథాహివి భావాదిజ్ఞానమిత్యేతదపినయుజ్యతే। తథాహి।విభావాది విశిష్టస్యవస్తు మాత్రస్యనాసంభవో రసంప్రతిప్రయోజకః। విశిష్ట ప్రయోజకత్వాంగీ కారే వివేకాదివిశేషానుప్రవేశమంగీకృత్యాస్మదనుసరణ మేవరససంగ తోసి। అత్రవివేకంవినాతదితరవిశేషత్వంవైశిష్ట్యమితిచెన్న। విశేషా ణాంధర్మిణిపరమోత్కర్షానుసంధానతత్పరాణామన్యోన్యసహిష్ణూనా మియత్తయానియమాసంభవాత్ । అథయదివస్తుమాత్రస్యతర్హి అ న్వాసితమరుంధత్యాస్వాయోవహావిభర్జమిత్యాదావపిస్త్రీపుంసవ్యక్తి మాత్రవిభావసద్భావాదన్వాసనాలక్షణానుభావసంభవాచ్చశృంగారః స్వదనీయఃప్రసజ్యేత। అజ్జంమోహాణసుంత్తంమియోంత్తిమంతూణధావఇ హాళీఏ।దరపుడిఅఫలోఅరాహింహాసిఅంవిఅకంపాసలదాహిం॥ఆర్యాం మోహానసుప్తాంమృతేతిమత్వాధావతి హాళీకే।దరస్ఫుటితఫలోదరాభి ర్హసితమివ కార్పాసలతాభిః । ఇత్యాదిషు స్త్రీపుంసవ్యక్తిమా త్రవిభావసద్భావస్తదవివేకజనిత హాస్య పంకజ నిమగ్నం శృంగా రగంధగజముద్ధర్తుంత్వరతామిత్యలంరసాభాసాపలాపసంరంభేణ। న మసీతాదివిభావైర్వస్తుమాత్రైరేయోపిన్మాత్ర ప్రతీతౌసామాజికానాం రసోదయఃపునర్విశిష్టైస్తత్కథమితిచేదుచ్యతే ॥

తత్రజనకతనయాతురామపరిగ్రహాత్వా దతివిరుద్ధధర్మపరిహా

రేణ లలితోజ్వలత్వవిమర్శనీ యత్వాదివిశిష్టఎవ సీతాదివిభావయోషి త్సామాన్యంతాదృశమేవజ్ఞాపయతినపునస్త్రీజాతిమాత్రమితిసకలమ పికల్యాణం ॥

హరిశ్చంద్రోరత్నాకరణరుచిసత్యేషువచసాం విలాసేవాగీశోమ హతినియమెనీతినిగమె। విజేతాగాంగేయంజనభరణసమ్మోహనకలా ప్రతేషు శ్రీశింగక్షితిపతిరుదారోవిహరతె॥ (౨౫౦)

నిత్యంశ్రీయన్నపోతక్షితిపతిజనుష శ్శింగభూపాలమాళే స్సౌం దర్యంసుందరీణాం హరిణవిజయినా మాకరోలోచనానాం। దానంమం దారచింతామణి సురసురభిగర్వనిర్వాపణాంకం విజ్ఞానం సర్వవిద్యా నిధిబుధపరిషచ్ఛేముషీభాగ్యరేఖా॥ (౨౫౧)

ఇతి శ్రీమదాంధ్రమండలాధీశ్వర ప్రతిగండభైరవ శ్రీయ
న్నపోతనరేంద్రనందన భుజబలభీమ శ్రీశింగభూ
పాలవిరచితెరసార్ణవసుధాకరనామ్ని
నాట్యాలంకారె రసికోల్లాసోనా
మ ద్వితీయో విలాసః ॥

సమాప్తః.

శ్రీ.

రసార్ణవసుధాకరె భావకోల్లాసనామా తృతీయోవిలాసః.

సక్షేమదాయీకమలానుకూలః కఠోరపారావతకంఠనీలః। కృ పానిధిర్భవ్యగుణాభిరామః పరఃపుమర్ణతోయమహీధరవాసీ ॥ (౧)

భవత్వితిసంబంధః॥ స్మరణీయః ॥

తదీదృశరసాధారం నాట్యంరూపకమిత్యపి। నటస్యాతిప్రవీణస్య కర్మత్వాన్నాట్యముచ్యతే ॥

యథా॥ ముఖాదావంకజత్వాదె రారోపేరూపకప్రథా। తథై వనాయకారోపే నటేరూపకముచ్యతె ॥

తచ్చనాట్యందశవిధం వాక్యార్థాభినయాత్మకం ॥

తథాచభారతీయె ॥

నాటకంచప్రకరణ మంకోవ్యాయోగఎవచ। భాణస్సమవకార శ్చ వీథిఃప్రహసనండిమః ॥

ఈహామృగశ్చవిజ్ఞెయా దశధానాట్యలక్షణమితి॥

రసేతివృత్తనేతారః తత్త్రద్రూపకభేదకాః। లక్షితారసనేతార ఇతివృత్తంతుకథ్యతె ॥

ఇతివృత్తకథావస్తు శబ్దాఃపర్యాయవాచినః। ఇతివృత్తంప్రబంధ స్య శరీరంత్రివిధంహితత్ ॥

ఖ్యాతంకల్ప్యంచసంకీర్ణం ఖ్యాతంరామకథాదికం। కవిబుద్ధికృ తంకల్ప్యంమాధవాదివిచేష్టితం ॥

సంకీర్ణముభయాయత్తంలవరాఘవచేష్టితం। లక్ష్యేష్వేతత్తు బహుధా దివ్యమర్త్యాదిభేదతః ॥

తచ్చేతివృత్తంవిద్వద్భిః పంచధాపరికీర్తితం । బీజంబిందుఃపతాకాచ ప్రకరీకార్యమిత్యపి ॥

యత్తుస్వల్పముపక్షిప్తం బహుధావిస్తృతింగతం । కార్యస్యకారణంప్రాజ్ఞైస్తద్బీజమితికథ్యతే॥

ఉప్తంబీజంపురైర్యద్వ దంకురాదిప్రభేదతః । ఫలాయ కల్పతేతద్వన్నాయకాదివిభేదతః ॥

ఫలాయైతద్భవేత్తస్మాద్బీజమిత్యభిధీయతే। యథాబాలరామాయణే।

ప్రథమ ద్వితియ్యాంకయోః కల్పితముఖసంధౌ స్వల్పోరామోత్సాహోబీజమిత్యుచ్యతే ।

అథబిందుః ॥

ఫలేప్రధానేబీజస్య ప్రసంగోక్తైఃఫలాంతరైః। విచ్ఛిన్నేతదవిచ్ఛేదకారణంబిందురుచ్యతే ॥

జలబిందుర్యథాసించన్ తరుమూలేఫలాయహి । తథైవాయంముహుఃక్షిప్తో బిందురిత్యభిధీయతే ॥

యథాతత్రైవ । తృతీయచతుర్థాంకయోః ।

కల్పితేప్రతిముఖస్యసంధౌ నిక్షిప్తోరావణవిరోధమూలం సీతాపరిగ్రహోబిందురుచ్యతే ॥

అథపతాకా ॥

యత్ప్రధానోపకారేణ ప్రసంగాధార్థ మిచ్ఛతి । సాస్యాత్పతాకాసుగ్రీవ మకరందాదివృత్తవత్ ॥

యత్కేవలంపరార్థస్య సాధకంచప్రవేశభాక్ । ప్రకరీస్యాత్తుహనుమత్సౌదామిన్యాదివృత్తవత్ ॥

పతాకాప్రకరీవ్యపదేశోన్యోభావ ప్రకాశికాకారేణోక్తః॥

యథా స్వప్యేప నాయకాదీనాంపతాకోదంతఉచ్యతే। శోభాయైవేదికాదీనాం యథాపుష్పాంశుకాదయః । తథతుర్వర్ణనాదిస్తుప్రసంగేప్రకరీభవేదితి। అంగస్యచప్రధానస్యభావస్థస్యచసూచకం। యదాగంతుకభావేన పతాకాస్థానకంహితత్ ॥

ఏతద్ద్విధాతుల్యసంవిధానంతుల్యవిశేషణం । తత్రాద్యంత్రిప్రకారంస్యాద్ద్వితీయంత్వేకమేవహి ॥

ఏవంచతుర్విధంజ్ఞేయం పతాకాస్థానకంభవేత్ ।

తథాచభరతః ॥

తస్యైవార్థస్యసంపత్తిర్గుణవత్యుపచారతః । పతాకాస్థానకమిదంప్రథమంపరికీర్తితమితి॥

యథా॥ రత్నావల్యాం॥

విదూషకః భోవఅస్సుఎసాక్ఖుఅబరా దేవీవాసవదత్తా, రాజాసశంకం రత్నావలీహస్తం విసృజతీత్యత్రేయం వాసవదత్తేత్యనేన ఉపచారప్రయోగేణభావినో వాసవదత్తాకోపస్య సూచనాత్ । సహసార్థసంపత్తిరూపమిదమేకం పతాకాస్థానకం ॥

తథాచ । వచస్సాతిశయంశ్లిష్టం కావ్యబంధరసాశ్రయం। పతాకాస్థానకమితి ద్వితీయంపరికీర్తితమితి ॥

ఉత్తరరామచరితే ॥

ఇయంగేహేలక్ష్మీరియ మమృతవర్తిర్నయనయో రసావస్యాస్పర్శోవపుషిబహుళశ్చందనరసః।అయంకంఠేబాహుశ్శిశిరమసృణోమౌక్తికరసః కిమస్యానప్రేయోయది పరమసహ్యాస్తువిరహః॥ (౨)

ప్రవిశ్యప్రతిహారీ ॥

దేవఉవత్థిదో॥ రామః అయేక ఇత్యత్రభవిష్యత సీతావిరహస్యసూచనాదిదంశ్లిష్టం నామద్వితీయంపతాకాస్థానకం ॥

తథాచ । అర్థోపక్షేపణం యత్ర లీనం సవినయం భవేత్ । శ్లిష్టప్రత్యుత్తరోపేతం తృతీయమిదమిష్యత ఇతి ॥

యథా వేణీసంహారే ।

రాజా । లోలాంశుకస్య పవనాకులితాంశుకాంతం త్వద్దృష్టిహారి మమ లోచనబాంధవస్య । అధ్యాసితుం తవ చిరం జఘనస్థలస్య పర్యాప్తమేవ కరభోరు మమోరుయుగ్మం ॥ (౩)

ప్రవిశ్య సంభ్రాంతః కంచుకీ । దేవ భగ్నం ౨ । రాజా ।
కేన । కంచుకీ ।

దేవ । భీమేన । రాజా । ఆః కిం ప్రలపసీత్యత్ర శ్లిష్టం ప్రత్యుత్తరేణ కంచుకివాక్యేన భావినో దుర్యోధనోరుభంగస్య సూచనేన శ్లిష్టోత్తరం నామ తృతీయమిదం పతాకాస్థానకం ॥

తథావచనవిన్యాసో సుశ్లిష్టః కావ్యయోజితః । ఉపన్యాసేనయుక్తస్తు తచ్చతుర్థముదాహృతం ॥

యథా రత్నావల్యాం ॥ ఉద్దామోత్కలికాం విపాండురరుచిం ప్రారబ్ధజృంభాం క్షణాదాయాసం శ్వసనోద్గమైరవిరలైరాతన్వతీమాత్మనః । అద్యోద్యానలతామిమాం సమదనాం నారీమివాన్యాం ధ్రువం పశ్యన్ కోపవిపాటలద్యుతిముఖం దేవ్యాః కరిష్యామ్యహం ॥ (౪)

ఇత్యత్ర విశేషణవిశేషేణ భావినో రత్నావలీదర్శనస్య సూచనాత్తుల్యవిశేషణన్నామ చతుర్థం పతాకాస్థానకమిదం ॥

అథ కార్యం ॥ వస్తుతస్తు సమస్తస్య ధర్మకామార్థవీక్షణం । ఫలం కార్యమిదం శుద్ధం మిశ్రం వా కల్పయేత్సుధీః ॥

శుద్ధం యథా ॥ మాలతీమాధవే । కామందకీ । యత్ప్రాగేవ మనోరథైర్వృతమభూత్కల్యాణమాయుష్మతోస్తత్పుణ్యైర్మదుపక్రమైశ్చ ఫలితం క్లేశోపి మచ్ఛిష్యయోః । నిష్ణాతశ్చ సమాగమోపి విహితస్తత్రై

యసః కాంతయా సంప్రీతౌ నృపనందనో యదపరం ప్రేయస్తదప్యుచ్యతాం ॥ (౬)

ఇత్యత్ర కావ్యోపసంహారశ్లోకేన తృతీయపురుషార్థస్యైవ ఫలత్వకథనాచ్ఛుద్ధం కార్యమిదం । బాలరామాయణే । రుగ్ణం చాజగవం న చాపి కుపితో భర్గస్సురగ్రామణీస్సేతుశ్చ గ్రథితః ప్రసన్నమధురో దృష్టశ్చ వారాంనిధిః । పౌలస్త్యశ్చ హతః స్థితశ్చ భగవాన్ ప్రీతశ్శ్రుతీనాం కవిః ప్రాప్తం యానమిదం చ యాచితవతే దత్తం కుబేరాయ చ ॥ (౭)

ఇత్యనేనోపసంహారశ్లోకేన మిశ్రస్య త్రివర్గస్య ఫలత్వకథనాన్మిశ్రం కార్యమిదం ।

ప్రధానమంగమితి చ తద్వస్తు ద్వివిధం పునః । ప్రధాననేతృచరితం ప్రధానఫలబంధి చ ॥

కావ్యవ్యాపిప్రధానం స్యాద్యథా రామాదిచేష్టితం । నిత్యం పతాకాప్రకరీ చాంగం బీజాదయః క్వచిత్ ॥

బీజత్వాద్బీజమాద్యం స్యాత్ఫలత్వాత్కార్యమంతతః । తయోస్సంధానహేతుత్వాన్మధ్యే బిందుం ముహుః క్షిపేత్ ॥

యథాయోగం పతాకాయాః ప్రకర్యాశ్చ నియోజనం । కార్యస్య సంభవావస్థా నాయకాదిక్రియావశాత్ ॥

ఆరంభయత్నప్రాప్త్యాశా నియతాప్తిఫలాగమాః । అత్రాముఖం ఫలోద్యోగమాత్రమారంభ ఇష్యతే ॥

యథా బాలరామాయణే ।

ముఖసంధౌ రామస్య లోకోత్కర్షప్రాప్త్యై వ్యవసాయమాత్రమారంభః ॥

యత్నస్తు తత్ఫలప్రాప్తావౌత్సుక్యేన వివర్తనం ।

యథా తత్రైవ ।

ప్రతిముఖసంధౌ తాటకానిపాతనభూతపతిధనుర్దర్శనాదిషు రా

మస్య యత్నః ।

అథ ప్రాప్త్యాశా । ప్రాప్త్యాశా తు మహార్థస్య సిద్ధిసద్భావ భావనా ॥

యథా తత్రైవ గర్భసంధౌ మాల్యవన్మాయా ప్రయోగవనప్రవాససీతాపహరణాదిభిరంతరితాయా రామస్య పరమోత్కర్షప్రాప్తేర్దర్భానుబంధావలోకనసుగ్రీవసంధిసేతుబంధాదిభిః సంధిసంభావనామాత్రకథనాత్ ప్రాప్త్యాశా ।

అథ నియతాప్తిః । నియతాప్తిరవిఘ్నేన ఫలసంసిద్ధినిశ్చయః ।

యథా తత్రైవ విమర్శసంధౌ ।

నిఖిలరక్షఃకులనిబర్హణాదవిఘ్నేన రామస్య ఫలసంసిద్ధి నిశ్చయో నియతాప్తిః ॥

అథ ఫలాగమః ॥ సమగ్రేష్టఫలావాప్తిర్నాయకస్య ఫలాగమః ।

యథా తత్రైవ । నిర్వహణసంధౌ రామస్య రాజ్యాజ్ఞానిర్వహణవైరప్రశమన రాజ్యోపభోగైర్లోకోత్తరత్రివర్గస్య ఫలావాప్తిః ఫలాగమః ॥

అథ సంధిః । ఏకైకస్యాస్త్వవస్థాయాః ప్రకృత్యా చైకధైకధా ।
యోగస్సంధిరితి జ్ఞేయో నాట్యవిద్యావిచక్షణైః ॥

పతాకాయాస్త్వవస్థానం క్వచిదస్తి న వా క్వచిత్ । పతాకావిరహే బీజం బిందుం వాపి నివేశయేత్ ॥

ముఖ్యప్రయోజకవశాత్ కథాంగానాం సమన్వయే । అవాంతరార్థసంబంధః సంధిస్సంధానరూపతః ॥

ముఖప్రతిముఖే గర్భ విమర్శావుపసంహృతిః । పంచైతే సంధయస్తేషు యత్ర బీజసముద్భవః ॥

నానావిధానా మర్థానాం రసానామపి కారణం । తన్ముఖం తత్ర చాంగాని బీజారంభానురోధతః ॥

ఉపక్షేపః పరికరః పరిన్యాసో విలోభనం । యుక్తిః ప్రాప్తిస్సమాధానం విధానం పరిభావనా ॥

ఉద్భేదభేదాకరణమితి ద్వాదశ యోజయేత్ । ఉపక్షేపస్తు బీజస్య సూచనా కథ్యతే బుధైః ॥

యథా బాలరామాయణే ప్రతిజ్ఞాపౌలస్త్యే నామ ప్రథమాంకే ॥

తతః ప్రవిశతి విశ్వామిత్రస్య శిష్యః ।
ప్రాతస్సవన ఏవ యజమానం ద్రష్టుమిచ్ఛామీత్యుపక్రమ్య ।
రాక్షసరక్షావధిం రామమానేతుం సిద్ధాశ్రమాదయోధ్యాం గచ్ఛతా విశ్వామిత్రేణ యజ్ఞోపనిమంత్రకస్య పరమసుహృదః శ్రోత్రియక్షత్రియస్య సీరధ్వజస్య ఫలప్రతినిధిః ప్రేషితోఽస్మీత్యంతో రావణాది దుష్టరాక్షసశిక్షాలక్షణ రామోత్సాహోపబృంహక విశ్వామిత్రారంభరూపస్య బీజస్య సూచనాదుపక్షేపః ॥

అథ పరికరః । పరిక్రియా తు బీజస్య బహులీకరణం మతం ।
యథా తత్రైవ । ప్రవిశ్య తాపసచ్ఛద్మనా రాక్షసః । సంప్రేషితో మాల్యవతాహమద్య జ్ఞాతుం ప్రవృత్తిం కుశికాత్మజస్య । పురం నిమీనాం మిథిలాం చ గత్వా తాం చాప్యయోధ్యాం రఘురాజధానీం ॥ (౮)
కులపుత్రకేతి సప్రసాదమాదిష్టోస్మీత్యుపక్రమ్య స హి నక్తంచరాణాం నిసర్గాదమిత్రో విశ్వామిత్రః ।
వ్రతచర్యయా వీరవ్రతచర్యయా చ సమర్థః ।
దశరథోపి తథావిధ ఏవేత్యం తేన విశ్వామిత్రారంభస్య మాల్యవదాదివికర్షగోచరత్వేన బహులీకరణాత్పరికరః ॥

అథ పరిన్యాసః ॥
బీజనిష్పత్తికథనం పరిన్యాస ఇతీర్యతే ।
యథా । తత్రైవ రాక్షసః పురోవలోక్య । కథం తాపసః ।
ప్రత్యభిజ్ఞాయ । తత్రాపి విశ్వామిత్రధర్మపుత్రశ్శునశ్శేఫ ఇత్యు

పక్రమస్య సంప్రత్యవరాక్షసభయాత్సత్రే దీక్షిష్యమాణస్స భగవాన్ గోప్తారంరామభద్రం వరీతుమయోధ్యాంగతః ।

రాక్షసః । ససంత్రాసం । స్వగతం । హంతకథమేతదపినిష్పన్నం।

ప్రకాశంభగవన్మాకోపీరిత్యం తేన । స్వగతం ।

కృతంయత్కర్తవ్యం సంప్రతిచార సంచారస్యా యమవసరఇత్యం తేన విశ్వామిత్రానుభవకథనాద్బీజనిష్పత్తేః పరిన్యాసః ॥

అథవిలోభనం । నాయకాది గుణానాం యద్వర్ణ నంతద్విలోభనం ।

తత్రైవరావణః । యస్యారోపణకర్మణాపి బహవోవీరవ్రతం త్యాజితాఇత్యుపక్రమ్యరావణః । సప్రత్యాశ్వాసం ।

నిర్మాల్యం నయనశ్రియః కువలయం వక్త్రస్య దాసశ్శశీకాంతిః ప్రావరణంతనోర్మధుముచోయస్యాశ్చ వాచఃకిల । వింశత్యారచితాంజలిఃకరపుటైస్త్వాంయాచతేరావణ స్తాంద్రష్టుం జనకాత్మజాంహృదయహేనేత్రాణిమిత్రీకురు ॥ (౯)

ఇత్యం తేనతద్గుణవర్ణనాద్విలోభనం । అథయుక్తిః ।

సమ్యక్ప్రయోజనానాంహి నిర్ణయోయుక్తిరిష్యతే ।

యథా । తత్రైవపరశురామరావణీయ నామనిద్వితీయాంకే తతఃప్రవిశతిభృంగిరిటిః । పరిక్రమన్నాత్మానంనిర్వర్ణ్య ।

అయేవికృతరూపతావిక్వచిన్మహాతేభ్యుదయాయేత్యుపక్రమ్య। భృంగిరిటిః ।ఆమనారదయథాసమర్థయసే । తథాహి ।

ఏకఃకైలాసమద్రింకరగతమకరోచ్ఛిచ్ఛిదేకాంచమన్యోలంకామేకఃకుబేరాద హృతవసతయేకోంకణానబ్ధితోన్యః ।

ఏకశ్శక్రస్యజేతాస మితిభగవతఃకార్తవీర్యస్యచాన్యస్తత్కామంకర్మసామ్యాత్క్రమ పరమనయోర్మధ్యగావీరలక్ష్మీః ॥ (౧౦)

ఇత్యం తేనరాఘవప్రతినాయకయో భార్గవ రావణయోః క

ర్మసామ్యనిర్ణయ కథనాద్యుక్తిః । అథప్రాప్తిః ।

ప్రాప్తైసుఖస్యసంప్రాప్తిః ప్రాప్తిరిత్యభిధీయతే ।

యథాతత్రైవనారదః । సహర్షంహస్తముద్యమ్య ।

చిత్రంనేత్రరసాయనం త్రిదశతా సిద్ధేర్మహామంగలం మోక్షద్వారమపావృతం మమమనఃప్రహ్లాదనాభేషజం । సాకం నాకపురంధ్రిభిర్నవపతిప్రాప్త్యుత్సుకాభి స్సురాస్సర్వేపశ్యతరామరావణరణంవక్ష్యేషవోనారదః ॥ (౧౧)

ఇత్యస్యనారదస్యయుద్ధావలోకన హర్షప్రాప్తేఃప్రాప్తిః ।

అథసమాధానం । బీజస్యపునరాధానం సమాధానమితీర్యతే।

యథాతత్రైవభృంగిరిటిః । యుద్ధరుచేమా నిభరంసం రంభస్వేత్యుపక్రమ్య । అథాయోధ్యాంగత్వాపరంరామరావణీయం యోజయిష్యామీత్యంతేన రాఘవోత్సాహ బీజస్య నారగేన పునరాధానాత్సమాధానం ॥

అథవిధానం । సుఖదుఃఖకరంయత్తు తద్విధానంబుధావిదుః ।

యథా । తత్రైవప్రథమాంకే । సీతా । ససాధ్వసౌత్సుక్యం ।

అంహ్మహేరక్ష । సోత్తిసుణిఅ సచ్చంసఙ్ఘసకోదూహహళాణంమజ్ఝేవట్టామి । ఇత్యుపక్రమ్యసీతా । తాదసదాణందమిస్సాణం అంతరేడవ వసిస్సంమిత్యం తేనసీతాయా అదృష్టపూర్వరాక్షసదర్శనేనసుఖదుఃఖవ్యతికరాఖ్యానాద్విధానం ॥

అథపరిభావనా ॥

శ్లాఘ్యైశ్చిత్తచమత్కారో గుణాద్యైఃపరిభావనా ॥

యథాతత్రైవరావణః ॥

సౌత్సుక్యంవిలోక్యస్వగతం ।అహోత్రిభువనాతిశాయిమకరధ్వజసంజీవనంరామణీయకమస్యాః ॥

తథాహి । ఇందుర్లిప్తఇవాంజనేన జడితాదృష్టిర్మృగీణామివ ప్రమ్లానారుణిమేవ విద్రుమలతాశ్యామేవ హేమప్రభా । పారుష్యంకల

యాచకోకిలవధూః కంఠేష్వివప్రస్తుతం సీతాయాః పురతశ్చ హంతిశిఖినాం బర్హాస్స్రగర్వా ఇవ ॥ (౧౨)

ఇత్యుపక్రమ్య శతానందః ॥

అపవార్య । అహో లంకాధిపతేరపూర్వగర్వగరిమా ।

యన్మమాపి శతానంద స్యనని శ్చినుతే చేతః ।

కింభవిష్యతీత్యం తేన గ్రంథేన రావణస్య సీతారామణీయకదర్శనేన శతానందస్య రావణోత్సాహదర్శనేన చతయోశ్చిత్తచమత్కార కథనాత్పరిభావనా ॥

అథోద్భేదః ॥

ఉద్ఘాటనంయ ద్బీజస్య సఉద్భేదః ప్రకీర్తితః ।

యథా । తత్రైవద్వితీయాంకే రావణః ।

త్రైయంబకః పరశుపరశురేషనిసర్గచండ ఇత్యాదిపఠతి ।

జామదగ్న్యః ॥

నిశాచరచక్రవర్తిన్ అపకుర్వతాపి భవతాపరముపకృతం ।

యదేవస్మారితోస్మీత్యుపక్రమ్య।లోకోత్తరం చరితమర్థయతి ప్రతిష్ఠాం పుంసః కులంనహినిమిత్తముదాత్తతాయాః । వాతాపితాపన మునేః కలశోత్రసూ లీలాయితంపునరముష్యసముద్రపాన మిత్యం తేనగూఢశంకరధనురుత్క్షేపోద్ఘాటనాద్వాలోకోత్తరచరిత సామాన్య వర్ణనేతిరోహితరామచంద్రోత్సాహోద్ఘాటనాద్వా ఉద్భేదః ॥

అథ భేదః । బీజస్యోత్తేజనం భేదో యద్వా సంఘాత భేదనం ।

యథా । తత్రైవ ।

రావణోవిలోక్య ।

అథయాచితపరశునా పరశురామేణ కిమభిహితమాసీత్ ।

మాయామయః ।

త్రైలోక్యమాణిక్యరామోదంతమాకర్ణయతుస్వామీ ।

పౌలస్త్యః ప్రణయేనయాచత ఇతి శ్రుత్వామనో మోదతే దేవో నైషహరప్రసాదపరశుస్తేనాధికం తామ్యతి । తద్వాచ్యస్సదశాననో మమగిరాదత్తాద్విజేభ్యోమహీ తుభ్యంబ్రూహిరసాతలత్రిదివయో నిర్జిత్యకిందీయతాం ॥ (౧౩)

రావణః ।

కదానుఖలు పరశురామో రసాతలత్రిదివయో ర్జేతాదాతా చ సంవృత్తః రావణః పునః ప్రతిగృహీతా చ తతస్త్వయాకిమసౌ ప్రత్యుక్త ఇత్యుపక్రమ్య మాయామయః ।

దేవ ప్రకృతిరోషణో రేణుకా పుత్రస్తత్తమేవాగత మహా ముత్ప్రేక్షే ।

రావణః । ప్రియం నఇత్యం తేన ప్రతినాయకరూప భార్గవరావణయో రుత్తేజనాద్భేదః ॥

అథకరణం ।

ప్రస్తుతార్థసమాలంభం కరణంపరిచక్షతే ।

యథా । తత్రైవ ॥

ఉభావపిచాపరోపణం నాటయత ఇత్యుపక్రమ్యాంకపరిసమాప్తే జామదగ్న్యరావణయోః ప్రస్తుతయుద్ధారంభకథనాత్ కరణం ॥

అథప్రతిముఖసంధిః ।

బీజప్రకాశనంయత్ర దృశ్యాదృశ్యతయాభవేత్ తత్స్యాత్ప్రతిముఖంబిందోః ప్రయత్నస్యానురోధతః ।

ఇహాత్రయోదశాంగాని ప్రయోజ్యానిమనీషిభిః । విలాస పరిసర్పౌచ విధుతంశమనర్మణీ ॥

ప్రేమద్యుతిః ప్రక్రమణం నిరోధః పర్యుపాసనం । పుష్పంవజ్రముపన్యాసో వర్ణసంగ్రహణంతథా ॥

విలాసస్సంగమార్థస్తు వ్యాపారః పరికీర్తితః ।

యథాతత్రైవ ।

విలక్షులంకేశ్వరనామని తృతీయాంకే ।

రామః ।

ఇయమయేసా సాసీతా ।

యస్యాస్స్వయంవసుమతీ మాతాయాగభూర్జన్మమందిరమిం దుశేఖరకార్ముకారోపణంచపణః । సస్పృహం నిర్వర్ణ్యేత్యారభ్య ప్రతిహారః ।

ఏతేనోచ్చైర్విహసితమసా కాకలీగర్భకంఠో తాల్యాచ్ఛ్రుతః ప్రహితమమునాసాంగభంగఃస్థితోయం । హారస్యాగ్రంకలయతికరై స్సై సహర్షాచ్చకించిత్త్రైణిణఃపుంసాంనవపరిగమఃకామమున్మాద హేతురి త్యిత్యంతేన రామాదీనాంసీతాలంబనాభిలాషకథనాద్విలాసః ॥

అథపరిసర్పః ॥

పూర్వదృష్టస్యబీజస్యత్వంకభేదాదినాతథా ।
నష్టస్యానుస్మృతిశ్శశ్వత్పరిసర్ప ఇతి స్మృతః ॥

యథా । తత్రైవ । ప్రతిహారః! స్వగతం । కథమేతేక్షత్రియజన సముచితేపిచాపారోపణకర్మణి నిఖిలాఃక్షత్రియాంవితథ సామర్థ్యాఃవ ర్తంతే । తదేతేషుపరమనాకలిత సారోవికర్తనకులకుమారఆస్తే।

యద్వాకిమనేనాపి । యస్యవజ్రమణేర్భేదేభిద్యంతేలోహసూ చయః । కరోతుతత్రకిన్నామ నారీనఖవిడంబనం ॥

విచింత్య ।భవతుతథాపి సంకీర్తయామ్యేనం। అనాకలితసారా ణాహి వీరప్రకాండసంభూతి రిత్యురుపక్రమ్య హేమప్రభా । సంపన్నాం పిఅసహీఎపాణిగ్గహణ మిత్యంతేన పూర్వంతాటకాదివద్దృష్టస్యపశ్చా న్నిఖిలక్షత్రియ దురారోపధూర్జటి చాపప్రభావ వర్ణనాన్నష్టస్య రామభద్రోత్సాహస్యతద్ధనుర్భంగక్రియారూపేణ స్మరణాత్పరిసర్పః ॥

అథవిధుతం ।

నాయకాదేరీప్సితానామర్థానామనవాప్తితః । అరతిర్యా భవె త్తద్విద్వద్భిర్విధుతంమతం ॥

అథవానునయోత్కర్షే విధుతంస్యాన్నిరాకృతిః ।

యథా॥ తత్రైవభార్గవభంగనామనిచతుర్థాంకే ।

శతానందః ।

సీతాయాశ్చిబుకమున్నమయ్య ।

యస్యాస్తే జననీస్వయం క్షితిరయం యోగీశ్వ రస్తేపితేత్యా రభ్య ।

రామఃవిచింత్యస్వగతం । రుదంత్యపికమనీయా జానకీత్యంతేన సీతాయాఃబంధువిరహజనితా రతికథనాద్విధుతం ॥

అథవామతాంతరేణ । తత్రైవరామః । సముపసృత్య । భగ వన్భార్గవ । సదయంప్రసీద । జామదగ్న్యః । నాభివాదన ప్రసాదో రేణుకా సూనురిత్యత్ర రామానునయస్య భార్గవేణా స్వీకారాద్వి ధుతం ॥

అథశమఃఅరతేశ్శమనంతజ్జ్ఞశ్శమమాహుర్మనీషిణః ।

యథాతత్రైవ ।హేమప్రభా । జుజ్జది । పఫ్ఫుల్లకోదూహ లత్త ణం । పరసురామదంసణేణఉణసజ్ఝసత్తణంభగ్గధనుద్దండచండచరిత స్స పురదోరామచందస్స ఇత్యత్రరామచంద్ర పరాక్రమకథనేన సీతా యాః అరతిశమనాచ్ఛమః ॥

అథనర్మ । పరిహాసప్రధానం యద్వచనంనర్మతద్విదుః ॥

యథా । తత్రైవతృతీయాంకె । రామస్సకంఠరోధం । వాచా కార్ముకమస్యకౌశికపతేరారోపణాయార్పితంమద్దోర్దండహఠాంచ నేన తదిదంభగ్నంకృతన్యక్కృతి । నోజానేజనకస్తదత్రభగవాన్వ్రీడా వశాదుత్తరంత్రిక్షేప్తినతకంధరోభగవతె రుద్రాయకిందాస్యతి। (౧౪)

ఇత్యత్ర జనకాధిపాలాపేన హాసప్రధానాన్నర్మ ॥

అథ నర్మద్యుతిః ॥

క్రోధస్యాపహ్నవార్థం యద్ధాస్యం నర్మద్యుతిర్మతా ॥

యథాత్రైవ చతుర్థాంకే । జామదగ్న్యం ప్రతి । రామశ్శిష్యో భృగుభవ భవాన్ భాగినేయీసుతో మే వామే బాహౌ పుత్రతదితరే కార్యతః కోవిశేషః । దివ్యాస్త్రాణాం తవ పశుపతేరస్య లాభస్తు మత్తస్త్వాం యాచే విరమ కలహాదార్యకం మార్గ రభస్వ । (౧౫)

జామదగ్న్యః । విహస్య ।

మాతుర్మాతులనకించిదంతరం భవతో భవానీ వల్లభస్య చేత్యుపక్రమ్య రామః । విహస్య బ్రహ్మర్షే జామదగ్న్యైకః పునరయం శస్త్రగ్రహణాధికారో యద్గురుష్వపి తిరస్కార ఇత్యం తేన భార్గవరాఘవయోః పూజ్యవిషయ క్రోధాపహ్నవార్థహాస్యకథనాన్నర్మద్యుతిః ॥

అథ ప్రశమనం ।

తత్ప్రశమనం యత్స్యాదుత్తరోత్తరభాషణం ।

యథాత్రైవ । రామః ।

కిం పునరిమాస్సర్వంకషా రోషవాచః । సర్వత్యాగీ పరిణతవయాస్సప్తమః పద్మయోనేరితి శ్లోకాంతే జామదగ్న్యః ।

తతః కిం । రామః సఖేదం । యస్యాచార్యక మిందుమౌళిరకరోత్సబ్రహ్మచారీ చిరం జాతో యత్ర గురుశ్చకార చ భువం యద్గీతవీరవ్రతాం । తతోద్దండరహస్యమద్య భగవన్ ద్రష్టైష రామస్సతే హేలోజ్జృంభితజృంభకేన ధనుషా క్షత్రం చ నాలంబయత్ ॥ (౧౬)

జామదగ్న్యః ॥ సాధు రే క్షత్రియడింభ సాధు । ఇత్యం తేన భార్గవరాఘవయోరుక్తిప్రత్యుక్తికథనాత్ప్రశమనం ॥

అథ నిరోధః ॥ యత్ర వ్యసనమాయాతి నిరోధస్స నిగద్యతే ।

యథాత్రైవ ॥ జామదగ్న్యః ॥ పక్వకర్పూరనిష్పేషమయం నిరపిషత్త్రియం । మమ వ్రీడాంచ చండీశచాపంచ స్వంచ జీవితం ॥ (౧౭)

జనకః కథం సన్యస్తశస్త్రస్యాపి పునరస్త్రగ్రహణక్షణోవర్తత ఇత్యుపక్రమ్య ప్రహిణుత దిహ బాణాన్ వార్ధకం మాం తనోతి ।

దశరథః ! భో సంబంధిన్ కృతం కార్ముకపరిగ్రహవ్యసనేనేత్యం తేన జనకస్య భార్గవ నిమిత్తస్య జరానిమిత్తస్య స్వవ్యసనస్య కథనాన్నిరోధః ॥

అథ పర్యుపాసనం । రుష్టస్యానునయో యత్స్యాత్పర్యుపాసనమీరితం । యథాత్రైవ విశ్వామిత్రః । జామదగ్న్యం ప్రతి ।

రామశ్శిష్యో భృగుభవ భవాన్ భాగినేయీసుతో మే ఇత్యత్ర శ్లోకే రోషాంధస్య భార్గవస్యానునయో విశ్వామిత్రేణ కృత ఇతి పర్యుపాసనం ॥

అథ పుష్పం । సవిశేషాభిధానం యత్పుష్పం తదితి సంజ్ఞితం ।

యథా । తత్రైవ తృతీయాంకే । ప్రవిశ్య కోలాహలః । కర్పూర ఇవ దగ్ధోపి శక్తిమాన్యో జనే జన ఇత్యుపక్రమ్య । ప్రకటితరామాంభోజః కౌశికవాక్సపది లక్ష్మణానందీ । సురచాపనమనహేతోరయమవతీర్ణశ్శరత్సమయ ఇత్యం తేన రామచంద్రాద్విలక్షణార్థ విశేషాభిధానాత్పుష్పం ॥

అథ వజ్రం । వజ్రం తదితి విజ్ఞేయం సాక్షాన్నిష్ఠురభాషణం ।

యథా । తత్రైవ చతుర్థాంకే । జామదగ్న్యః । కించ రే నిదర్శితలాఘవ రాఘవ తదాకర్ణయ యత్తే కరోమి ।

త్రుటితనిబిడనాడీ చక్రవాళప్రణాడీ ప్రసృతరుధిర ధారాచర్చితోచ్చండరుండం । మడమడితమృడానీకాంతచాపస్య భఙ్క్తుః పరశురమరవంద్యః ఖండయత్యద్య ముండం ॥ (౧౮)

ఇత్యుపక్రమ్య యః ప్రేతనాథస్యాతిథ్యమనుభవితుకామ ఇత్యం తేన తత్రోపపత్తిభిః పితృవచనకరణాదరణాదపి మాతృవధకరస్యేత వేతిప

తిపాదనాద్వా గురూణామచింత్య చరితత్వోపన్యాసేన సర్వోపపన్నత్వప్రతిపాదనాద్వోపన్యాసః ॥

అథవర్ణసంహారః ॥

సర్వవర్ణోపగమనం వర్ణసంహారఉచ్యతే ।

యథాతత్రైవజామదగ్న్యః ॥

కర్ణంతత్వాకాశేకింబ్రూథ। కేనవర్ణితందాశరథేశ్శంకరకార్ముకారోపణం । కోనవిస్మితస్తద్భంగేన । సాక్షేపం । కేన నవర్ణితమిత్యాదిపఠతి।

శృణుతభోః ॥

యఃకర్తాహరచాపదండదళనే యశ్చానుమంతానుద్రష్టాయశ్చ పరీక్షితాచయ ఇహస్తోతాచవక్తాచయః ।

ఇత్యుపక్రమ్యరామోరామమయం స్వయంగుహా సహాధ్యాయీ సమన్విష్యతీత్యంతేన హరచాపదళనస్య నిషిద్ధయా కర్తృతయానుమంతృతయాపరీక్షితృతయాచరాఘవ విశ్వామిత్ర పౌరాదిపరామర్శనేనబ్రాహ్మణా క్షత్రియాదివర్ణానాం సంగ్రహణాద్వర్ణసంహారః ॥

అథగర్భసంధిః ॥

దృష్టాదృష్టస్య బీజస్య గర్భస్త్వన్వేషణం ముహుః । అత్రప్రాప్త్యాశాపతాకాను రోధాదంగానికల్పయేత్ ॥

అభూతాహరణంమార్గో రూపోదాహరణేక్రమః । సంగ్రహశ్చానుమానంచ తోటకాధిబలేతథా ॥

ఉద్వేగఃసంభ్రమాక్షేపౌ ద్వాదశైషాంతులక్షణం । అభూతాహరణంతత్స్యాత్ వాక్యంయత్కపటాశ్రయం ॥

యథా॥ తత్రైవ।

ఉన్మత్తదశాననామ్ని పంచమాంకే ॥

మాల్యవాన్ హసిత్వా ।

వృద్ధిబుద్ధిర్హి ప్రథమం పశ్యతిచరమంకార్య దుర్నియోగోపతరతి । యన్మయాధూర్జటిధనుర్ధిక్షేపణతః ప్రభృతిమతి చతుష్పాదృష్టమేవయదు తదశకంధరోను సంధాస్యతి సీతాహరణం ॥

మాయామయః। తతస్తతః॥

మాల్యవాన్ ।

తతశ్చమాయామందోదరీ పితుర్మయాగురోర్మయస్య ప్రథమశిష్యోవిశారదనామాయంత్రకారః సబహుమానంనియుక్తః సీతాప్రతికృతికరణాయవిరచరితాచసా తేనరావణోపచ్ఛందనార్థంఅభిహితంచ । సూత్రధారచలద్దారుగాత్రేయం యంత్రజానకీ । వక్త్రస్థశారికాలాపాలంకేంద్రంవంచయిష్యతి ॥ (౧౯)

ఇత్యుపక్రమ్య । రావణః ।

పునర్నిరూప్యశారికాధిష్ఠితవక్త్రాం సీతాప్రతికృతియంత్రం ।

అహోమతిర్మాయామయశ్ఛలితోసి జనకరాజపుత్ర్యాః ప్రతికృతిసమర్పణేనేత్యంతేన మాల్యవత్కపటవాక్య సంవిధానాదభూతాహరణం ॥

అథమార్గః ॥

మార్గస్తత్వార్థకథనం॥

యథాతత్రైవ ।

నిర్దోషదశరథనామ్ని షష్ఠాంకేమాయామయః । ఆర్యకిమపి ద్విషతామప్యవర్జక ముదాత్తజనచరితంపశ్య । క్రూరక్రమాకిమపి రాక్షసజాతిరేకా తత్రాపికార్యపరతేతి మయిప్రకర్షః । రామేణతు ప్రవసతా పితురాజ్ఞయైవబాష్పాంభసామహామపీహాకృతోరసజ్ఞః ॥ ()

ఇత్యుపక్రమ్యమాయామయః ॥

తతశ్చవామదేవప్రభృతిభి ర్మంత్రిభిర్యథావృత్త మభిధాయసపాదోపగ్రహం నివారితోపితదిద మభిధాయప్రస్థితః ॥

మయామూర్ధ్ని ప్రహ్వే పితురితి ధృతం శాసనమిదం స యక్షో రక్షోవాభవతు భగవాన్వా రఘుపతిః । నివర్త్స్యే సోహం భరతకృత రక్షాం రఘుపురీం సమాస్వప్స్యజ్జీత్వా వనభువి చతస్రశ్చ దశ చ ॥ (౨౧)

ఇత్యం తేన రామప్రవాసవిశేషస్య మాయామయదుఃఖస్య సత్యస్యైవవ్యక్తత్వా న్మాయామయాదేః కపటత్వజ్ఞానేపి రామచంద్రేణ సత్యతయాంగీకారద్వారామార్గః ॥

అథరూపం ॥

రూపం వాక్యం వితర్కవత్ ॥

యథా ॥ తత్రైవషష్ఠాంకే కైకయీ ॥

పణమామి భఅవదింసర ఊంజా పువ్వందీసమాణాన అణపే ఊసగందూమకబలంకరెంతి ఆసిసాసంపదం హాలాహాలకవడపడిరూబా పడిహాఅదికింపుణమే అబజ్ఝాదంసణేవి అకారణపజ్జా ఉలంపిా అఅంఇత్యుపక్రమ్య ।

దశరథ । అనాకర్ణితకేన । ఏతచ్ఛాంత విచిత్ర చత్వరపథం విశ్రాంతవైతాళిక శ్లాఘా శ్లోకమగుంజిమంజుమురజంవిధ్వస్తగీతధ్వని।

వ్యావృత్తాధ్యయనం నివృత్తసుకవి క్రీడాసమస్యం నమ ద్విద్వద్వాదకథంకథంపురమిదం మానప్ర తేవర్తతే॥ (౨౨)

ఇత్యం తేన కైకెయీదశరథయో రయోధ్యావిషాదవిషయ। వితర్కవిన్యాసరూపం రూపం ॥

అథోదాహరణం ॥

సోత్కర్షవచనం యత్తుతదుదాహరణం మతం ।

యథా॥ తత్రైవాసమపరాక్రమ నామనిసప్తమాంకె విభీషణః॥

సఖిసుగ్రీవ। అతిశశాంక శేఖరమిదం చేష్టితం రామదేవస్య। యదనేన ॥

నిర్వాణాంజలపానపీడనబలైర్యత్ర స్మిమ్యగాంతానలై ర్యస్యాఖాతికకూల ముర్ముర మృదుః క్రోడేశిఖిబాడబః । తస్యాప్యస్య కృశానుసంక్రమకృత జ్యోతిశ్శిఖం డైశ్శరైర్దత్తశ్చండదవాగ్నిడంబరవిధిర్ద్వస్యవారాన్నిధేః ॥ (౨౩)

ఇత్యుపక్రమ్య ॥

సముద్రః । తన్హి బాలనారాయణం రామమేవోపసర్పామః ! నహిరాకామృగాంకమంతరేణ చంద్రమణేరానంద జలనిష్యందః ఇత్యం తేన సముద్రక్షోభక రామచంద్రోత్సాహోత్కర్ష కథనాదుదాహరణం ॥

అథక్రమః ॥

భావజ్ఞానంక్రమోయద్వా చింత్యమానార్థసంగతిః ।

యథా ॥ తత్రైవషష్ఠాంకె। మాల్యవాన్ । స్మృతినాటితకేన నజానెకింహివృత్తం । కైకయీదశరథయోః । ఉపసర్పితకేన । మాయామయః । కథయత్వార్యః । శూర్పణఖా । జెదుజెదుకణిట్ఠమాదావాహిూ । మాల్యవాన్ । అథకింవృత్తంతత్ర । మాయామయః ।యథాదిష్టమార్యేణ । మాల్యవాన్ । సహర్షం । తన్హి విస్తరతఃకథ్యతా మిత్యత్ర మాల్యవచ్చిత్తసమకాలమేవ శూర్పణఖామాయామయయోరుపగమా న్మాల్యవతోవిలంబా సహాభిప్రాయ పరిజ్ఞానవతా మాయామయేన నిష్పన్నస్య కార్యస్యసంక్షేపకథనాద్వాక్రమః ॥

అథసంగ్రహః ॥

సంగ్రహస్సామదానార్థ సంయోగః పరికీర్తితః ।

యథా॥ తత్రైవసప్తమాంకె । సముద్రస్యాభ్యర్థనం। ఇందులక్ష్మీరమృతమదిరకౌస్తుభః పారిజాత స్స్వమాతంగ స్సురయువతయోదేవ ధన్వంతరిశ్చ।మంథాద్రెర్మైస్సరసితదిదంపూర్వమేవత్వయాత్తం సంప్రత్యబ్ధిశ్శ్రుణుజలధనస్త్వాం ప్రపన్నః ప్రశాధి ॥ (౨౪)

రామః । సగౌరవం । భగవన్రత్నాకరనమస్తే । ఇత్యుపక్రమ్య సముద్రః । పరమనుగృహీతోస్మి । యథాహసప్తమో వైకుంఠావతారః । ఇత్యంలేనసముద్రరామచంద్రయోః పరస్పరప్రియవచన సంగ్రహణాత్సంగ్రహః ॥

అథానుమానం ।

అర్థస్యాభ్యూహనం లింగాదనుమానంప్రచక్షతే ।

యథా॥ తత్రైవప్రతిహారీసమంతాదవలోక్య। కథమయమన్యాదృశశ్చ లక్ష్యతేంబురాశిః । వందీ । యథోపలక్షితమార్గేణ చమత్కారం పురోవలోక్య । పశ్య । విలీయమాన జలమానుషమిథునమత్యర్థకదర్థ్యమానశంఖినీయాధమిత్యుపక్రమ్య । ప్రతిహారః। ఆంజ్ఞాతంధామ్ని వారాం రఘుపతివిశిఖాః ప్రజ్వలంతఃపతంతీత్యనేన సముద్రక్షోభలింగానుమిత రామోత్సాహార్థ కథనాదనుమానం॥

అథతోటకం ।రోషసంభ్రమవాక్యంతుతోటకం పరికీర్తితం॥

యథా । తత్రైవ । హనుమాన్।యథాదిశతిస్వామీ।

సర్వతోవలోక్య । పుష్యద్విక్రమకేళయః కపిభటాశ్శృణ్వంతు
సుగ్రీవజామాజ్ఞాం మాళినివేశితాంజలిపుటాస్సైతోఽహవ్యూహానె। దో
ర్దండద్వయతాడనశ్లథధరాబంధోద్ధతాన్ భూధరానానేతుం సకలాః
ప్రియాతకకుభఃకిన్నామహోదుష్కరం ॥ (౨౫)

ఇత్యుపక్రమ్యాంకసమాప్తేఃకపిరాక్షసాదిసంరంభ కథనాత్తోటకం॥

అథాధిబలం ॥

బుద్ధిరధిబలంప్రోక్తం కపటేనాభివంచనం ।

యథాతత్రైవషష్ఠాంకే ।

మాయామయః । అథైకదాదయితస్నేహమయ్యాకైకేయ్యాసమమసురానీకసమనీకవిజయాయపూరితసుహృన్మనోరథ దశరథత్రివిష్టపతిలకభూతం పురుహూతంప్రభావవతిసముపస్థితవతి తద్రూపధారిణౌ కువలయాభిరామంరామం సపరిచ్ఛదం ఛలయితుం అయోధ్యాం శూర్పణఖాహంచ ప్రాప్తవంతావిత్యుపక్రమ్య । మాల్యవాన్। కిమసాధ్యంవైదగ్ధ్యస్యేత్యంతేన మాయామయశూర్పణఖాభ్యాం కపటవేషధారణేన రామదేవాధివంచనకరణాదధిబలం॥

అథోద్వేగః ॥

శత్రుచోరాదిసంభూతంభయముద్వేగఉచ్యతే।

యథాతత్రైవ ।

తతఃప్రవిశతిగగనార్థావతరణనాటితకేన।

రత్నశిఖండః । స్వస్తిమహారాజదశరథాయ ।

దశరథః । అపికుశలంజటాయోర్వయస్యస్య ।

రత్నశిఖండః । ప్రియసుహృదుపయోగేనన పునశ్శరీరేణ।

దశరథః । భద్రసముపవిశ్యకథ్యతాం ।

వ్యాకులోస్మీత్యుపక్రమ్య ।

కౌసల్యా । హాదేవ్వతు ఎకిదవిలంబంసమత్థ అంవనగదంరాఘువకుటుంబం ।

సుమిత్రా । ణకెవళంవణగదం భువణగదంవీత్యనేన మాతృగతభీతేరుపన్యాసాదుద్వేగః ॥

అథసంభ్రమః ॥

శత్రువ్యాఘ్రాదిసంభూతౌ శంకాత్రాసౌచసంభ్రమః ।

యథా ॥ తత్రైవవామదేవః । సాస్రంస్వగతం । హేమద్వాణి
నిజాంవిముంచవసతిం ద్రాగ్దిహియాత్రాంబహిః ।

రాజానంప్రతి । ప్రకాశం । దేవ స్తంభయ చెతనాం శ్రవణయో
రభ్యేతిశుష్కాశనిః।

దంపతీ । శంకాన్నాటయతః ।

వామదేవః ॥

(౨౨)

త్వద్రూపాద్విపినాయచీవరధరో ధన్వీజటీశాసనం రామఃపి
త్ర్యగతఃకుతశ్చనవనం సౌమిత్రిసీతాసఖః ॥ (౨౬)

ఉభౌమూర్ఛితః । వామదేవః । దేవసమాశ్వసిహి । దశరథఃస
మాశ్వస్య । కేనపునః కారణేనేత్యుపక్రమ్య । దశరథః । వత్సరామభ
ద్రమన్యేమమేవ మలయాచలనివాసినః ప్రియవయస్య స్యజటాయోర
పిశోకశంకురయం సర్వంకషోభవిష్యతీత్యం తేన కౌసల్యాదశరథాదీనాం
రక్షస్త్రరక్షుహార్యక్షప్రభృతి సంచరణదారుణారణ్యాదిషు రామప్రవాస
విషయశంకాత్రాసానువృత్తికథనాత్సంభ్రమః॥

అథాక్షేపః । గర్భబీజసమాక్షేపమాక్షేపంపరిచక్షతే ।

యథా । తత్రైవపంచమాంకే । ప్రవిశ్యపటాక్షేపేణచ్ఛిన్ననా
సాకృతావ కుంఠనాశూర్పణఖా । సాక్రందం । పాదయో నిపత్య ।
అజ్జఏక్కమాదుఅపేక్ఖిత క్ఖఅచూడామణీ ఉప్పాడిదోబడబాణలజాలా
కలాపఅంఉమ్మీలిదం దసకంఠకణి ణ్ఠబహిణిఏఅచ్చాహిదమిత్యుపక్రమ్య ।

రావణః । ప్రకాశం । తతఃకింతస్యాః । శూర్పణఖా ।

సాపిలంకేస్సరస్సనముచిదత్తి అవహరంతీ తేహింకావాలిఅవ్వ
దజ్జోగ్గాకిదమ్హిత్యం తేన సకలదేవతాతేజస్తిరస్కృతిపరిణతరావణాతిశ
యవర్ణనాగర్భీకృతస్య రామోత్సాహస్య శూర్పణఖాకర్ణనాసా
నికృంతనరూపేణ సముద్భేదాదాక్షేపః ॥

అథవిమర్శసంధిః ॥

యత్రప్రలోభనక్రోధ వ్యసనాద్యైర్విమృశ్యతే । బీజార్థోగ
ర్భనిర్భిణ్ణస్సవిమర్శఇతీర్యతే ॥

యథా । తత్రైవాష్టమాంకే । వీరవిలాసనామని । ప్రకరీనియ
తాప్త్యానుగుణ్యాదత్రాంగకల్పనం ।

అపవాదోథసంఫేటోవిద్రవద్రవశక్తయః । ద్యుతిప్రసంగౌఛల
నవ్యవసాయానిరోధనం ॥

ప్రరోచనంవిచలనమాదానంస్యుస్త్రయోదశ ।

తత్రాపవాదః ॥

తత్రాపవాదోదోషాణాం ప్రఖ్యాపనముదీర్యతే ।

యథా । తత్రైవాష్టమాంకే వీరవిలాస నామని । తతఃప్రవిశ
తోరాక్షసౌ ।

ఏకః । సఖేదుర్ముఖకిమపిమహాన్ సత్వభ్రంశోదశకంఠస్య। య
త్కుమారసింహనాదవధమ ప్యాకర్ణ్యనశోకః కృతోనాప్య మర్షఇ
త్యుపక్రమ్య ।

త్రిజటా । కహందె వ్వేణదిణ్ణోలజ్జాదేపి ఎజలాంజలీ త్యంతే
నరావణగత దుర్బుద్ధిదోషప్రఖ్యాపనాదపవాదః ॥

అథసంఫేటః ॥

రోషసంగ్రథితంవాక్యం సంఫేటంసంప్రచక్షతే ।

యథా । తత్రైవ । సుముఖః । జనాంతికం । సఖే దుర్ముఖ।
కిమపిశౌర్యాతిరేకో రామానుజస్యయదమునా నికుంభిలాంప్రస్థితస్య కు
మారమేఘనాదస్యసందిష్టం ।

యదుత । యావన్నైవనికుంభిలాయజనతస్సిద్ధిహ విర్జిహీని
పాత్రస్స్యందనబాణచాపకవచ స్స్వంమన్యసేదుర్జయం। వైదేహీవి
రహవ్యథావిధురితే ప్యార్యేవిధాయక్రుధో వంధ్యాస్త్రావదయంసశక్రవి
జయిం స్త్వాంలక్షణోజేష్యతి ॥ (౨౭)

ఇత్యుపక్రమ్య । నేపథ్యే ।

సీతాప్రియంచదళితేశ్వరకార్ముకంచ వాలిద్రుహంచ రచితాంబు
ధిబంధనంచ । రక్షోహణంచసజిగీషువిభీషణంచ రామంనిహత్యచరణౌ
తవనందితాస్మి ॥ (౨౮)

ఇత్యం తేనలక్ష్మణేంద్రజి త్కుంభకర్ణానాంరోషవాక్య గ్రథనా
త్సంఫేటః ॥

అథవిద్రవః ।

విరోధవధదాహాదిర్విద్రవః పరికీర్తితః॥

యథా । తత్రైవ । దక్షిణతస్సుముఖః । దేవపదాతిలవస్సుముఖస్తుమన్యతే । లక్ష్మణదిధక్షయా కుమార మేఘనాదేన పావకీయశ్శరస్సంహిత ఇత్యుపక్రమ్య । దక్షిణతస్సుముఖః అయమపరః తేజోరా వసేకః ॥

ఆకర్ణాకృష్టచాపోన్ముఖవిశిఖశిఖాశేఖరశ్యామలపాణిర్విభాగ్నో
క్షైరవత్వం బహులకలకలారావరౌద్రాట్టహాసః ।
ధ్యాతస్సౌమిత్రిణాథ భ్రమదతులకరోత్తాల వేతాలమాలస్తద్వ
క్త్రాదుత్పతద్భిస్సమజని శిఖిభిర్భస్మసాదింద్రజిచ్చ ॥ (౨౯)

రావణః మూర్ఛతి సర్వే యథోచిత ముపచరంతి । రావణః ।

మూర్ఛావిచ్ఛేదనాటితకేనేత్యం తేనకపిసేనావిక్షోభసుగ్రీవనిరోధకుంభకర్ణవధేంద్రజిద్భస్మీకరణరావణమూర్ఛాదిసంకథనాత్ విద్రవః ॥

అథద్రవః । గురువ్యతిక్రమంప్రాహుర్ద్రవమ్ముభరతోమునిః॥

యథా । తత్రైవ । కరంకః । ధిక్సౌండీర్యమదోద్ధతం భుజవనం
ధిక్చంద్రహాసంచ తే ధిగ్వక్త్రాణి నికృత్తకంఠవలయప్రీతేందుమౌళీని చ ।
నిద్రాలావతి ఘస్మరే ప్రతిదినం స్వాపాన్మహామేదురే ప్రత్యాశా చిరవిస్మృ
తాయుధవిధౌ యత్కుంభకర్ణే స్థితా ॥ (౩౦)

ఇత్యత్ర స్వామినో దశకంఠకుంభకర్ణయోరనుజీవినా రాక్షసేన నిందాకరణాద్ద్రవః ॥

అథశక్తిః । ఉత్పన్నస్య విరోధస్య శమనం శక్తిరిష్యతే ।

యథా । తత్రైవ । రావణవధనామ్ని నవమాంకే । పురందరః ।

యత్కైలాసాచలసందోహదహనకర్మణి భగవాన్ కాలాగ్నిరుద్ర ఇత్యుపక్రమ్య । నేపథ్యే । బాణైర్లాంఛితకేతుయష్టిశిఖరో మూర్ఛాక్రమత్సారథిమార్గం సాస్వాదనలుబ్ధగృధ్రవిహగశ్రేణీభిరాసేవితః । రక్షో

నాథమహారథబంధపతనక్షుణ్ణాక్షదండోహ్యయం హేమాషిత్వా స్మృతమం
దురాస్థితివృత్తైః లంకాం కాంరథోనీయతే ॥ (౩౧)

ఇత్యం తేన నిరవశేషప్రతినాయకభూతరావణకణ్ఠోత్పాదనకరణే న విరోధశమనాచ్ఛాంతిః ॥

అథద్యుతిః ॥ ద్యుతిర్నామ సముద్దిష్టా తర్జనోద్వేజనే బుధైః॥

యథా ॥ తత్రైవ ॥ అష్టమాంకే రావణః । ఊర్ధ్వమవలోక్య । కిమయమతిసత్వరస్సురసమాజః । శంకే కతిపయయాతుధానవధాత్తాపసం ప్రతిప్రీయతే ॥

సక్రోధతర్జనం ॥ హాహోత్కర్షః కిమయమమరాః క్షుద్రర
క్షోవధాద్వస్తస్మద్దోష్ణాం విజితజగతాం విక్రమం విస్మృతాః స్థ । కించాద్యైవ
ప్రియరణరసో బోధ్యతే కుంభకర్ణస్తూర్ణం జేతా స చ దివిషదాం బోధ్య
తే మేఘనాదః ॥ (౩౨)

ఇత్యుపక్రమ్య । నేపథ్యే ॥ విరహహా కేళిఆకడ్ఢణ పాడణిజ్జంగోఉరదువారంవోఢేహవివిహప్పహారణసణ్ణాహదహాసమాస్సాఇ ఈత్యం తేన దేవతాతర్జనలంకాపురజనోద్వేజనకథనాద్ద్యుతిః ॥

అథ ప్రసంగః ॥ ప్రస్తుతార్థస్య కథనం ప్రసంగః పరికీర్తితః । ప్రసంగం కథయంత్యన్యే గురూణాం పరికీర్తనం ॥

యథా ॥ తత్రైవ ॥ నవమాంకే । ప్రవిశతియమపురుషః । తత్రభవతోలులాయలక్ష్మణస్సకలప్రాణభృతాం విహితనాశస్యకీనాశస్యకిమపి విశ్వాతిశాయినీ ప్రభవిష్ణుతేత్యుపక్రమ్య ॥

దశరథః ॥ భగవన్ గీర్వాణనాథ సప్రసాదమితో నీయంతాం దృష్టయః । ఇత్యం తేన పురందరాదిపూజ్యసంకీర్తనాత్ ప్రస్తుతరాక్షసవధరూపరహస్యార్థప్రసంజనాద్వా ప్రసంగః ॥

అథచలనం ॥ అవమాననికరణం కార్యార్థం చలనం విదుః ।

యథా ॥ తత్రైవ ॥ చారణః కర్ణందత్వాకాశే కిమాహ రా

మభద్రః । రేరే రాక్షసపుత్ర । యద్గౌరీచరణాబ్జయోః ప్రథమతస్త్యక్త్వా ప్రణామక్రియం ప్రేమార్ద్రేణ సవిభ్రమేణ చ పురా యేనేక్షితా జానకీ । లూనం తే తదిదం చ రాక్షసశిరోజాతం చ శాంతం మన శ్శేషచ్ఛేదవిధిస్తు సంప్రతి పరం స్వర్బందిమోక్షాయమె ॥ (33)

కిమాహ రావణః రేరే క్షత్రియపుత్ర సులభవిభ్రమ చర్మచక్షురసీత్యుపక్రమ్య ।

రామః ॥ తదిత్థమభిదధానమపవిత్రం తే వక్త్రమితో నిర్విశతు వధశుద్ధిమిత్యం తేన రామరావణాభ్యాం పరస్పరావమాననకరణాచ్చలనం ॥

అథవ్యవసాయః ॥ వ్యవసాయస్స్వసామర్థ్య ప్రఖ్యాపనమితీర్యతే ।

యథా । తత్రైవ । భోలంకేశ్వర దీయతాం జనకజా రామస్స్వయం యాచతే కోయం తే మతివిభ్రమస్స్మర నయం నాద్యాపి కించిద్గతం । నైవం చేత్ఖరదూషణత్రిశిరసాం కంఠాసృజాపంకిలః పత్రీ నైష సహిష్యతే మమధనుర్జ్యాబంధబంధూకృతః ॥ (34)

ఇత్యుపక్రమ్య । కిమాహ రావణః । రేరే మానుష పుత్ర అయమసౌ క్షత్రియో రావణః ।

తదత్ర దృశ్యతాం కతరో వినయః కతరోతివినేతేతి ।

కిమాహ రామభద్రః హం హో మానుషపుత్ర ।

అయమసావక్షత్రియో రావణః । సభవాన్ క్షత్రియో రామః ।

తదత్ర దృశ్యతాం తకరో వినయో కతరో వినేతేత్యం తేన రామరావణాభ్యాం పరస్పరం ప్రత్యుపక్రాంతమిషువర్షైర్ద్వైతమిత్యుపక్రమ్య ।

రావణః । నన్వయమోంకారో రణశిరోమండలచ్ఛేదనవిద్యాయా ఇత్యం తేన సంరబ్ధయో రామరావణయోర్దివ్యాస్త్రప్రయోగరూపపరస్పరసంరోధకరణాద్విరోధనం ॥

అథప్రరోచనా । సిద్ధవద్భావినోర్థస్య సూచనాతు ప్రరోచనా ।

యథా । తత్రైవ । అష్టమాంకే । కరంకః । జనాంతికం ।

సఖే కంకాల । దేవః కుంభకర్ణం ప్రబోధయతి ।

న పునరాత్మానం । కించ ప్రయత్నేన బోధితోప్యసౌ రామేణ పునశ్శాయితవ్య ఏవ । కంకాలః । మణ్ణౌవిభీసణం వజ్జిఅ సవ్వాస్సవివసాగఈ కరంకః । తత్థైవేత్యత్ర భవిష్యతః కుంభకర్ణాదిరాక్షసనాశస్య కంకాలకరంకాభ్యాం సిద్ధవన్నిశ్చిత్య సూచనాత్ప్రరోచనా ॥

అథవిచలనం । ఆత్మశ్లాఘావిచలనం ।

యథా । తత్రైవ । కరంకః । కిమాహ కుంభకర్ణః ఆస్తాంధనుః కిమసినాపరతో భుసుండీచక్రైరలం భవతు పట్టసముద్గరాద్యైః । ధావత్ప్లవంగపృతనాకబలక్రమేణ యాస్యామ్యహం సుహితతాం చరిపుక్షయం చ ॥ (35)

పునః పృచ్ఛతి రావణః । సాధు వత్స సాధు సత్యం మదనుజోసీత్యుపక్రమ్య ॥

అనేన లంకాయ దకారి మత్పురీ హనూమతో గాత్ర గతేన భస్మసాత్ । నిజాపరాధప్రశమాయ తద్ధ్రువం నిషేవితుం మాముపయాతి పావకః ॥ (36)

ఇత్యం తేన రావణకుంభకర్ణాభ్యాం ఆత్మశ్లాఘాకృతేతి విచలనం ।

అథాదానం ॥ ఆదానం కార్యసంగ్రహః ।

యథా ॥ తత్రైవ ॥ నవమాంకే ! పురందరః । సఖే దశరథ కథమయమనన్యసదృశాకారో రామభద్రపురుషకారః । అతశ్చ । సిద్ధగ్ధస్త్రీపురేంధనోస్తు గిరిశః క్రౌంచాచలచ్ఛేదనే పాండిత్యం విదితం గుహస్య కిము తావజ్ఞాతయుద్ధోత్సవౌ । లూత్వా పంకజలావమాననవనం వీరస్య లంకాపతేర్వీరాణాం చరితాద్భుతస్య పరమే రామః స్థితస్సీమని ॥ ()

ఇత్యుపక్రమ్య ॥

రణరసికసురస్త్రీ ముక్తమందారదామా స్వ యమయమనవతీ

ణో లక్ష్మణన్యస్తహస్తః । విరచితజయశబ్దో వందిభిస్స్యందనాంగాదినకరకులలక్ష్మీవల్లభో రామభద్రః ॥ (౩౮)

ఇత్థం తేన నిఖిలభువనబాధాశమనరూపరావణవధసంపాదితధర్మాదిలక్షణకార్యవిశేషసంగ్రహణాదాదానం ॥

అథ నిర్వహణసంధిః ॥ ముఖసంధ్యాదయో యత్ర విరలా బీజసంయుతాః । మహాప్రయోజనం యాంతి తన్నిర్వహణముచ్యతే ॥

సంధిర్విరోధో గ్రథనం నిర్ణయపరిభాషణే ప్రసాదశ్చ । ఆనందసమయకృతయో భాషోపనిగూహనే తద్వత్ ॥

అథ పూర్వభావసహితావుపసంహారప్రశస్తీ చ ॥

ఇతి నిర్వహణస్యాంగాన్యాహురమీషాం తు లక్షణం వక్ష్యే ।

తత్ర సంధిః ॥ సంధిర్బీజోపగమః ॥ యథా ॥ తత్రైవ ॥ రాఘవానందనామ్ని దశమాంకే । తతః ప్రవిశతి సశోకా లంకా । హా దుద్ధరతవవిసేసపరితోసిదారవిందాసణతిహువణేక్కమల్లదసకంఠ హా హేలాబందీకిదసురసుందరీసమూహ మే హణాహః సమరసంరభసుప్పసణ్ణకుంభకణ్ణక హా హా మే పడివఅణం । ప్రవిశ్య సత్వరా అళకా । సఖి ధర్మజేతరి విభీషణేపి నేతరి తత్రభవతీ సశోక శంకురేవేత్యాద్యంతే ।

లంకా । జంతి ణోత్తమిత్తస్సన అరీభణదిత్యంతే రావణాదిదుష్టరాక్షసశిక్షారూపరామోత్సాహబీజోపగమాత్సంధిః ॥

అథ విరోధః । కార్యస్యాన్వేషణం విరోధస్స్యాత్ ।

యథా । తత్రైవ । నేపథ్యే । రుద్రాణి లక్ష్మి వరుణాని సరస్వతి ద్యౌస్సావిత్రి ధాత్రి సకలాః కులదేవతాశ్చ । శుద్ధ్యర్థినీ విశతి శుష్మణి రామకాంతా తత్సన్నిధత్త సహసా సహలోకపాలైః ॥

ఇత్యుపక్రమ్య । లంకా । అహో దేవదాణం విసీదాపక్ఖవాదో

అథ వా సవ్వో గుణేసుర జ్జది ణ శరీరేసు ఇత్యంతేన । సీతాశుద్ధిరూపకార్యాన్వేషణాద్విరోధః ॥

అథ గ్రథనం । గ్రథనం తదుపక్షేపః । యథా । తత్రైవ । బద్ధస్సేతుర్లవణజలధౌ క్రోధవహ్నౌ సమిత్త్వం నీతం రక్షః కులమధిగతా శుద్ధిమంతశ్చ దారాః । తేనేదానీం విపినవసతా వేషపూర్ణప్రతిజ్ఞో దిష్ట్యాయోధ్యాం వ్రజతి దయితాప్రీత యే పుష్పకేణ ॥ (౩౯)

తదోభ్యస్సకలప్లవంగయూథపతయ ఇత్యారభ్య ।

సంప్రేషితశ్చ హనుమాన్ భరతస్య పార్శ్వం లంకాంగనాచకితనేత్రనిరీక్షితశ్రీః । యాత్యేష వారినిధిలంఘనదృష్టసారో రాజ్యాభిషేకసమయోచితకార్యసిద్ధ్యై ॥ (౪౦)

ఇత్థం తేన రామాభిషేకరూపపరమకార్యోపక్షేపాద్గ్రథనం ॥

అథ నిర్ణయః । స్యాదనుభూతస్య నిర్ణయః కథనం ।

యథా తత్రైవ । రామః । అపవార్య । అప్యస్మదగ్రకరయంత్రనిపీడితానాం ధారాంభసాం స్మరసి మజ్జనకేళికాలే । సుభ్రు త్వయా నిజకుచాభరణైకయోగ్యమత్రాబ్జవల్లిదళమావరణాయ దత్తమ్ ॥ (౪౧)

కించ । తదిహ కలహకేళౌ సైకతే నర్మదాయాః స్మరసి సుతను కించిన్నాపరాధీనసుప్తం । ఉపసి జలసమీరప్రేంఖణాచార్యకార్యం తదను మదనముద్రాంతశ్చ గాఢోపగూఢం ॥ (౪౨)

ఇత్యత్ర రామేణ స్వానుభూతార్థకథనాన్నిర్ణయః ॥

అథ పరిభాషణం । పరిభాషణమన్యోన్యం జల్పనమథ వా పరీవాదః ।

యథా । తత్రైవ । సీతా । అజ్జఉత్త దశకంఠ సూఅణవారాణసీసంకిత్తణేణ సుమరావిదమ్హి అక్ఖిఆనద్దం జణణీభూదం మిహిళం మణహర అరం । ఇత్యుపక్రమ్య ।

విభీషణః । ఇహ హి కిల రామదేవేన క్షత్రియాంతరకరణస్య భంగో భార్గవమునేర్దత్తః । సుగ్రీవః । అపాం ఫేనేన తృప్తో సౌ స్నాతశ్చంద్రికయా చ సః । యదప్రసూత కౌశల్యాం క్షత్రం క్షపితవాన్మునిః ॥ (౪౩)

ఇత్థం తేన సీతారామ విభీషణసుగ్రీవాణామన్యోన్య సంజల్పనేన వా సుగ్రీవేణ భాగ్యవైభవపరీవాద సూచనాద్వా పరిభాషణం ॥

అథ ప్రసాదః । శుశ్రూషాదిప్రాప్తం ప్రసాదమాహుః ప్రసన్నత్వం ।

యథా తత్రైవ రామః హస్తముద్యమ్య । హంహో పుష్పక వాయువేగ మునినాథాః పురః పీయ తే ఛాయాయాం మా కురు కోప్యయం దిన మణావేకాగ్రదృష్టిః స్థితః । దూరాదత్ర భవత్ప్రదక్షిణగతిస్థానోఽ రిదం మందిరం కిం చిత్తిష్ఠ తపస్విన స్తవ పురో యావత్ప్రియాం త్యధ్వనః ॥ (౮౪)

ఇత్యుపక్రమ్య ॥ అగస్త్యః ॥ కాదీయతాం తవ రఘూద్వహ సమ్యగాశీర్నిష్కంటకాని విహితాని జగంతి యేన । ఆశాస్మహే నను తథాపి సహస్వ వీరైర్భూర్భారకార్శ్యపోషమసుతద్వహ యావదస్యాస్య త్ ॥ (౮౫)

రామః ॥ పరమనుగృహీత మిత్యం తేన । అగస్త్యదత్తాశీర్వాద రూప ప్రసాద కథనాత్ప్రసాదః ।

అథానందః । అభిలషితార్థ సమాగమమానందం ప్రాహురాచార్యాః ।

యథా ॥ తత్రైవ ॥ హంహో విమానరాజ విముచ్య వసుధాం సవిధవర్తినీం గతిం కించిదుచ్చైశ్చర కుతూహలినీ జానకీ దివ్యలోకదర్శనవ్యతికరస్య । ఊర్ధ్వగతి నాటితకేన । రామః ॥

యథా ॥ యథా యథా రోహతి బద్ధవేగం వ్యోమ్ని శ్లాఘాం పుష్పకమాన తాంగి । మహాంబుధీనాం వలయైర్విశాలైస్తథా తథా సంకుచితేవ పృథ్వీ ॥ (౮౬)

సురచారణకిన్నరవిద్యాధర కులసంకులం గగనగర్భమీక్షస్వ । ప్రవిశ్య విద్యాధరః । అతః పరమగమ్యా అస్మాదృశాం భువః స చ బ్రహ్మలోక ఇతి శ్రూయత ఇత్యం తేన సీతాదీనామభిలషిత దివ్యలోకదర్శన రూపార్థసిద్ధేరానందః ॥

అథ సమయః ॥ సమయో దుఃఖాపగమః ।

యథా ॥ తత్రైవ ॥ భరతః ఆర్య రావణవిద్రావణ ఇత్యుపక్రమ్య భరత సుగ్రీవ విభీషణాః పరస్పరం పరిష్వజంత ఇత్యం తేన । బంధూనామన్యోన్యావలోకన పరిష్వంగాదిభిర్దుఃఖాపగమకథనాత్సమయః ॥

అథ కృతిః । కృతిరపి లబ్ధార్థ సంస్థిరీకరణం ।

యథా ॥ తత్రైవ ॥ ప్రవిశ్య హనుమాన్ । దేవ మత్తః శ్రుతవృత్తాంతో వసిష్ఠో భరతశత్రుఘ్నాభ్యామన్యాభిశ్చ ప్రకృతిభిర్భవదభిషేకసజ్జః స్థితః ఇత్యుపక్రమ్య ।

వసిష్ఠః ॥ కాదీయతాం తవ రఘూద్వహ సమ్యగాశీరిత్యాది పఠతి ॥

రామః ॥ ఆర్షం హి వచనం విభిన్నవక్తృక మపి న విసంవదతి । యదగస్త్య వాచా భగవాన్వసిష్ఠోఽపి బ్రూతే । ఇత్యం తేనాగస్త్య లబ్ధాశీర్వాదస్య వసిష్ఠ వచన సంపాదనేన సుస్థిరీకరణాత్కృతిః ॥

అథ భాషా । మానాద్యాప్తిర్భాషణం ।

యథా ॥ తత్రైవ ॥ వసిష్ఠః । రామో దాంత దశాననః కిమపరం సీతా సతీష్వగ్రణీః సౌమిత్రిస్సదృశోఽస్తు కిం స్య సమరే యేనేంద్రజిన్నిర్జితః । కింబ్రూమో భరతం చ రామవిరహే తత్పాదుకారాధకం శత్రుఘ్నః కథితోఽగ్రజస్య చ గుణైర్వంద్యం కుటుంబం రఘోః ॥ (౮౭)

ఇత్యత్ర వసిష్ఠేన కుటుంబస్య రామచంద్రాదివత్పురుషోత్పత్తి సాధనతయా వంధ్యత్వలక్షణబహుమానప్రాప్తికథనాద్భాషణం ॥

అథోపగూహనం ॥ ఉపగూహనమద్భుతప్రాప్తిః ।

యథా ॥ తత్రైవ ॥ అహో ఖలు భోః పతివ్రతామయం జ్యోతిరనభిభవనీయం జ్యోతిరంతరైః ।

యతః । ప్రవిశంత్యా చితాచక్రం జానక్యా పరిశుద్ధయే । న ఖేదః కోపి నిర్ణీతః పయసః పావకస్య చ ॥ (౮౮)

విచింత్యేత్యుపక్రమ్య నేపథ్యే । యోగీంద్రశ్చ నరేంద్రశ్చ యస్యాస్స జనకః పితా । సా శుద్ధా రామగృహిణీ బభౌ దశరథస్నుషా ॥ (౮౯)

ఇత్థం తేనసీతాయానిశ్శంకజ్వలనప్రవేశనిరపాయ నిర్గమరూపాశ్చర్యకథనాదుపగూహనం ॥

అథపూర్వభావః ॥ కార్యస్యస్యేష్టస్యస్యాద్దృష్టిః పూర్వభావస్తు ।

యథా ॥ తత్రైవ ॥ వత్సరామభద్ర ప్రశస్తో ముహూర్తోఽవర్తతే తేతదధ్యాస్వపిత్ర్యంసింహాసనమిత్యుపక్రమ్య ।

వసిష్ఠః ॥ రామభద్రధన్యోఽసి । యస్యతే భగవాన్ కుబేరోఽర్థీత్యం తేనవసిష్ఠేన రామభద్రస్యాంగీకరణ కుబేరవిమానప్రత్యర్పణ రూపయోరర్థయోర్దర్శనాత్ పూర్వభావః ॥

అథోపసంహారః ॥ ధర్మార్థాద్యుపగమనా దుపసంహారః కృతార్థతాకథనం ।

యథాతత్రైవ ॥ వసిష్ఠః ॥ వత్సరామభద్రకింతే భూయఃప్రియముపకరోమి । రామః కిమతః పరంప్రియమస్తి । రుగ్ణంచాజగవంనచాపికుపితో భర్గస్సురగ్రామణీస్సేతుశ్చగ్రథితః ప్రసన్న మధురోదృష్టశ్చ వారాంనిధిః । పౌలస్త్యశ్చహతః స్థితశ్చభగవాన్ ప్రీతశ్శ్రుతీనాంకవిః ప్రాప్తం యానమిదంచయాచితవతేదత్తం కుబేరాయచ ॥ (౫౦)

ఇత్యత్ర। రుగ్ణంచాజగవమిత్యం తేనభూతపతిధనుర్దలనేనసీతాధిగమరూపకామప్రాప్తేః పౌలస్త్యశ్చహతఃస్థితశ్చేత్యం తేన శరణాగతరక్షణేనధర్మప్రాప్తేః ప్రాప్తంయానమిదం చేత్యత్ర విమానరత్నలాభధనార్థప్రాప్తేశ్చనచాపికుపితో భర్గస్సురగ్రాణీరిత్యాదిభిః పాదాంతవాక్యైరామభద్రేణస్వకృతార్థతాకథనాదుపసంహారః ॥

కించరుగ్ణంచాజగవంసేతుశ్చ గ్రథితఇత్యారభ్య యుద్ధోత్సాహసిద్ధేః । పౌలస్త్యశ్చహతఃస్థితశ్చేత్యత్ర విభీషణస్య పాలనేన దయావీరసిద్ధేః యాచితవతేదత్తం కుబేరాయచేత్యనేన దానవీరసిద్ధేః రామభద్రేణ స్వకృతార్థతాకథనాద్వోపసంహారః ॥

అథప్రశస్తిః ॥

భరతైశ్చారాచరాణామాశీరాశంసనంప్రశస్తిస్స్యాత్ ।

యథాతత్రైవ ॥

తథాచేదమస్తుభరతవాక్యం ।

సమ్యక్సంసారవిద్యావిపద ముపనిపద్యూతమర్థాద్భుతానాం గ్రీష్మంతు గ్రంథబంధంవచనమనుపతత్సూక్తిముద్రాః కవీంద్రాః । సంతస్సంతపితాంతః కరణమనుగుణ బ్రహ్మణః కావ్యమూర్తేస్తత్త్వంసాత్వికైశ్చ ప్రథమపిశునితం భావయంతోఽర్చయంతు ॥ (౫౧)

ఇత్యత్రకవీంద్రాణాం నిర్దోషసూక్త గ్రథనాశంసనేన భావకానాంచతద్గ్రంథభావనాశంసనేనచ సకలవ్యవహార ప్రవర్తక వాఙ్మయరూపమంగల కథనాత్ప్రశస్తిరితి సర్వంప్రశస్తం ॥

రసభావానురోధేనప్రయోజనమపేక్ష్యచ । సాకల్యంకార్యమంగానా మిత్యాచార్యాఃప్రచక్షతే ॥

కేషాంచిదేషామంగానాం వికల్పంకేచిదూచిరే। ముఖాదిసంధిష్వంగానాం క్రమోఽయంనవివక్షితః ॥

క్రమస్యానాదృతత్వేన భరతాదిభిరాదిమైః లక్ష్యేషు వ్యుత్క్రమేణాపి కథనేనవిచక్షణైః । చతుష్షష్టికలామర్మవేదినా సింగభూభుజా । లక్షితాంగచతుష్షష్టిర్బాలరామాయణేస్ఫుటం ॥

అథసంధ్యంతరాణి ॥

ముఖాదిసంధిష్వంగానామశైథిల్యంప్రతీర్యతే । సంధ్యంతరాణియోజ్యాని తతస్తత్రైవవింశతిః ॥

ఆచార్యాంతరసమ్మత్యా చమత్కారోదయాదపి । వక్ష్యేలక్షణమేతేషా ముదాహృతిమపిస్ఫుటం ॥

సామదానేభేదదండౌ ప్రత్యుత్పన్నమతీవధః । తత్రసామప్రియం వాక్యం స్వానువృత్తిప్రకాశనం ॥

యథామాళవికాగ్నిమిత్రే ।

రాజా । అయమేనభేతవ్యం । మాళవికా । సావష్టంభం। జోణభా అదిసోమఎభట్టిణీదంసణేదింత సాహుత్థొభట్టా ।

రాజా । దాక్షిణ్యన్నామబింబోష్ఠి నాయకానాం కులవ్రతం । తన్మేదీర్ఘాక్షి యేప్రాణాస్తేత్వదాశానిబంధనాః ॥ (౫౨)

ఇత్యత్రరాజ్ఞోవచనంసామ ॥

అథదానం । దానమాత్మప్రతినిధిభూషణాదిసమర్పణం।

యథా । మాలతీమాధవే । మాలతీ । తుఎపిఅసహీ ఎసవ్వహా సుమరిదంహ్మిఏసా అసిరిమాహావసహత్థణిమ్మాణమణోహరా బఉలమాలామాలదీ జీవితనివ్విసేసంపి అసహీఎదట్టవ్వా । సవ్వధాహిఅఎధారణీఎత్తి ।

ఇతి స్వకంఠాదున్ముచ్య మాధవస్య కంఠేవకులమాలాం విన్యస్యంతీసహసాపసృత్య । సాధ్వసోత్కంపంనాటయతి ।

అత్రమాలత్యామతుకామాయాఃస్వప్రతినిధితయాలవంగికాయాం వకులమాలాసమర్పణందానం ॥

అథభేదః ॥

భేదస్తుకపటాలాపైస్సుహృదాంభేదకల్పనం ।

యథా । మాలతీమాధవే । కామందకీ ॥

రాజ్ఞఃప్రియాయసుహృదె సచివాయకార్యాద్దత్వాత్మజాంభవతునిర్వృతిమానమాత్యః । దుర్వర్ణనేనఘటతామియమప్యనేన ధూమగ్రహేణవిమలాశశినఃకలెవ ॥ (౫౩)

మాలతీస్వగతం ।

హాతాదతుమంవిమమణామఎవ్వంజిదంత్తిణ్ణోఎ । ఇత్యత్ర కామందక్యామాలతీతజ్జనకయోర్భేదకల్పనంభేదః ॥

అథదండః ॥

దండస్స్వవినయాదీనాందృష్ట్యాశ్రుత్యాథతర్జనం ।

దృష్ట్యాయథా ॥

మాలతీమాధవె । రెరెపాప । ప్రణయ సఖీసలీల పరిహాసరసాధిగతైర్లలితశిరీష పుష్పహననైరపితామ్యతియత్ । వపుషివధాయతత్తవశస్త్రముపక్షిపతఃపతతు శిరస్యకాండయమదండఇవైషభుజః ॥()

అత్రాఘోరఘంటస్యావినయదర్శనేన మాధవకృతంతర్జనం దండః ॥

శ్రుత్యాయథా । శాకుంతలె । రాజా సహసోపసృత్య । కః పౌరవెవసుమతీం శాసతిశాసితరిదుర్వినీతానాం । అయమాచరత్య వినయంముగ్ధాసుతపస్వికన్యాసు ॥ (౫౫)

అత్రావినయశ్రుత్యాదుష్యంతేనకృతంతర్జనందండః ॥

అథప్రత్యుత్పన్నమతిః । తాత్కాలికీతుప్రతిభాప్రత్యుత్పన్నమతిర్మతా ।

యథామాళవికాగ్నిమిత్రె ।

రాజా । తయోర్ద్వయోఃకిన్నిమిత్తోమోక్షః కింవాదేవ్యాపరిజనమతిక్రమ్యభవాన్సందిష్ట ఇత్యేవమనయాప్రష్టవ్యం ।

విదూషకఃణంపుచ్ఛిదోమ్హి । మందస్సవిమెతహపచ్చుప్పణ్ణ ఉత్తరంఆసి ।

రాజా । కథ్యతాం । విదూషకః । భణిదంమఎదెవ్వచింతఎహిం విణ్ణవిదోరాఆసోవసగ్గంవోణక్ఖత్తంసవ్వపరిఅణమోక్ఖోకరిఅదుత్తితంసుణిఅదేవీఏ ఇరావదీఎచిత్తంరక్ఖంతీ ఎరాఆకిలమోఅఅదిత్తి అహంసందిట్ఠొత్తితాసంపాదిదోఅత్థో ॥

రాజా । విదూషకంపరిష్వజ్య । సఖెప్రియోహంతవ ।

ఇత్యత్రవిదూషకస్యసముచితోత్తరెప్రతిభానంప్రత్యుత్పన్నమతిః॥

వధస్తుజీవితద్రోహః క్రియాస్యాదాతతాయినః।

యథా వేణీసంహారే । వాసుదేవః । అహంపునశ్చార్వాకేణ వ్యాకులితం భవంతముపలభ్య అర్జునేనత్వరితమాయాతః। యుధిష్ఠిరః।

కిన్నామచార్వాకేణ వయమేవవిప్రలబ్ధాః । భీమః ।

భగవన్ కోసౌదురాత్మా ధృతరాష్ట్ర సఖశ్చార్వాకోనామ రాక్షసః॥

యేనార్యస్యమహానయం చిత్తభ్రమః । వాసుదేవః ।

నిగృహీతస్సదురాత్మా కుమారనకులేన । యుధిష్ఠిరః।

ప్రియంనఃప్రియంనః । ఇత్యత్రచార్వాకనిగ్రహోవధః।

అథగోత్రస్ఖలితం ।తద్గోత్రస్ఖలితంయత్తునామవ్యత్యయభాషణం।

యథా । విక్రమోర్వశీయె । ప్రథమః । అయేకింతేసంతోషావకాశఇతివాక్యశేషః ।ఆమతహిణవ్వఉవ్వసీఎబళియంఆహ । ప్రథమః ।

కిమితి । ద్వితీయః । లంఛీభూమిఅఏవట్ట మాణాఉవ్వసీవారుణీభూమిఅఏమేణఅఏపుచ్ఛిదా ।

సహిసమాఅదా ఇమెతెలోక్క మల్లాస కేసవాకద రస్సిందేఅహిణివేసోత్తి । తదాతాఎపురిసోత్తమెత్తిభణిదవ్వేపు రూరవసిత్తిణిగ్గదావాణీ । ఇత్యత్రనామవ్యతిక్ర మస్స్పష్టఏవ॥

అథౌజః । ఓజస్తువాగుపన్యాసో నిజశక్తిప్రకాశకః ।

యథా । ఉత్తరరామే । కుశః । సఖేదాండాయన ॥

ఆయుష్మతఃకిలలవస్యనరేంద్రసైన్యైరాయోధనంననుకిమాత్థసఖేతథేతి । అద్యాస్తమేతుభువనేషుసరాజశబ్దఃక్షత్రస్య శస్త్రశిఖినశ్శమమద్యయాంతు ॥

అత్రస్పష్టమేవ॥

అథధీః ।ఇష్టార్థసిద్ధిపర్యంతాచింతాధీరితికథ్యతే।

యథా । మాలవికాయాశ్చతుర్థాంకే రాజానిశ్వస్యసపరామర్శం సఖేకిమత్రకర్తవ్యం । విదూషకఃసదృష్టిక్షేపం।

కోవి అదిట్ఠోసుణిస్సది కణ్ణాకహేమితథాకరోతి । రాజాసుష్ఠుప్రయుజ్యతాంసిద్ధయెఇత్యత్రవిదూషకేణధారుణీహస్తముద్రికాకర్షణహేతుభూతస్య భుజగవిషవేగకపటస్య చింతనంధీః ॥

అథక్రోధః । క్రోధస్తు చేతసోదీప్తి రపరాధాది దర్శనాత్ ।

యథారత్నవల్యాం । తృతీయాంకే । వాసవదత్తా ।

కాంచణమాలేఏదిణెవ్వలదాపాసేణబంధిఅగెణ్హబమ్మబంధుందుట్ఠకణ్ణఆంఅఅగ్గదోకరేహి ఇతివాసవదత్తాయారోషఃక్రోధః॥

అథసాహసం ॥ సజీవితనిరాకాంక్షో వ్యాపారస్సాహసంభవేత్ । అశస్త్రపూత మవ్యాజపురుషాంగోప కల్పితం । విక్రీయతేమహామాంసంగృహ్యతాంగృహ్యతామిదం॥ (౫౬)

అత్రమాధవస్యమహామాంసవిక్రయవ్యాపారస్సాహసం ॥

అథభయం ॥ భయమాకస్మికత్రాసః ।

యథా ॥ అభిరామరాఘవే । ద్వితీయాంకె । ప్రవిశ్యపటాక్షేపేణభయభ్రాంతోవటుః ।అజ్జపరిత్తాఅహిమం ఇత్యభిద్రవతీత్యాదావటుత్రాసోభయం ॥

అథమాయా ॥ మాయాకైతవకల్పనా । యథారత్నావల్యాం । రాజా । ఆసనాదవతీర్యవయస్య । ఎషబ్రహ్మాసరోజేరజనికరకలాశేఖరశ్శంకరోయందోర్భిర్దైత్యాంతకోయంసధనురసి గదాచక్రచిహ్నైశ్చతుర్భిః । ఏషోప్యైరావణస్థస్త్రిదశపతి రమీదెవిదెవాస్తథాన్యేనృత్యంతివ్యోమ్నిచైతాశ్చలచరణరణన్నూపురాదివ్యనార్యః ॥(౫౭)

ఇత్యైంద్రజాలికల్పితంకైతవంమాయా ॥

అథసంవృత్తిః । సంవృత్తిస్స్వయముక్తస్య స్వయంప్రచ్ఛాదనంభవేత్ ॥

యథా ॥ శాకుంతలె । రాజాస్వగతం । అతిచపలోయం వటుః । కదాచిదిమాంకథామంతఃపురస్యపురతఃప్రకాశయెదితి ॥

అథభ్రాంతిః । భ్రాంతిర్విపర్యయజ్ఞానంప్రసంగస్యాప్యనిశ్చయాత్ ।

యథా వేణీసంహారే । ద్వితీయాంకే । భానుమతీ । తదో తస్సఅదిసఇదదివ్వరూపిణో ణ ఉలస్స దంసణేణ ఉస్సుఆజాదా తదో అహం తురిదం ఆసణత్థాణం ఏదఙ్గళదామడవం పవిసిదుం ఆరద్ధా । రాజా । కిన్నామాతిశయిత దివ్యరూపిణో నకులస్య దర్శనేన ఉత్సుకా జాతా తత్కిమనయా మాద్రీసుతానురక్తయా వయమేవం విప్రలబ్ధాః । మూర్ఖదుర్యోధన కులటా విప్రలబ్ధమాత్మానం బహుమన్యమానః కింవక్ష్యసి । కింకంఠే శిథిలీకృత ఇతిపఠిత్వా దిశోవలోక్య । తదర్థం చ తస్యాః ప్రాతరేవ వివిక్తస్థానాభిలాషః సఖీజన సంకథాసు చపక్షపాతః దుర్యోధనస్తు మోహాదవిజ్ఞాతబంధకీహృదయసారః క్వాపి భ్రాంత ఇత్యత్ర దేవీస్వప్నస్యానిశ్చయాత్ దుర్యోధనస్య విపరీతజ్ఞానం భ్రాంతిః అథదూత్యం । దూత్యం తు సహకారిత్వం దుర్ఘటే కార్యవస్తుని । యథా మాలవికాయాం । విదూషకః । అలంభవదో ధీరదం ఉఅజ్ఝిపరిదేవిదేణ ।

దిట్ఠా మఏ మాలవి ఆఏపి అసహీ ఐ వఉలావలి ఆసుణావిదా అలత్థం జో భవదా సందిట్ఠో ।

రాజా తతః కిముక్తవతీ ।

విదూషకః । విణ్ణవేహి భట్టారం । అణుగహీదంహ్మి ।

ఇమిణా ణిఓ ఏణ । కిందు సా తవస్సిణీ దేవీఏ అహి అదరం రంఖి అమాణా రక్ఖిదా ణం విఅ ణిహీణం సుహం సమాసాద ఇదం వా । తహా విఘుట ఇస్సంతి । అత్రవకుళావలికయా మాలవికాగ్నిమిత్రయోర్ఘటనే సహకారిత్వ మంగీకృతమితిదూత్యం ॥

అథ హేత్వవధారణం ।

నిశ్చయో హేతునార్థస్య మతం హేత్వవధారణం ॥

యథా । శాకుంతళే ॥

రాజా । స్త్రీణామశిక్షితపటుత్వమమానుషీషు సందృశ్యతే కిము

తయాః ప్రతిబోధవత్యః । ప్రాగంతరిక్ష గమనాత్స్వమపత్యజాతమన్యైర్ద్విజైః పరభృతాః ఖలుపోషయంతి ॥ (౫౮)

అత్రపరభృతానిదర్శనోప బృంహితేన స్త్రీత్వహేతునాప్యృపాభాషణలక్షణస్య నిశ్చయహేతుత్వావధారణం ॥

అథ స్వప్నః ॥

స్వప్నో నిద్రాంతరే మంత్రే భేదకృద్వచనం మతం ।

యథా । మాలవికాయాం ।

విదూషకః । ఉత్స్వప్నాయతే ।

భోది మాలవిఏ । నిపుణికా । సుదం భట్టిణీఏ । భో కస్స విఏసో అత్తణో అబ్భవహారి అసంబంధా పెక్ఖికిదఘ్ఘో హదాసో ఇదో సవ్వం కాలం సోత్థివాఅణ మోదఏహిం ఉదరం పూరి అసంపదం మాలవి అంసివిణా వేఇ ।

విదూషకః । ఇరావదిం అదిక్కమందీ హోహి । ఇత్యత్ర విదూషకస్య ఉత్స్వప్నాయితం స్వప్నః ॥

అథ లేఖః । వివక్షితార్థోత్కళికాపత్రికా లేఖఈరితః ।

యథా । విక్రమోర్వశీయే ।

రాజా విభావ్య । సఖే భూర్జపత్రగతోయమక్షరవిన్యాసః ।

విదూషకః । ణం అదిట్ఠాఏ ఉవ్వసీఏ తఏ దే పరిదేవిదం సుణి అవిసజ్జిదో భవిస్సది ।

రాజా । నాన్యాగతి ర్మనోరథానాం । గృహీత్వానువాచ్య సఖే ప్రసన్నాస్మి తర్కః ।

విదూషకః । పడిఅదు ।

రాజా । వాచయతి । సామిఅసంభావిఆజహా అహంతుఏ అపుణ్ణే ఆతహా అణురత్తస్స జఇణామ తుహా ఉవరి అహంభవిస్సం । పరిలులిదపారిజాతకిసలయస అణిజ్జే తుహా సరీరే ణందణవణవాదా ఓ అచ్చుణ్ణాకహం ణహోంతి । స్వామిన్ సంభావితా యథాహం త్వయాఽపుణ్యా తథానురక్తస్య యదినామ తవోపర్యహం కథం భవిష్యామి । పరులులితపారిజా

తకిసలయశయనీయే భవతశ్శరీరే ॥

నందనవనవాతా అప్యత్యుష్ణాః కథం న భవంతి ।

ఊర్వశీ । కిం ణు ఖు సంపదం భణిస్సది । విదూషకః దిర్ఠిఆ మఏ విబు
భుక్ఖిదేణ సోత్థివాఅణిఅం ఉవలద్ధం భవదా ఇదం సమాసాసణకాలణం ।

రాజా సమాశ్వాసనకారణమితి కిముచ్యతే । తుల్యానురాగపిశు
నం లలితానుబంధం పత్రే నివేశితముదాహరణం ప్రియాయాః । ఉత్పక్ష్మణో
మమ సఖే మదిరేక్షణేన తస్యాస్సమాగతమివాననమాననేన ॥ (౫౯)

రాజా । అంగులీస్వేదైర్దూష్యేరన్నక్షరాణి ధార్యతామయం ప్రియాయా
స్స్వహస్తలేఖః । ఇత్యత్ర ఊర్వశీప్రహితపత్రికార్థో లేఖః ॥

అథ మదః । మదస్తు మద్యజః ।

యథా ॥ మాలవికాయాం । తతః ప్రవిశతి యుక్తమదా ఇరావ
తీ చేటీ చ । ఇత్యత్ర ఇరావత్యా మదః । అథ చిత్రం । చిత్రం త్వాకారలేఖనం ॥

యథా ॥ శాకుంతలే । రాజా । సఖే అకారణపరిత్యాగానుశ
యతప్తహృదయస్తావదనుకంపనీయో ఽయం జనః పునర్దర్శనతః ప్రియా
యాః । ప్రవిశ్య ఫలకహస్తా చతురికా । అజ్జ ఇఅం చిత్తగదా భట్టిణీ ।
చిత్రం దర్శయతి । విదూషకః । విలోక్య సాహు వఅస్స సాహు మహురావ
త్థాణదంసణిజ్జో భావానుప్పవేసో ఖలదివి అమే దిఠ్ఠీ ణిణ్ణుణ్ణదప్పదేసేసు ఇ
త్యుపక్రమ్య, రాజా । దర్శనసుఖమనుభవతస్సాక్షాదివ తన్మయేన హృద
యేన । స్మృతికారిణా త్వయా మే పునరపి చిత్రీకృతా కాంతా ॥ (౬౦)

ఇత్యం తేన చిత్రం స్పష్టమితి కల్యాణం ॥

తదేషామవిచారేణ కథితో దశరూపకే । సంధ్యంతరాణామంగేషు
నాంతర్భావో మతో మమ ॥

సామాద్యుపాయదక్షేణ సంధ్యాది గుణశోభినా । నిర్వ్యూఢం
శింగభూపేన సంధ్యంతరనిరూపణం ॥

ఏవమంగైరుపాంగైశ్చ సుశ్లిష్టం రూపకశ్రియః । శరీరం వస్త్వ
లంకుర్యాత్ షట్త్రింశద్భూషణైస్స్ఫుటం ॥

భూషణాక్షరసంఘాతౌ హేతుః ప్రాప్తిరుదాహృతిః శోభా సంశ
యదృష్టాంతావభిప్రాయో నిదర్శనం । సిద్ధిః ప్రసిద్ధిర్దాక్షిణ్యమర్థా
పత్తిర్విశేషణం ॥

పదోచ్చయస్తుల్యతర్కో విచారస్తద్విపర్యయః । గుణాతిపాతో
తిశయో నిరుక్తం గుణకీర్తనం ॥

గర్హణానునయాభ్రంశో లేశక్షోభా మనోరథః । అనుక్తిసిద్ధి
స్సారూప్యం మాలా మధురభాషణం ॥

పృచ్ఛోపదిష్టదృష్టాని షట్త్రింశద్భూషణానిహి ॥

అత్ర భూషణం ॥

గుణాలంకారబహులం భూషణం భూషణం మతం ।

యథా రామానందే ॥

ఖంజనస్తైకలవింకకంఠమలినీ కాదంబినీ శంబలం చచార్ణం పార
యతీవ దర్దురకులం కోలాహలైరున్మదం । గంధం ముంచతి సిక్తలాజసు
రభిం వర్షేణ సిక్తా క్షితి ర్దుర్లక్ష్యో ఽపి విభావ్యతే కమలినీహంసేన భా
సాం పతిః ॥ (౬౧)

అత్ర శ్లేషప్రసాదసమాధిసమతాదీనాముపమారూపకోత్ప్రే
క్షాహేతూపమానానామలంకారాణాం చ సంభవాదిదం భూషణం ॥

అథాక్షరసంఘాతః ॥

వాక్యమక్షరసంఘాతో భిన్నార్థం శ్లిష్టవర్ణకం ।

యథా శాకుంతలే । రాజా ।

యది తావదస్య శిశోర్మాతరం నామతః పృచ్ఛేయం ।

అథవా । అనార్యః ఖలు పరదారవ్యవహారః ।

ప్రవిశ్య మృన్మయూరా తాపసీ । సవ్వదమణ సఉందలావణ్ణం పేక్ఖ ।

బాలః (సదృష్టిక్షేపం) కహిం అంబా। ఉభవిహాస్యణా మసారిస్సేణవంచిదో మాదువచ్ఛలో ఏసో। ద్వితీయా। సవ్వదమణ ఇమస్సమిత్తి ఆమోర స్సరామణి అలం పెఖిత్తి భణిదోసి।

రాజా (స్వగతం) కథం శకుంతలేత్యస్య మాతురాఖ్యా। అత్ర శకుంతలావణ్యా మిత్యత్ర శకుంతలానామాక్షరాణాం ప్రతిభానాదయమక్షరసంఘాతః॥

అథ హేతుః॥

స హేతురితినిర్దిష్టో యత్సంధ్యర్థప్రకాశనం।

యథా రత్నావల్యాం। రాజా।

స్పష్టాక్షరమిదం యత్నాన్మధురం స్త్రీస్వభావతః। అల్పాంగత్వాదనిర్హ్రాదిమన్యే వదతి శారికా॥ (౬౨)

అత్ర శారికాలాపసాధనాయ యత్న స్పష్టాక్షరాది హేతునాకథనాదయం హేతుః॥

అథోదాహరణం॥

వాక్యం యద్గూఢతుల్యార్థం తదుదాహరణం మతం।

యథా శాకుంతలే। రాజా।

స్వగతం। కరోమి కథమాత్మాపహారం॥

భవత్వేవం తావత్ ప్రకాశం। భవతియః పౌరవేణ రాజ్ఞా ధర్మాధికారే నియుక్తః సోహమాశ్రమిణామవిఘ్నక్రియోపలంభాయ ధర్మారణ్యమిదమాయాతః। అనసూయా। సణాహాదాణీం ధమ్మ ఆరిణో।

శకుంతలా।

శృంగారలజ్జాం రూపయతి।

సఖ్యౌ ఉభయోరాకారం విదిత్వా జనాంతికం। హలా సఉంద లేజఇఅజ్జతాదోసణ్ణిహిదోహవే।

శకుంతలా।

సరోషమివ। తదో కిం హావె। సఖ్యౌ। తదో ఇమం జీవిదసవ్వస్సేణ విఅదిహిం కిదత్థీకరిస్సది।

శకుంతలా।

అవేహ కిం వి హిఅఏ కరిఅ మంతెహ। ణవో వఅణం సుణిస్సం ఇత్యత్ర సాభిప్రాయగూఢార్థతయా తదిదముదాహరణం॥

అథ శోభా।

శోభా ప్రభావప్రాకట్యం యూనోరన్యోన్యముచ్యతే।

యథా రత్నావల్యాం।

సాగరికా రాజానం దృష్ట్వా అహో అచ్చరిఅం। ఈరిసా వి మాణుసా లోఏ దీసంతి।

విదూషకః।

భో వఅస్స తహ తక్కేమి ప ఆవఇణో వి ఏదం ణిమ్మాఅ పుణో పుణో విమ్హాఓ సంవుత్తోత్తి। రాజా।

సఖిమమాప్యేత దేవమనసి వర్తతే ఇత్యత్ర సాగరికా వత్సరాజయోరన్యోన్యనిర్వర్ణనేన రూపాతిశయప్రకటనం శోభా॥

అథ సంశయః॥

అనిశ్చయాంతం యద్వాక్యం సంశయం తన్నిగద్యతే।

యథా మాలతీమాధవే। మకరందః॥

యాతాం భవేద్భగవతీ భవనం సఖీనో జీవంత్యథైష్యతి న వేత్యతిశంకితోస్మి। ప్రాయేణ బాంధవసుహృత్ప్రియసంగమాదిసౌదామినీస్ఫురణ చంచలమేవ సౌఖ్యం॥ (౬౩)

ఇత్యత్ర మాలతీకామందక్యోర్గ్రహణం గతా న వా జీవతి వా న వేతి సంశయేనైవ వాక్యసమాప్తేరయం సంశయః॥

అథ దృష్టాంతః॥

సపక్షదర్శనం హేతో ర్దృష్టాంతస్సాధ్యసిద్ధయె ।

యథా శాకుంతలె । రాజా ।

శమప్రధానేషుతపోధనేషు గూఢంహిదాహాత్మకమస్తితేజః। స్పర్శానుకూలాఇవసూర్యకాంతా స్తదన్య తేజోభిభవాద్వమంతి ॥ (౯౪)

ఇత్యత్రతపోధనేషుగూఢదాహాత్మకతెజస్సద్భావెసాధ్యతత్సాధకస్యాన్యతెజస్తిరస్కారజనిత తెజస్సముద్ధారరూపహేతో స్సూర్యకాంతెషుదర్శితత్వాద్దృష్టాంతః॥

అథాభిప్రాయః । అభిప్రాయస్సభూతార్థో హృద్యస్సామ్యేనకల్పితః । అభిప్రాయంపరేప్రాహు ర్మమతాంహృద్యవస్తుషు ॥

యథారత్నవల్యాం । రాజా । కింపద్మస్యరుచిం నహంతినయనానందం విధత్తేనకింవృద్ధింవాఝషకేతనస్య కురుతేనాలోకమాత్రేణకిం। వక్త్రేందౌతవసత్యయం యదపరశ్శీతాంశురుజ్జృంభతేదర్పస్స్యాదమృతేనచేదిహతదప్యస్త్యేవబింబాధరే ॥ (౯౫)

ఇత్యత్రచంద్రసామ్యేనముఖెఅమృతకల్పనాదయఃమభిప్రాయః। అథవాతత్రైవ మతిహృద్యబింబాధరేరాజ్ఞోమమత్వాభిప్రాయః ॥

అథదర్శనం । యత్రార్థానాంప్రసిద్ధానాం క్రియతేపరికీర్తనం । పరాపేక్షావ్యుదాసార్థం తన్నిదర్శనముచ్యతే ॥

యథా । శాకుంతలే । మానుషీషుకథంవాస్యా దస్యరూపస్య సంభవః । నప్రభాతరళంజ్యోతి రుదేతివసుధాతలాత్ ॥ (౯౬)

అత్రవస్తుప్రతివస్తున్యాయేన సదృశవస్తుకీర్తనంనిదర్శనం ।

అథసిద్ధిః । అతర్కితోపపన్నస్య సిద్ధిరిష్టార్థసంగమః ।

యథా । మాలవికాగ్నిమిత్రే ।విదూషకఃదృష్ట్వా।హీహీసీహు పాణువ్వో ఇదస్సమచ్ఛండిఆఉవణదా । రాజా ।

అయెకిమేతత్ ।విదూషకః । ఎసాణాదిపరిక్కిదవే సాఉస్సులవఅణాఎఆఇణీమాలవిఆఅదూరేవట్టఇ । రాజా । కింమాలవికా ।

విదూషకః । అహఇం । రాజా ।

శక్యమిదానీంజీవితమవలంబితుం ।

ఇత్యత్ర ఇరావతీ సంకేతం గచ్ఛతో రాజ్ఞోమాలవికాదర్శనసిద్ధిరచింతితాసిద్ధిః ॥

అథప్రసిద్ధిః । ప్రసిద్ధిర్లోకవిఖ్యాతైర్వాక్యైరర్థప్రసాధనం।

యథా । శాకుంతలే । సరసిజమనువిద్ధం శైవలేనాపి రమ్యం మలినమపిహిమాంశోర్లక్ష్మలక్ష్మీంతనోతి । ఇయమధికమనోజ్ఞా వల్కలేనాపితన్వీ కిమివహిమధురాణాం మండనంనాకృతీనాం॥ (౯౭)

అత్రశైవలాద్యనువేధేపి రమణీయతయాప్రసిద్ధానాం సరసిజాదీనాంకథనేన శకుంతలాయామనోజ్ఞత్వ సాధనంప్రసిద్ధిః ॥

అథదాక్షిణ్యం । చిత్తాను వర్తనం యత్రతద్దాక్షిణ్యమితీరితం।

యథా । శాకుంతలే । సేనాపతిః । జయతుస్వామీ । రాజా

భద్రసేనాపతే భగ్నోత్సాహః కృతోస్మి మృగయాపవాదినా మాఢవ్యేన । సేనాపతిః । విదూషకం ప్రతిజనాతికం సఖేస్థిరప్రతిజ్ఞోభవ । అహంతావత్స్వామిన శ్చిత్తమనువర్తిష్యే । ప్రకాశం

ప్రలపత్వేషవైధేయః । నను ప్రభురేవనిదర్శనం ।

మేదశ్ఛేదకృశోదరం లఘుభవత్యుత్థానయోగ్యంవపు స్సత్వానాముపలక్ష్యతేవికృతిమ చ్చిత్తంభయక్రోధయోః । ఉత్కర్షస్సచధన్వినాంయదిషవ స్సిధ్యంతిలక్ష్యేచలేమిథ్యైవవ్యసనం వదంతిమృగయామీదృగ్వినోదఃకుతః ॥ (౯౮)

ఇత్యత్రసేనాపతే రాజచిత్తానువర్తనందాక్షిణ్యం ॥

అథార్థాపత్తిః । ఉక్తార్థానుపపత్త్యాన్యో యస్మిన్నర్థఃప్రకల్ప్యతే । వాక్యమాధుర్యసంయుక్తా సార్థాపత్తిరుదాహృతా ॥

యథా । రత్నావల్యాం । విదూషకః । ఎసాఖుఅపువ్వాసిరీతు

ఏససమాసాదిదా । రాజా । సత్యం । శ్రీరేషాపాణిరప్యస్యాః పారిజాతస్యపల్లవః । కుతోఽన్యథాస్రవత్యేష స్వేదచ్ఛద్మామృతద్రవః ॥ (౧౯)

అత్రస్వేదచ్ఛద్మామృతద్రవోత్పత్తేరన్యథానుపపత్త్యాపాణేః పారిజాతత్వకల్పనాదియమర్థాపత్తిః ॥

అథవిశేషణం । సిద్ధాన్బహూన్ ప్రధానార్థానుక్త్వా యత్ర ప్రయుజ్యతే । విశేషయుక్తంవచనం విజ్ఞేయంతద్విశేషణం ॥

యథా । మాలతీమాధవే । మాధవః । జగతిజయినస్తే తే భావానవేందుకలాదయః ప్రకృతిమధురాస్సంత్యేవాన్యేమనో మదయంతియే । మమతుయదియం యాతాలోకే విలోకనచంద్రికా నయనవిషయంజన్మన్యస్మింత్సఏవ మహోత్సవః ॥ (౨౦)

ఇత్యత్రేందుకలాదీన్ మనోమద హేతుతయా ప్రసిద్ధార్థానుక్త్వా తత్సమాన మాధుర్యా యామపి మాలత్యాం విశేషకథనాదిదంవిశేషణం ॥

అథపదోచ్చయః । బహూనాంతుప్రయుక్తానాంపదానాం బహుభిఃపదైః । ఉచ్చయస్సదృశార్థోయస్సవిజ్ఞేయఃపదోచ్చయః ॥

యథాకర్పూరమంజర్యాం । సహదివసణిసాహిం దీహరాసాసదండా సహమణివలఏ హింబాహధారాగలంతి।సుహఅతుహవిఓఏ తెఅఉబ్బేఅణీఏసహఅతణులదాఏదుబ్బలాజీవిదాసా॥ (౨౧)

ఇత్యత్రశ్వాసదండాదీనాం దీర్ఘభావాదిక్రియాదివసాదిభిస్సహసమావేశాదయం పదోచ్చయః । అథతుల్యతర్కః । రూపకైరుపమాభిర్వాతుల్యార్థాభి ప్రయోజితః । అప్రత్యక్షార్థసంస్పర్శస్తుల్యతర్కఇతీరితః ॥

యథా । మాలతీమాధవే।మాధవః ।ఆశ్చర్యముత్పలదృశోవదనామలేందుసాన్నిధ్యతో మమపునర్జడిమానమేత్య । జాడ్యేనచంద్రమణేనేవమహీధరస్య సంధార్యతేద్రవమయోమనసోవికారః ॥ (౨౨)

ఇత్యత్రఇందుచంద్రకాంతా ద్యుపమానాత్ ప్రత్యక్షస్యస్నేహరూపవికారస్య తుల్యత్వకథనాత్తుల్యతర్కః ॥

అథవిచారః ॥

విచారస్త్వేకసాధ్యస్య బహూపాయోపవర్ణనం ।

యథా । మాలతీమాధవే । మకరందః । యాకౌముదీ నయనయోర్భవతస్సుజన్మాతస్యాభవానపి మనోరథ బంధబంధుః । తత్సంగమం ప్రతిసఖేనహి సంశయోస్తి యస్మిన్విధిశ్చ మదనశ్చ కృతాభియోగౌ ॥ (౨౩)

అత్రసంగమరూపసాధ్యార్థసిద్ధయే పరస్పరానురాగ విధివదనురూపాణాం సద్భావకథనంవిచారః ॥

విచారస్యాన్యథాభావో విజ్ఞేయస్తద్విపర్యయః ।

యథా । రామః । వ్యర్థంయత్రకపీంద్రసఖ్యమపిమే వీర్యంకపీనామపిప్రజ్ఞా జాంబవతోపి యత్రనగతిః పుత్రస్య వాయోరపి । మార్గంయత్రనవిశ్వకర్మతనయఃకర్తుంనలోపిక్షమస్సౌమిత్రేరపి పత్రిణామవిషయస్తత్రప్రియాక్వాపిమే॥ (౨౪)

అత్రబహూపాయ సామర్థ్యా భావకథనాద్విచార విపర్యయస్స్పష్టఏవ ॥

అథగుణాతిపాతః ॥

గుణాతిపాతోవ్యత్యస్తగుణాఖ్యానముదాహృతం ।

యథావేణీసంహారే ॥

భీమార్జునౌ । అలమలమాశంకయా ।

కర్తాద్యూతచ్ఛలానాంజతుమయ శరణోద్దీపనస్సోభిమానీకృష్ణాకేశోత్తరీయ వ్యపనయన మరుత్పాండవాయస్యదాసాః । రాజాదుశ్శాసనాదేర్గురురనుజశతస్యాంగరాజస్య మిత్రంక్వాస్తేదుర్యోధనోసౌకథయతనరుషాద్రష్టుమభ్యాగతౌస్వః॥ (౨౫)

అత్రాధిక్షేపవాక్యత్వాత్ వ్యత్యస్తగుణాఖ్యానం స్పష్టమేవ॥

అథాతిశయః। బహూన్ గుణాన్ కీర్తయిత్వా సామాన్యజనసంశ్రయాన్। విశేషః కీర్త్యతే యత్ర జ్ఞేయస్సోఽతిశయో బుధైః ॥

యథా విక్రమోర్వశీయే । రాజా । సామర్థ్యాచ్ఛత్వయి మే శ్రేయసీ కీర్తిః ప్రీతిః కథమివ। త్వామాహుః పృథివీభుజామధిపతిం నాగాధిరాజో భవాన్ అవ్యుచ్ఛిన్న పృథుప్రవృత్తి భవతో దానం మమాప్యర్థిషు। స్త్రీరత్నం మమ చోర్వశీ ప్రియతమా యూథేత వేయం వశా సర్వం మామను తే ప్రియావిరహజాం త్వం తు వ్యథాం మాన్వభూః (౭౬) ఇత్యత్ర సమానధర్మిణి గజాధిరాజే పురూరవసా ప్రియావిరహాభావకథనాదతిశయః । అథ నిరుక్తం । నిరుక్తిరనవద్యోక్తిర్నామాద్యర్థప్రసిద్ధయే। యథా శాకుంతలే। ప్రియంవదా । హళా సఉందళే ఎత్థ దావ ముహుత్తఅం చిట్ఠ తుఏ సమీవట్ఠిదా ఎఏసో లదాసణాహో విఅ కేసరరుక్ఖో పడిభాఇ । శకుంతలా । అదో ఖు తుమం పిఅంవదా । అత్ర ప్రియంవదాయాః ప్రియభాషణాది వన్నామధేయమిత్యుక్తిర్నిరుక్తిః ॥

అథ గుణకీర్తనం । లోకే గుణాతిరిక్తానాం వస్తూనాం యత్ర నామభిః । ఏకోఽపి శబ్ద్యతే తత్తు విజ్ఞేయం గుణకీర్తనం ॥

యథా ఉత్తరరామే । త్వం జీవనం త్వమసి మే హృదయం మదీయం త్వం కౌముదీ నయనయోరమృతం త్వమంగే । ఇత్యాదిభిః ప్రియశతైరనురుధ్య ముగ్ధాం తామేవ శాంతమథ వా కిమతః పరేణ ॥ (౭౭)

ఇత్యత్రామృతకౌముదీప్రభృతీనామభీప్సితానాం శబ్దనం గుణకీర్తనం ॥

అథ గర్హణం। యత్ర సంకీర్తయన్ దోషాన్ గుణమర్థేన దర్శయేత్। గుణాన్వా దర్శయేద్దోషం దర్శయేద్ గర్హణం తు తత్ ॥

యథా ॥ మాలతీమాధవే । లవంగికా। భఅవది కసణచఉద్దసీరఅణీమసాణసంచరణనివ్వట్టిదవిసమవ్వవసాఅ నిట్ఠ్రాపిఅ చండపాసండదోద్దండసాహసిఓ ఖు ఏసో । అదో మే పిఅసహీ ఉక్కణ్ఠిదా । మకరందః। స్వగతం। సాధు లవంగికే సాధు । స్థానే ఖల్వనురాగోపకారయోర్గరీయసోరుపన్యాసః । ఇత్యత్ర మహామాంసవిక్రయసాహసస్య దోషరూపేణ కథనే పి మాధవానురాగోత్పాదనగుణతయా పర్యవసితమిదం ప్రముఖగర్హణత్వాద్గర్హణం ॥

గుణకీర్తనే దోష పర్యవసానం యథా ।మాలతీమాధవే । మదయంతికా।దుమ్మణా యది ఇఅం వామసీళా । లవంగికా । కహం ణామ ణవవహూ విస్సంభణోవాఅజాణుఅం అలఉహం విదద్ధమహురభాసిణం ససిణేహం అరోసణం దేఖాదరం భత్తారం సమాసాదిఅ సహీణ దుమ్మణా ఇస్సది ॥

మదయంతికా ।బుద్ధరక్ఖిదే పెక్ఖ విప్పదీఅం అమ్హే బిఉ వాలమీహ్బఆమో ॥

ఇత్యత్ర ముఖతో గుణకీర్తనమపి అంతతో దోషాయేతి గర్హణమిదం ॥

అథానునయః ॥ అభ్యర్థనాపరం వాక్యం విజ్ఞేయోఽనునయో బుధైః ॥ యథా వేణీసంహారే । ధృతరాష్ట్రః । సంజయ మద్వచనాద్బ్రూహి భారద్వాజసూనుమశ్వత్థామానం । స్మరతి న భవాన్ పీతం స్తన్యం చిరాయ సహామునా మమ తు మృదితం బాల్యేష్వాం మంత్వదంగవివర్తనైః। అనుజనిధనస్ఫీతాచ్ఛోకాదతిప్రణయాచ్చ యద్వికృతవచనే మాస్మిన్ క్రోధో ముధా క్రియతాం త్వయా ॥ (౭౮)

ఇత్యత్ర అశ్వత్థామ ప్రార్థనమనునయః ॥

పతనం ప్రకృతాదర్థాదన్యస్మిన్ భ్రంశ ఈరితః ।

యథా । ప్రసన్నరాఘవే । రావణః । కథయ తావత్కార్ణాంతనివేశనీయగుణం కన్యారత్నం కార్ముకం చ ॥

మంజరీకః । ప్రథమం తావత్ కార్ముకం కన్యా తు చరమం లోచనమవతరిష్యతి। రావణః ।

ససంభ్రమంధిజ్ఞ్మాఖ్యాతకథం రాశినక్షత్రపాఠకానామపి గోష్ఠీమ దృష్టవానసి ।

తేపికన్యామేవ ప్రథమంప్రకాశయంతిచరమంధనుః ।

మంజరికః । కథమయంవాచాటతామేవప్రకటయతీత్యత్ర రావణేనధనుః కన్యయోఃప్రకృతమర్థం పరిత్యజ్యరాశిలక్షణార్థస్యప్రసంజనాదయంభ్రంశః ॥

అథ లేశః । లేశస్స్యాదింగితజ్ఞానకృద్విశేషణవద్వచః ।

యథా । మాలతీమాధవే । అసౌవిద్యాశాలీశిశురపి వినిర్గత్య భవనాదిహాయాతస్సం ప్రత్యవికలశరచ్చంద్రవదనః ।

యథాలోకస్థానేభవతిప్రురముద్దామతరలైః కటాక్షైర్నారీణాం కువలయిత వాతాయనమివ ॥ (౭౯)

ఇత్యత్రకామందక్యా మాలత్యనురాగజ్ఞాన నివేదనస్యఉద్దామతరలై రితివిశేషణస్య కథనాదయంలేశః ॥

అథక్షోభః । క్షోభస్త్వన్యగతేహేతావన్యస్మిన్ కార్యకల్పనం।

యథా రత్నావల్యాం । రాజా । ఉపసృత్య । ఉద్బంధన మపనీయ ।

దేవికిమిదమకార్యంక్రియతే ।

మమకంఠగతాః ప్రాణాఃపాశే కంఠగతేతవ ।

అనర్థార్థప్రయతో్నయం త్యజ్యతాంసాహసంప్రియే ॥ ()

అత్రపాశేవాసవదత్తా కంఠగతేతత్కార్యభూతస్యప్రాణానాం కంఠగతత్వస్య వత్సరాజేనస్వస్మిన్కల్పనాత్ క్షోభః ॥

అథమనోరథః । మనోరథస్తు వ్యాజేన వివక్షితనివేదనం । -

యథాశాకుంతలే ।పదాంతరంగత్వాపరివృత్య । ప్రకాశం ।

భోలదావల్ల అసంధావ హారఆమంతే మితుమం పుణోవి పరిభోఅఅ ॥

అత్రలతామండపవ్యాజేన దుష్యంతామంత్రణంమనోరథః॥

అథానుక్తసిద్ధిః । అజ్జపురాకిలతస్సగాఎసిణోఉగ్గతవసివట్టమాణస్సకింవిజాదసంకేహిందేవేహింమేణఆణామఅచ్చరాణిఅమవిఘ్ను కారిణీపెసిదా । రాజా । అస్త్యేవాన్యసమాదిభీరుత్వందేవానాం ।

తతస్తతః ।అనసూయా । తదోవసంతో దారసమఏతావఉమ్మాదయిత్తఅంరూవం దెక్ఖిఅఇత్యర్ధోక్తే లజ్జయావిరమతి । రాజా।

భవతుపుకస్తాద్విఖావ్యతపవ । ఇత్యత్రానుక్తస్యాపిమేనకావిశ్వామిత్రసంగమస్య ప్రతీతేరియమనుక్తసిద్ధిః ॥

అథసారూప్యం । దృష్టశ్రుతానుభూతార్థకథనాదిసముద్భవం। సాదృశ్యంయతసంక్షోభాత్తత్సారూప్యంనిరూప్యతే ॥

యథావేణీసంహారే । ప్రవిశ్యగదాపాణిర్భీమః ।

భీరుక్వేదానీం గమ్యతేకేశేషు గృహీతుమిచ్ఛతి । యుధిష్ఠిరః ।

బలాద్భీమ మాలింగ్య దురాత్మన్భీమార్జున శత్రోదుర్యోధనహతక ॥

ఆశైశవాదనుదినం జనితాపరాధః క్షీబోబలేనభుజయోర్హతరాజపుత్రః ఆసాద్య మెంతరమిదం భుజపంజరస్య జీవన్ప్రియాసినపదాత్పదమద్యపాప ॥ (౮౧)

భీమః । అయెకథమార్యస్సుయోధనశంకయానిర్దయం మామాలింగతి ।

ఇత్యత్రచార్వాకశ్రావిత దుర్యోధనసంకథాసంక్షోభేణయుధిష్ఠిరాదీనాంభీమసుయోధన బుద్ధికథనాదిదంసారూప్యం ॥

అథమాలా । ఈప్సితార్థప్రసిద్ధ్యర్థం కీర్త్యతేయత్రసూరిభిః। ప్రయోజనాన్యనేకాని సామాలేత్యభిధీయతే ॥

యథా । ధనంజయవిజయే ॥

గోరక్షణం సమయి శాత్త్రివమానభంగప్రీతిర్విరాటనృపతేరుపకారిణశ్చ । పర్యాప్తమేకమపి మే సమరోత్సవాయ సర్వం పునర్మిలితమత్రమమైవభాగ్యైః ॥ (౮౨)

అథ మధురభాషణం । యత్ర ప్రసన్నమనసా పూజ్యం పూజయితుం వచః । స్మృతిప్రకాశనం తత్తు స్మృతం మధురభాషణం ॥

యథా । అనఘరాఘవే । దశరథః । సప్రశ్రయం । భగవన్విశ్వామిత్ర ॥

కచ్చిత్కాంతారభాజాం భవతిపరిభవః కోఽపి శౌవాపదో వా ప్రత్యూహేన క్రతూనాం నఖలుమఖభుజో భుంజతే వా హవీంషి । కతుర్ణాం వాకచ్చిదంతర్వసతి వసుమతీ దక్షిణస్స్వస్తతం తుర్యత్సంప్రాప్తోసి కిం వా రఘుకుల తపసా మీదృశోఽయం వివర్తః ॥ (౮౩)

విశ్వామిత్రః । విహస్య । జనయతి త్వయి వీరదిశాం పతీనపి గృహంకణమాత్రకుటుంబినః । రిపురితి శ్రుతిరేవ నవాస్తపిప్రతిభయోన్నతిరస్తు కుతస్తునః ॥ (౮౪)

ఇత్యాద్యన్యోన్య పూజావచనం మధురభాషణం ॥

అథ పృచ్ఛా ॥

ప్రశ్న ఏవోత్తరం యత్ర సా పృచ్ఛా పరికీర్తితా ।

యథా । సర్వక్షితిభృతాం నాథ దృష్టా సర్వాంగసుందరీ । రామా రమ్యే వనోద్దేశే మయా విరహితా త్వయా ॥ (౮౫)

ఇత్యత్ర పర్వతానాం నాథ మయా విరహితా త్వయా దృష్టేతి ప్రశ్నే తేన రాజ్ఞాం నాథ త్వయా విరహితా మయా దృష్టేత్యుత్తరస్య ప్రతీయమానత్వాదియం పృచ్ఛా ॥

అథోపదిష్టం ॥

ప్రతిగృహ్యతు శాస్త్రార్థం యద్వాక్యమభిధీయతే । యథా దేశం యథా కాలం యథా రూపం చ వర్ణ్యతే ॥

యత్ర ప్రత్యక్షం పరోక్షం వా తత్స్యాద్దృష్టం దృష్టవన్మతం ।

యథా మాలవికాయాం । రాజా ।

అహో సర్వాస్వవస్థాసు చారుతా శోభాంతరం పుష్యతి ।

వామం సంధిస్తిమితవలయం న్యస్య హస్తం నితంబే కృత్వా శ్యామావిటపసదృశం స్రస్తముక్తం ద్వితీయం । పాదాంగుష్ఠాలులితకుసుమే కుట్టిమే పాతితాక్షం నృత్తాదస్యాః స్థితమతితరాం కాంతమృజ్వాయతార్థం ॥ (౮౬)

ఇత్యత్ర సమక్షం స్థితాయా మాలవికాయాస్సంస్థానజాతివర్ణనాదిదం ప్రత్యక్షదృష్టం ॥

అప్రత్యక్షదృష్టం యథా । పద్మావత్యాం ॥

వ్యత్యస్తపాదకమలం విలసత్త్రిభంగీ సౌభాగ్యమంసవిరళీకృతకేశపాశం । పింఛావతంసమురలీ కృతబాల్యమవ్యాద వ్యాజమోహనముపైతి కృపావశేషం ॥ (౮౭)

ఇత్యత్ర ప్రత్యక్షస్యైవ గోపాలసుందరస్య సంస్థానవిశేషజాతివర్ణనాయామపి దృష్టవదవభాసనాదిదమప్రత్యక్షం ॥

శ్రీశింగభూపేన కవీశ్వరేణ విశ్రాణితానేకవిభూషణేన । షట్త్రింశదుక్తాని విభూషణాని సలక్ష్మలక్ష్యాణి మనోరమేణ ॥

సాక్షాద్దేవోపదేశేన ప్రాయో ధర్మసమన్వయాత్ । అంగాంగిభావసంపన్నసమస్తరససంశ్రయాత్ ॥

ప్రకృత్యవస్థాసంధ్యాది సంప్రత్యూపనిబంధనాత్ । ఆహుః ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిం బుధాః ॥

అతిదేశబలప్రాప్తనాటకాంగోపజీవనాత్ । అన్యాని రూపకాణి స్యుర్వికారా నాటకం ప్రతి ॥

అతోఽస్య లక్షణం పూర్వం నాటకస్యాభిధీయతే। దివ్యేన వా మానుషేణ ధీరోదాత్తేన సంయుతం॥

శృంగారవీరాన్యతరప్రధాన రససంశ్రయాత్। ఖ్యాతేతివృత్తసంబంధం సంధిపంచకసంయుతం॥

ప్రకృత్యవస్థాసంధ్యంగసంధ్యంతరవిభూషణైః। పతాకాస్థానకైర్వృత్తి తదంగైశ్చ ప్రవృత్తిభిః॥

విష్కంభకాదిభిర్యుక్తం నాటకం తత్త్రివర్గదం। తత్రైవం నాటకారంభ ప్రకారో లక్ష్యతే మయా॥

విధేర్యథైవ సంకల్పో ముఖతాం ప్రతిపద్యతే। ప్రధానస్య ప్రబంధస్య తథా ప్రస్తావనా స్మృతా॥

అర్థస్య ప్రతిపాద్యస్య తీర్థం ప్రస్తావనోచ్యతే। ప్రస్తావనాయాస్తు ముఖే నాందీ కార్యా శుభావహా॥

ఆశీర్నమస్క్రియావస్తు నిర్దేశాన్యతమా స్మృతా। చంద్రనామాంకితా ప్రాయో మంగళార్థపదోజ్జ్వలా॥

అష్టభిర్దశభిశ్చేష్టా సేయం ద్వాదశభిః పదైః। సమైర్వా విషమైర్వాపి ప్రయోజ్యేత్యపరే జగుః॥

అత్రాశీరంచితా నాందీ యథా।

అభిరామరాఘవే॥

క్రియాసుః కల్యాణం భుజగశయనాదుత్థితవతః కటాక్షాః కారుణ్యప్రణయరసవేణీలహరయః। హరేర్లక్ష్మీలీలా కమలదల సౌభాగ్యసుహృదస్సుధాసారస్మేరాస్సుచరిత విశేషైకసులభాః॥ (౭౭)

నమస్క్రియాంచితా నాందీ యథా।

ఉత్తరరామచరిత్రే।

ఇదం కవిభ్యః పూర్వేభ్యో నమోవాకం ప్రశాస్మహే। వందేమహి చ తాం వాణీమమృతామాత్మనః కలాం॥ (౭౮)

వస్తునిర్దేశవతీ నాందీ యథా। ప్రభోదచంద్రోదయే।

అంతర్నాడీనియమితమరుల్లంఘితబ్రహ్మరంధ్రే స్వాంతే శాంతిప్రణయిని సమున్మీలదానందసాంద్రం। ప్రత్యగ్జ్యోతిర్జయతి యమినస్స్పష్టలాలాటనేత్రవ్యాజవ్యక్తీకృతమివ జగద్వ్యాపి చంద్రార్ధమౌళేః॥ (౮౦)

అష్టపదాన్వితా యథా। మహావీరచరిత్రే।

అథ స్వస్థాయ దేవాయ నిత్యాయ హతపాప్మనే। త్యక్తక్రమవిభాగాయ చైతన్యజ్యోతిషే నమః॥ (౮౧)

దశపదాన్వితా యథా।

అభిరామరాఘవే। క్రియాసురిత్యాది॥

ద్వాదశపదాన్వితా యథా।

అనర్ఘరాఘవే॥

నిష్ప్రత్యూహముపాస్మహే భగవతః కౌమోదకీలక్ష్మణః కోకప్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీ లోచనే। యాభ్యామర్ధవిబోధముగ్ధమధుర శ్రీరర్ధనిద్రాయితో నాభీపల్వలపుండరీకముకుళః కంబోస్సపత్నీకృతః॥ (౮౨)

అత్రైవ మంగళార్థప్రాయత్వం చంద్రనామాంకితత్వం చ ద్రష్టవ్యం। నాంద్యంతే తు ప్రవిష్టేన సూత్రధారేణ ధీమతా। ప్రసాధనాయ రంగస్య వృత్తిర్యోజ్యా హి భారతీ॥

అంగాన్యస్యాస్తు చత్వారి భరతేన బభాషిరే। ప్రరోచనా ముఖం చైవ వీథీ ప్రహసనేపి చ॥

వీథీప్రహసనం స్వస్వప్రసంగే వక్ష్యతే స్ఫుటం। ప్రరోచనా తు సా ప్రోక్తా ప్రకృతార్థప్రశంసయా॥

సదస్యచిత్తవృత్తీనాం సుముఖీకరణం చ యత్। ప్రశంసా తు ద్విధా జ్ఞేయా చేతనాచేతనాశ్రయా॥

అచేతనా దేశకాలౌ కాలో మధుశరన్ముఖః।

తత్ర వసంతప్రశంసయారోచనా యథా।

పద్మావత్యాం।

రాజత్కోరకకంటకా మధుకరీఝంకారహుంకారిణీ లోలస్తబకస్తనీ రవికలాధూతప్రవాలాధరా। ఆలింగంతి లతా వధూ రతితరామానంద శాఖాకరై రత్యారూఢ రసాలసాలసరసీ కాంతేవ సంతోదయే॥ (౯౩)

శరత్ప్రశంసయా యథా॥

వేణీసంహారే। సత్పక్షా మధురగిరః ప్రసాధితాశా మదోద్ధతారంభాః। నిపతంతి ధార్తరాష్ట్రాః కాలవశాన్మేదినీపృష్ఠే॥ (౯౪)

దేశస్తు దేవతారాజతీర్థస్థానాదిరుచ్యతే। తదద్య కాలనాథస్య యాత్రేత్యాదిషు లక్ష్యతామ్॥

చేతనాస్తు కథానాథకవిసభ్యనటాస్స్మృతాః। కథానాథాస్తు ధర్మార్థరసమోక్షోపయోగినః॥

ధర్మోపయోగినస్తత్ర యుధిష్ఠిరనలాదయః। అర్థోపయోగినో రుద్రనరసింహనృపాదయః॥

రసోపయోగినో విద్యాధరవత్సేశ్వరాదయః। మోక్షోపయోగినో రామవాసుదేవాదయో మతాః॥

ఏకే త్వభేదమిచ్ఛంతి ధర్మమోక్షోపయోగినోః। కవయస్తు ప్రబంధారస్తే భవేయుశ్చతుర్విధాః। ఉదాత్త ఉద్ధతః ప్రౌఢో వినీత ఇతి భేదతః॥

అంతర్గూఢాభిమానోక్తిరుదాత్త ఇతి గీయతే।

యథా మాలవికాగ్నిమిత్రే।

పురాణమిత్యేవ న సాధు సర్వం న చాపి కావ్యం నవమిత్యవద్యమ్। సంతః పరీక్ష్యాన్యతరద్భజంతే మూఢః పరప్రత్యయనేయబుద్ధిః॥ (౯౫)

అత్ర సంతః పరీక్ష్యేత్యనేన వస్తుకృతే పరీక్షణక్షమత్వకల్పితో నిజగర్వః కాళిదాసేన వివక్షిత ఇతి తస్యోదాత్తత్వమ్॥

అథోద్ధతః॥

పరాపవాదాత్స్వోత్కర్షవాదీ స్యాదుద్ధత ఉచ్యతే।

యథా మాలతీమాధవే॥

యే నామ కేచిదిహ నః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం జానంతి తే కిమపి తాన్ప్రతి నైష యత్నః। ఉత్పత్స్యతే మమ తు కోఽపి సమానధర్మా కాలో హ్యయం నిరవధిర్విపులా చ పృథ్వీ॥ (౯౬)

అత్ర జానంతి తే కిమపీతి పరాపవాదాన్మమ తు కోఽపి సమానధర్మేత్యాత్మోత్కర్షకథనాచ్చ భవభూతేరుద్ధతత్వమ్॥

అథ ప్రౌఢః॥

యథోచితనిజోత్కర్షవాదీ ప్రౌఢ ఇతీరితః।

యథా కరుణాకందళే॥

కవిర్భారద్వాజో జగదవధి జాగ్రన్నిజయశాః రసశ్రేణీమర్మవ్యవహరణహేవాకరసికః। తదీయానాం వాచాం రసికహృదయోల్లాసనవిధాన మందానందాత్మా పరిణమతి సంరంభమహిమా॥ (౯౭)

అథ రసప్రౌఢిసందర్భప్రసాదయోః నాటకనిర్మాణోచితయోరేవ కథనాన్నిజోత్కర్షం ప్రకటయన్నయం కవిః ప్రౌఢ ఇత్యుచ్యతే॥

యుక్త్యా నిజోత్కర్షవాదీ ప్రౌఢ ఇత్యపరైస్స్మృతః।

యథా మమైవ।

నేదానీంతనదీపికా కిము తమస్సంఘాతమున్మూలయేజ్జ్యోత్స్నా కిం న చకోరపారణకృతే తత్కాలసంరోహిణీ। బాలః కిం కమలాకరాది నమణిరుల్లాసయేదంజసా తత్సంప్రత్యపి మాదృశామపి వచస్సాన్యదేవ సత్ప్రీతయే॥ (౯౮)

అత్రజ్యోత్స్నాదిదృష్టాంతముఖేన మాధుర్యేణ ప్రసాదాదీనాంగుణానాం స్వసాహిత్య రసౌచిత్యేన ప్రతిపాదయన్కవిః ప్రౌఢఇత్యుచ్యతే ॥

అథవినీతః ॥

వినీతోవినయోత్కర్షాత్ స్థాపకత్వప్రకాశకః ।

యథారామానందే ॥

గుణోనకశ్చిన్మమవాఙ్నిబంధే లభేతయత్నేనగవేషితో౽పి। తథాప్యముంరామకథాప్రబంధం సంతో౽నురాగేణసమాద్రియంతే ॥ (౯౯)

అత్రవినయోత్కర్షాదపకర్షమాత్మన్యారోపయన్నయంకవిర్వినీతఇత్యుచ్యతే।

సభ్యాస్తువివిధాజ్ఞేయాయదివృద్ధాన్వితాజనాః । తేపిద్వేధాప్రార్థనీయాః ప్రార్థకాఇతిచస్ఫుటం ॥

ఇదంప్రయోజ్యయుష్మాభి రనుజ్ఞాదీయతామితి । సంప్రార్థ్యాస్సూత్రధారేణ ప్రార్థనీయాఇతిస్మృతాః ॥

త్వయాప్రయోగఃక్రియ తామిత్యుత్కంఠితచేతసః । యేనూతిరీంప్రార్థయంతెతెసభ్యాఃప్రార్థకాస్స్మృతాః ॥

రంగోపజీవినఃప్రోక్తాయేచతేత్రివిధాస్స్మృతాః ।వాచకాగాయకాశ్చైవనర్తకాశ్చేతికోవిదైః ॥

వీణావేణుమృదంగాది వాచకా·వాదకాస్స్మృతాః। నవప్రకారాభినయనర్తకానర్తకాస్స్మృతాః॥

విస్తారాదుపసంక్షేపాత్ ప్రయుఞ్జీతప్రరోచనాం ॥

సంక్షిప్తాప్రరోచనాయథా ।

రత్నావల్యాం।శ్రీహర్షోనిపుణఃకవిఃపరిషదప్యేషా గుణగ్రాహిణీలోకేహారిచవత్సరాజచరితం నాట్యేచదక్షావయం ।వస్త్వేకైకమిహా

పివాంఛితఫలప్రాప్తేఃపదం కింపునర్మద్భాగ్యోపచయాదయం సముదితస్సర్వోగుణానాంగణః ॥ (౧౦౦)

అత్రకథానాయకకవిసభ్య నాట్యానాం చతుర్ణాంసంక్షేపేణవర్ణనాదియం సంక్షిప్తాప్రరోచనా ॥

విస్తరాత్ బాలరామాయణాదిషుద్రష్టవ్యా । ఏవంప్రరోచయన్ సభ్యాన్ సూత్రీకుర్యాదథాముఖం । సూత్రధారోనటీంబ్రూతే స్వంకార్యంప్రతియుక్తితః ॥

ప్రస్తుతాక్షేపచిత్రోక్త్యాయత్తదాముఖమీరితం । త్రీణ్యాముఖాంగాన్యుచ్యంతే కథోద్ఘాతఃప్రవర్తకం ॥

ప్రయోగాతిశయశ్చేతి తేషాంలక్షణముచ్యతే ॥

సూత్రిణోవాక్యమర్థంవా స్వేతివృత్తసమంయథా । స్వీకృత్యప్రవిశేత్పాత్రం కథోద్ఘాతోద్విధామతః ॥

తత్రవాక్యేన కథోద్ఘాతోయథా ।· రత్నావల్యాం । ద్వీపాదన్యస్మాదపి మధ్యాదపి జలనిధేర్దిశో౽ప్యంతాత్ । ఆనీయ ఝటితిఘటయతివిధిరభిమతమభిముఖీభూతః ॥ (౧౦౧)

ఇతిసూత్రధారస్యప్రియాసమాశ్వాసనవాక్యంస్వస్యానుకూలతయా పఠతోయౌగంధరాయణస్య ప్రవేశాత్కథోద్ఘాతః ॥

అర్థేనకథోద్ఘాతోయథా ! వేణీసంహారే । నిర్వాణవైరదహనాఃప్రశమాదరీణాంనందంతుపాండుతనయాస్సహమాధవేన। రక్తప్రసాధితభువఃక్షతవిగ్రహాశ్చస్వస్థాభవంతుకురురాజసుతాస్సభృత్యాః ॥()

అత్రోత్తరార్ధే సూత్రధారేణ ధార్తరాష్ట్రాణాం స్వర్గస్థితి నిరుపద్రవలక్షణయోర్వివక్షితత్వాత్తయోః భీమేనస్వస్థాభవంతు మయిజీవతి ధార్తరాష్ట్రాఇతినిరుపద్రవస్థితి లక్షణస్యైవార్థవిశేషస్య గ్రహణేనప్రవేశః కృతఇత్యయమర్థేనకథోద్ఘాతః ॥

అథ ప్రవృత్తకం। ఆక్షిప్తః కాలసామ్యేన ప్రవేశస్స్యాత్ప్రవర్తకం।
యథా। ప్రకటితరామాంభోజః కౌశికవాన్ సపదిలక్ష్మణానందీ।
శరచాపనమనహేతోః రయమవతీర్ణః శరత్సమయః॥

అత్ర విశ్వామిత్రరామలక్ష్మణానాం శరత్సమయవర్ణన సామ్యేన ప్రవేశః ప్రవర్తకం॥

అథ ప్రయోగాతిశయః। ఏషోయమిత్యుపక్షేపాత్సూత్రధారప్రయోగతః। ప్రవేశసూచనం యత్ర ప్రయోగాతిశయో హి సః॥

యథా మాలవికాగ్నిమిత్రే। శిరసా ప్రథమగృహీతామాజ్ఞామిచ్ఛామి పరిషదః కర్తుం। దేవ్యా ఇవ ధారిణ్యాస్సేవా దక్షః పరిజనోఽయం॥()

అత్రాయమిత్యుపక్షేపణాక్షిప్తః పరిజనప్రవేశః ప్రయోగాతిశయః॥

తథా చ శాకుంతలే। తవాస్మి గీతరాగేణ హారిణా ప్రసభం హృతః। ఏష రాజేవ దుష్యంతస్సారంగేణాతి రంహసేత్యత్ర దుష్యంతప్రవేశః ప్రయోగాతిశయః॥

ప్రస్తావనా స్థాపనేతి ద్వివిధం స్యాత్తదాముఖం।
విదూషకనటపారిపార్శ్వకైస్సహసంలపన్।
స్తోకవీథ్యంగసహితాన్యాముఖాంగాని సూత్రకృత్॥
యోజయేద్యత్ర నాట్యజ్ఞైరేషా ప్రస్తావనా స్మృతా। యత్రాముఖాంగవీథ్యంగసమేతైర్వాక్యవిస్తరైః॥

సూత్రధారః పారిపార్శ్వవిదూషకనటాదిభిః। సల్లపన్ప్రస్తుతం చార్థమాక్షిపేత్స్థాపనా హి సా॥

శృంగారప్రచురే నాట్యే యోగ్యాస్యాదాముఖక్రమః। రత్నావల్యాదికే ప్రాయో లక్ష్యతాం కోవిదైరయం॥

వీరాద్భుతాదిప్రాయేషు ప్రాయః ప్రస్తావనోచితా। అనర్ఘరా

ఘవాద్యేషు ప్రాయశోపీక్ష్యతామయం॥

హాస్యబీభత్సరౌద్రాది ప్రాయే తు స్థాపనామతేతి।
వీరభద్రవిజృంభాదౌ సా ప్రాయేణ సమీక్ష్యతాం। కథితాన్యాముఖాంగాని వీథ్యంగాని ప్రచక్ష్మహే॥

ఆముఖేపి చ వీథ్యాం చ సాధారణ్యాపి సమ్మతే। వీథ్యంగసంప్రథా తేషాం వీథ్యామావశ్యకత్వతః॥

ఉద్ఘాత్యకావలగితే ప్రపంచ త్రిగతే ఛలం। వాక్కేళ్యధిబలే గండమవస్యందితనాళికే॥

అసత్ప్రలాపవ్యాహారా మృదవం చ త్రయోదశ। తత్రోద్ఘాత్యకమన్యోన్యాలాపమాలావిధం హి తత్॥

గూఢార్థపదపర్యాయక్రమాత్ప్రశ్నోత్తరక్రమాత్।
తత్ర గూఢార్థపదపర్యాయక్రమాదుద్ఘాత్యకం యథా।
వీరభద్రవిజృంభ నామని డిమే। సఖేకోయం రౌద్రః కథయ మహితః కోపి హి రసో రసాభిజ్ఞోయం కః స్మృతిసురభి రాస్వాద మహిమా।
సమాస్వాదః కోయం ప్రమగళిత వేద్యాంతరగతిర్మనో రసస్యాజ్ఞాతం వదసి ననువిజ్ఞాంతరమపి॥ (౧౦౪)

అత్ర రౌద్రరసస్వరూపవివేచనాయ రసాస్వాదాలపైర్నిగూఢార్థపాదపర్యాయైర్నటసూత్రధారయోస్సల్లాపాదిదముద్ఘాత్యకం॥

ప్రశ్నోత్తరక్రమాద్యథా। తత్రైవ డిమే।
శ్రావ్యం కిం పరముత్తమస్య చరితం లోకోత్తమః కః పుమాన్ శ్రీశింగస్స తు కీదృశో వదనిధిర్ధర్మస్య ధర్మస్తు కః। సత్యోక్తిర్వచనం తు కిం కవినుతం కో నామ తాదృక్కవిర్విశ్వేశస్స తు కీదృశో విజయతే విశ్వేషు విశ్వేశవత్॥ (౧౦౫)

అత్ర గూఢార్థపదపర్యాయ రహిత ప్రశ్నోత్తరక్రమేణ నటసూత్రధారయోస్సల్లాపాత్ప్రకృతకవివర్ణనోపయుక్తమిదముద్ఘాత్యకం॥

అథావలగితం ।

ద్విధావలగితంప్రోక్త మర్థావలగనాత్మకం । అన్యప్రసంగాదన్యస్య సంసిద్ధిః ప్రకృతస్యవా ॥

అన్యప్రసంగాదన్య సిద్ధ్యావలగితంయథా ।

అభిరామరాఘవే । అనపోతనాయకీయే ।

హంతసారస్వతంచక్షుః కవీనాంక్రాంత దర్శినాం । అతిశయ్య ప్రవృత్తేన నియతార్థేషువస్తుషు ॥ (౧౦౬)

అత్ర సూత్రధారేణ కవీనాం సారస్వతంచక్షురితి కవిసామాన్య వర్ణనేనస్వాభిలషిత కవివిశేషోత్కర్ష సంసాధన రూపాత్ ప్రకృతార్థవల్గనాదవలగితమిదం ॥

అన్యప్రసంగేన ప్రకృతసిద్ధిర్యథా । అనర్ఘరాఘవే ।

సూత్రధారః ।

మారిషస్థానే ఖలుభవతః కుతూహలమీదృశమేవైతత్ ।

తత్తాదృగుజ్జ్వలకకుత్స్థకులప్రశస్తి సౌరభ్యనిర్భరగభీర మనోహరాణి । వాల్మీకివాగమృతకూపనిపానలక్ష్మీ మేతానిబిభ్రతిమురారికవేర్వచాంసి ॥ (౧౦౭)

అత్రాప్రస్తుత వాల్మీకివర్ణనప్రసంగేన ప్రకృతమారిష కుతూహలోత్కర్ష సంసాధనరూపాత్ప్రకృతనాట్యావలగనాదిదంద్వితీయమవలగితం ॥

అథప్రపంచః ।

ప్రపంచస్తుమదస్తోత్ర మసద్భూతంచహాస్యకృత్ ।

యథావీరభద్రవిజృంభణే ।

నాట్యాచార్యస్త్వమసిసుహృదాం త్వాదృశానాం ప్రసాదాత్ కోయంగీతశ్రమవిధిరహోఖిన్నకంఠోద్యజాతః । జ్ఞాతంజ్ఞాతంపరిహాససి మాంభాషితైర్భావగర్భైర్మైవంవాచ్యంత్వమసిహిగురుస్తత్రపైషీప్రమాణం ॥ (౧౦౮)

అత్రనటసూత్రధారయోర యథార్థస్యాన్యోన్య స్తోత్రస్య హాస్యాయైవ ప్రవృత్తత్వాత్ప్రపంచః ।

అథత్రిగతం ।

యత్ర సామ్యాదనేకార్థయోజనం త్రిగతంభవేత్ ।యథా ।

అభిరామరాఘవే । పారిపార్శ్వకః ।

వాణీ మురజక్వణితంశ్రుతిసుభగం కింసుధా ముచస్తనితం । జలదస్యకిమాఃజ్ఞాతంతవమధురగభీరవాగ్విలాసోయం ॥ (౧౦౯)

అత్రసూత్రధారవాగ్విలాసేమురజజలదధ్వనివితర్క సంభవాత్త్రిగతం॥

అథఛలం । యథా । అభిరామరాఘవే ॥ విద్యాసుకలా వా నపిరసికోబహువిధప్రయోగజ్ఞః ।ఇతిచభవంతం వేద్మివ్యర్థంసాధుత్వయాసర్వం । (౧౧౦)

అత్రవిపరీతలక్షణయా ప్రహేళికార్థమజానతః పారిపార్శ్వకస్యోపలంభనాచ్ఛలం ॥

అథవాక్కేళిః ॥ సాకాంక్షస్యైవవాక్యస్య వాక్కేళిస్స్యాత్సమాప్తితః ॥

యథామహేశ్వరానందే । కులశోకహరం కుమారమేకం కుహనాభైరవవారణోన్ముఖాభ్యాం । ఉపహాయకృతాదరం పితృభ్యాముపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయ ॥ (౧౧౧)

అత్రవాక్యసాకాంక్షవిశేషాంశమనుక్త్వానమశ్శివాయేతి సమాప్తికథనాద్వాక్కేళిః॥

అథాధిబలం। స్పర్ధయాన్యోన్యసామర్థ్యవ్యక్తిస్స్యాధిబలంభవేత్ ।యథావీరభద్రవిజృంభణే॥

మాభూచ్చింతాతవేయమ్మయిసతికుశలేదుష్కరంకిం ప్రయోగే

మానిర్జానాసికింత్వంకిమపినవిదితాచాతురీమేత్వయాకిం ।అస్తాంసర్వస్థఃప్రబంధఃకృతమిహకథితైర్భూతపూర్వైఃప్రసక్తైర్యస్యాహంవిశ్వకర్మా సపదినటవిధావేషసజ్జీభవామి॥ (౧౧౨)

అత్రనటసూత్రధారయోః పరస్పరస్పర్ధయాసర్వ ప్రయోగసామర్థ్యప్రకాశనాదధిబలం ॥

అథగండం । గండంప్రస్తుతసంబంధి భిన్నార్థంసహసోదితం ।
యథా వేణీసంహారే । నిర్వాణవైర దహనాః ప్రశమాదరీణాం నందంతుపాండుతనయాస్సహమాధవేన । రక్తప్రసాదితభువః క్షతవిగ్రహాశ్చ స్వస్థాభవంతుకురురాజసుతాస్సభృత్యాః ॥ (౧౧౨)

అత్రసూత్రధారేణనిరుపద్రవలక్షణేర్థే వివక్షితేపిస్వర్గస్థితిలక్షణార్థసూచకరక్తప్రసాధితభువఇత్యాదిశ్లిష్టవాక్యస్యసహసాప్రస్తుతసంబంధితయాభాషితమితిగండం ॥

అథావస్యందితం ।పూర్వోక్తస్యాన్యథావ్యాఖ్యాయత్రావస్యందితంహితత్ । యథావేణీసంహారే ।సూత్రధారః । సత్పక్షామధురగిరఃప్రసాధితాశామదోద్ధతారంభాః ।నిపతంతిధార్తరాష్ట్రాఃకాలవశాన్మేదినీపృష్ఠే ॥ (౧౧౩)

ప్రవిశ్యసంభ్రాంతఃపారిపార్శ్వకః ।

శాంతం పాపం । ప్రతిహతమమంగలం ।

సూత్రధారః । మాభైషీః ।

ననుసమయవర్ణనాశయా హంసానహం ధార్తరాష్ట్రా ఇతి వ్యపదిశామి ।

అత్రపూర్వోక్తస్య సుయోధనాది నిపాతస్య హంసపాతత్వేన వ్యాఖ్యానాదిదమవస్యందితం ॥

అథనాళికా ॥

ప్రహేళికానిగూఢార్థాహాస్యార్థంనాళికాస్మృతా । అంతర్లాపాబహిర్లాపేత్యేషాద్వేధాసమీరితా ॥

అత్రాంతర్లాపాయథా ।

ప్రసన్నరాఘవే ।

ప్రత్యంకమంకురిత సర్వరసావతారన్నవ్యోల్లసత్కుసుమరాజివిరాజమానం । ఘర్మేతరాంశుమివవక్రతయాపిరమ్యంనాట్యంప్రసన్నమతిమంజులసంవిధానం ॥ (౧౧౪)

అత్రప్రసన్నరాఘవనామేత్యుత్తరసమాప్తాక్షరాష్ట పదీత్రిక్రమేణలిఖితేస్మిన్ శ్లోకేముగ్ధత్వాదంతర్లాపనామేయం ॥

బహిర్లాపాయథా ॥

బాలరామాయణే । కమవద్ధంతవిలాసంరసాలవేకంకిరే ఇకందప్పో ।

సూత్రధారః ॥

అయేప్రశ్నోత్తరం । కేయమస్మత్ప్రీతిరితి దేవాదేశస్తత్స్వయమేవవాచయామి । నిర్భయగురుర్వ్యధత్తచవాల్మీకికథాంకిమనుస్మృత్య॥
ఇత్యత్రబాలరామాయణ మిత్యుత్తరస్యబహిరేవ మృగ్యత్వాత్ బహిర్లాపానామనాళికేయం ॥

అథాసత్ప్రలాపః ॥

అసంబద్ధకథాలాపోసత్ప్రలాపఇతీరితః ।
యథావీరభద్రవిజృంభణే । నటః ।
పరిలంబకుచాతనయా మమదంతురాస్తి తరుణవయాః । క్రీడాకపిశ్చగేహేతదహం నాట్యప్రయోగమర్మజ్ఞః॥ (౧౧౫)
అత్రనటేనస్వకీయనాట్యప్రయోగ మర్మజ్ఞత్వ హేతుతయా

కథితానాం క్రీడాకపి సద్భావాదీనామ సంబద్ధత్వాదయమసత్ప్రలాపః॥

అథ వ్యాహారః। అనర్థవచనం హాస్యకరం వ్యాహార ఉచ్యతే।

యథా। ఆనందకోశనామని ప్రహసనే। ప్రవిశ్య నటీ। ఆర్యకో ణిఓఓ। సూత్రధారః।

ఆర్యే గర్గరికే నూన మానందకోశ దర్శనాభిలాషిణీ పరిషదియం।

నటీ। తాదం సే అదుమమ ఉణో కిం విలంబేన।

సూత్రధారః॥

అయి గాయికే గర్గరికే భవసి నిర్వాపేణ బీజోత్థాపనాను సంధాయినా భవితవ్యం।

నటీ। సహర్షం। కీరిసో సో ముహవ్వావారో।

సూత్రధారః। నన్వము మేవ శిశిరమధికృత్య ధురివాగానరూప ఇత్యత్రానందబీజకోశోత్థాపన ముఖవ్యాపారాణాం రూపక బీజోత్థాపనధురివాగానార్థానామప్యన్యార్థ ప్రతీత్యాహాస్యకరత్వాదయం వ్యవహారః॥

అథ మృదవం। దోషో గుణో గుణో దోషో యత్రస్యాన్మృదవం హితత్।

యథా। కామం కేవల వేదపాఠవిధినా కారాఇవ చ్ఛాందసా శ్శాస్త్రాభ్యాసవశాచ్ఛునామివన్నృణా మనోన్య కోలాహలః। వ్యర్థం కావ్యమసత్యవస్తుఘటనా త్స్వప్నేంద్ర జాలాదివద్వ్యాకీర్ణా వ్యవహారనిర్ణయకృతే త్వేకవ్యవస్థా స్మృతిః॥ (౧౧౬)

అత్ర కావ్యాదిషు గుణభూతేష్వపి దోషత్వ కథనాత్ మృదవమిదం॥

ఏవమాముఖమాయోజ్య సూత్రధారే సహానుగే। నిష్క్రాంతే తతదాక్షిప్తైః పాత్రైర్వస్తు ప్రపంచయేత్॥

వస్తు సర్వం ద్విధా సూచ్య మసూచ్యమితి భేదతః। రసహీనం భవేద్యత్తు వస్తు తత్సూచ్యముచ్యతే। యద్యస్తి నారసం తత్తు సూచయేత్సూచకాస్త్వమీ॥

విష్కంభ చూళికాంకాస్యాం కావతార ప్రవేశకాః। అత్ర విష్కంభకో భూతభావ్యవస్త్వంశసూచకః॥

అముఖ్యపాత్రరచిత స్సంక్షేపైకప్రయోజనః। స శుద్ధో మిశ్ర ఇత్యుక్తో మిశ్రస్స్యాన్నీచమధ్యమైః॥

సోర్థం చేటీనటాచార్య సల్లాపః పరికీర్తితః॥

మాలవికాగ్నిమిత్రస్య ప్రథమాంకే నిరూప్యతాం। శుద్ధం కేవలమధ్యోయ మేకానేకకృతో ద్విధా। రత్నావల్యా మేకశుద్ధః పాత్ర యౌగంధరాయణః॥

అనేకశుద్ధో విష్కంభ ష్షష్ఠాంకేనర్ఘరాఘవే। నిరూప్యతాం స ప్రయుక్తో మాల్యవచ్ఛుకసారణైః॥

అథ చూళికా॥

వందిమాగధసూతాద్యైః ప్రతిసీరాంతరస్థితైః। అర్థోపక్షేపణం యత్ర క్రియతే సాపి చూళికా॥

సా ద్విధా చూళికా ఖండ చూళికా చేతి భేదతః। పాత్రైర్యవనికాంతస్థైః కేవలం యా తు నిర్మితా॥

ఆదావంకస్య మధ్యే వా చూళికా నామ సా స్మృతా। ప్రవేశనిర్గమాభావా దియమంకాద్బహిర్గతా॥

అంకాదౌ చూళికా యథా॥

అనర్ఘరాఘవే। సప్తమాంకే। తమిస్రా మూర్ఛాలత్రిజగదగదంకారకిరణైర్రఘూణాం గోత్రస్య ప్రసవితరి దేవే సవితరి। పురస్థే

దిక్పాలైస్సహాపరగృహా వానవచనాత్ప్రవిష్టా వైదేహీ దహనమధశుద్ధాచనిరగాత్ ॥ (౧౧౭)

ఇత్యాదౌ నేపథ్యగతైరేవపాత్రైస్సీతాయా జ్వలనప్రవేశనిర్గమాదీనామర్థానాం ప్రయోగానుచితాదీనాం సంసూచనాదియంచూళికా ॥

అంకమధ్యేయథా । రత్నావల్యాం ద్వితీయాంకే । కంఠేకృత్తావశేషంకనకమయమయంశృంఖలాదామకర్షంరుధ్వాద్వారాణిహేలాచలవలనచలత్కింకిణీచక్రవాలః । దత్తాతంకోంగనానామనుసృతసరణిస్సంభ్రమాదశ్వపాలైః ప్రభ్రష్టోయంప్లవంగఃప్రవిశతినృపతేర్మందిరంమందురాయాః ॥ (౧౧౮)

ఇత్యాది । అత్రనేపథ్యగతైః ప్రయోజనానుచితస్య వానరవిప్లవాద్యర్థస్య సూచనాదియంమధ్యచూలికా । యత్రనేపథ్యసంస్థాయిపాత్రసల్లాపవిస్తరైః । ఆదౌకేవలమంగస్యకల్పితాఖండచూళికా ॥

ప్రవేశనిర్గమప్రాప్తేరియమంకబహిర్గతా ॥

యథా బాలరామాయణే । సప్తమాంకస్యాదౌ । తతఃప్రవిశతివైతాళికః । భద్రచందనచండపరిత్యజ నిద్రాముద్రాంవిముంచచని జోటజాభ్యంతరం । నేపథ్యే । అజ్జకప్పూరచండఏసా మిత్తాపహాద ణిద్దాసువిస్సందావ ॥

కర్పూరచండః । అహోఉత్సాహశక్తిర్భగవతః । అమంత్రశీలో మహీపతిరపరప్రబంధ దర్శకవిరపారరుచిశ్చవందీనచిరంనందతి ।

నేపథ్యే । తాఏత్థసంథరత్థిదో ణిమీళిదణఅణోజెవ్వసుప్పభాదంభిస్సం । కర్పూరచండః । ఏతదపిభవతోభూరి । తావదుపశ్లోకయామోరామభద్రం । పరపరితోషోప పాద్యఫలంహివైతాళికవ్రతం ।

కించిదుచ్చైః । మార్తాండైకకులప్రకాండతిలకస్త్రైలోక్యరక్షామణిర్విశ్వామిత్రమహామునేర్నిరుపధి శ్శిష్యోరఘు గ్రామణీః । రామస్తాడితతాటకఃకిమపరం ప్రత్యక్షనారాయణఃకౌసల్యానయనోత్సవో

విజయతాంభూకాశ్యపస్యాత్మజః ॥ (౧౧౯)

నేపథ్యే । కందప్పుద్దామదప్పప్పసమణగురుణోబమ్హణోకాలదండేపాణిం దెంతస్సగంగా దరళితససిణోపవ్వదీవల్లహస్స । చావంచండాహిసింజారవభరిఅణం కణ్ణణారుద్ధమఝ్ఝంజం భగ్గంతస్ససద్దోణిసుణిఅహులణేవిత్థరంతోనమాఇ ॥ (౧౨౦)

అత్రప్రవిష్టేన కర్పూరచండేన యవనికాంతర్గతేనచందనచండేన పర్యాయప్రవృత్తవాగ్విలాస స్తాటకాదివధాదివిభీషణాభయప్రదానాం తస్యరామభద్ర చరితస్య బహుల ప్రయోగానుచితస్య సూచనాదియంఖండచూళికా ॥

ఏనంవిష్కంభమేవాన్యే ప్రాహుర్నైతన్మతమ్మతం । అప్రవిష్టస్యసల్లాపో విష్కంభేనహియుజ్యతే ॥

తద్విష్కంభశిరస్కత్వాన్మతేయంఖండచూళికా ॥

అథాంకాస్యం । పూర్వాంకాంతేసంప్రవిష్టైఃపాత్రైర్భావ్యంకవస్తునః । సూచనంతదవిచ్ఛిత్త్యై యత్తదంకాస్యమీరితం ॥

యథా ॥ వీరచరిత్రేద్వితీయాంకే । అవసానకే । ప్రవిష్టేనసుమంత్రేణసూచితంరామవిగ్రహే । విశ్వామిత్రవసిష్ఠాది సమాభాషణలక్షణం ॥

వస్త్వంతరేణపూర్వార్థావిచ్ఛేదేనైవకల్పితం ॥

అథాంకావతారః । అంకావతారః పాత్రాణాం పూర్వాంకార్థానువర్తినాం । అవిభాగేనసర్వేషాంభావ్యంకేప్రదర్శనం ॥

ద్వితీయాంకేమాలవికాగ్నిమిత్రేసనిరూప్యతే । పాత్రేణాంకప్రవిష్టేన కేవలంసూచితత్వతః । భవేదంకాదబాహ్యత్వమంకాస్యాంకావతారయోః ॥

అథప్రవేశకః ।యస్మిన్నైచైః కేవలంపాత్రైర్భావిభూతార్థసూచనం । అంకయోరుభయోర్మధ్యే సవిజ్ఞేయః ప్రవేశకః ॥

సోయంచేటద్వయాలాపసం విధానోపకల్పితః । మాలతీమాధవేప్రాజ్ఞైః ద్వితీయాంకేనిరూప్యతాం ॥

అసూచ్యంతు శుభోదాత్త రసభావనిరంతరం । ప్రారంభే యద్యసూచ్యంస్యాదంకమెవాత్రకల్పయేత్ ॥

రసాలంకారవస్తూనాముప లక్షణకాంక్షిణాం । జనన్యంకవదాధారభూతత్వాదంకఉచ్యతే ॥

అంకస్తుపంచపద్యస్థై రంగినోంగస్య వస్తునః । రసస్యవాసమాలంబభూతైః పాత్రైర్మనోహరః ॥

సంవిధానవిశేషస్స్యాత్తత్రాసూచ్యంప్రపంచయేత్ ॥

అసూచ్యంచద్విధాదృశ్యంశ్రావ్యంచాంగంతుదర్శయేత్ । ద్వేధాద్వితీయంస్వగతంప్రకాశం చేతిభేదతః । స్వగతంస్వైక విజ్ఞేయంప్రకాశంతుద్విధాభవేత్ । సర్వప్రకాశంనియతప్రకాశంచేతిభేదతః ॥

సర్వప్రకాశంసర్వేషాంస్థితానాంశ్రవణోచితం । ద్వితీయంతుస్థితేష్వన్యేష్వేకస్యశ్రవణోచితం ॥

ద్విధావిభావ్యతేతచ్చజనాంత మపవారితం । త్రిపతాకాకరేణాన్యానపవార్యాంతరా కథం । అన్యేనామంత్రణం యత్స్యాత్తజ్జనాంతికముచ్యతే ॥

రహస్యకథ్యతేన్యస్యపరావృత్యాపవారితం ॥

ఇత్థంశ్రావ్యంచదృశ్యంచ నియుజ్యసు సమాహితైః । పాత్రైర్నిష్క్రమణంకార్య మంకాంతేసమమేవహి ॥

అంకచ్ఛేదశ్చ కర్తవ్యః కాలావస్థానురోధతః । దినార్ధదినయోర్యోగ్య మంకేవస్తుప్రవర్తయేత్ ॥

అంకప్రసంగాద్గర్భాంగ లక్షణంకథ్యతేమయా । రసనాయకవస్తూనాంమహోత్కర్షాయకోవిదైః ॥

అంకస్యమధ్యేయోంకస్స్యాదయంగర్భాంకఈరితః ।వస్తుసూచకనాందీచదిఙ్మాత్రాముఖసంగతః ॥

అర్థోపక్షేపకైర్హీన శ్చూళికాపరివర్జితః । అన్యేషువస్తువిషయః పాత్రైస్త్రిచతురైర్వృతః ॥

ప్రస్తుతార్థానుబద్ధశ్చ పాత్రనిష్క్రమణావధిః । ప్రథమాంకేహికర్తవ్య స్సోయంకావ్యవిశారదైః ॥

సోయముత్తరరామేతు రసోత్కర్షాయలక్ష్యతాం । హేతురుత్కర్షకోజ్ఞేయో బాలరామాయణేత్వయం ॥

అమోఘరాఘవేసోయం వస్తూత్కర్షైకకారణం ।నటనేంకానకర్తవ్యాః పంచన్యూనాదశాధికాః ॥

తమీదృశగుణోపేతం నాటకంభుక్తిముక్తిదం । ధర్మార్థసాధనంనాట్యం సర్వదుఃఖాపనోదకృత్ ॥

ఆసేవధ్వంతదృషయస్తస్యోత్థానంతునాటకమితి ।

నాటకస్యతుపూర్ణాదిభేదాఃకైశ్చనకల్పితాః।ఏషామనతిరమ్యత్వా దపరీక్షాక్షమత్వతః ॥

మునినానాదృతాశ్చాత్ర తదుద్దేష్టుముదాస్మహే ॥

అథప్రకరణం ॥

యత్రేతివృత్తముత్పాద్యంధీరశాంతశ్చనాయకః । రసఃప్రధానంశృంగారశ్శేషన్నాటకవద్భవేత్ ॥

తద్ధిప్రకరణంశుద్ధంధూర్తంమిశ్రంచతత్త్రిధా।కులస్త్రీనాయకంశుద్ధంమాలతీమాధవాదికం ।గణికానాయకంధూర్తంకామదత్తాహ్వయాదికం ॥

కితవద్యూతకారాది వ్యాపారంత్వత్ర కల్పయేత్ । మిశ్రంతత్కులజావేశ్యా కల్పితేయత్రనాయికే ॥

ధూర్తవిటసద్ధక్రమోపేతంతన్మృచ్ఛకటికాదికం । నాటికాత్వనయోర్భేదో నపృథగ్రూపకంభవేత్ ॥

ప్రఖ్యాతనృపనేతృత్వం నాటకాదాహృతంయతః । బుద్ధికల్పితవస్తుత్వం తథాప్రకరణాదపి । విమర్శసంధి రాహిత్యం భేదకంచెన్నతన్మతమ్ ॥

రత్నావల్యాదికెలక్ష్యేతత్సంధేరపి దర్శనాత్ । స్త్రీప్రాయచతురంకాది భేదకంచెన్నతత్క్షమం ॥

ఏకద్విత్ర్యంగగాత్రాది భేదేనానంతతాయతః । దేవీవశాత్సంగమెన భేదశ్చేత్తన్నయుజ్యతే ॥

మాలవికాగ్నిమిత్రాదౌనాటకత్వప్రసంగతః ।
ప్రకరణికాసదృశయోరనుసరణీయాహి నాటికాసిరణిః ।
అతఎవభరతమునినానాట్యందశధేతిరూపితంపూర్వం ॥

అథాంకః ॥

ఖ్యాతేనవాకల్పితేన వస్తునాప్రాకృతైర్నరైః । అన్వితం కైశికీహీనస్సాత్వత్యారభటీమృదుః॥

స్త్రీణాంవిలాపవ్యాపారైరుపేతః కరుణాశ్రయః । నానాసంగ్రామసన్నాహప్రహారమరణోత్కటః ॥

ముఖనిర్వహణెయత్ర చైకోంకోభాణవన్మతః । ఉత్సృష్టికాంకస్సజ్ఞేయస్సవిష్కంభప్రవేశకః ॥

అస్మిన్నమంగలప్రాయే కుర్యాన్మంగలమంతతః । ప్రయోజ్యస్యవధఃకార్యః పునరుజ్జీవనావధిః ॥

ఉజ్జీవనాదప్యధికమనోరథఫలోపివా । విజ్ఞేయమస్యలక్ష్యంతుకరుణాకందలాదికం ।

అథవ్యాయోగః ॥

ఖ్యాతేతివృత్తసంపన్న స్తథాసోద్ధతనాయకః। యుక్తోదశావరైః

ఖ్యాతైరుద్ధతైఃప్రతినాయకైః ॥

విమర్శగర్భరహితో భూర్యారభటీస్ఫుటః । హాస్యశృంగారరహిత ఏకాంకోస్త్రాస్త్రసంశ్రయః॥

ఏవంసరభసవృత్తాంశః ప్రాప్తవిష్కంభచూలికః । అస్త్రీనిమిత్తసమరోవ్యాయోగఃకథితోబుధైః ॥

విజ్ఞేయమస్యలక్ష్యంతు ధనంజయజయాదికం ॥

అథభాణః ॥

స్వస్యవాన్యస్యవావృత్తం విటేననిపుణోక్తినా । శౌర్య సౌభాగ్యసంస్తుత్యా వీరశృంగారసూచకం ॥

బుద్ధికల్పితమేకాంకం బుద్ధినిర్వహణాన్వితం । వర్ణ్యతే భారతీవృత్త్యా యత్రతద్భాణఉచ్యతే॥

ఏకపాత్రప్రయోజ్యేస్మి౯ కుర్యాదాకాశభాషితం । అన్యేనాప్యుక్తమప్యన్యోవచశ్శ్రుత్వైవయద్వదేత్ ॥

కఃకింభణసినామైతద్భవేదాకాశభాషితం । లాస్యాంగానిదశైతస్మి౯ సంయోజ్యాన్యత్రతానితు ॥

స్థిత్వాగేయపదం పాఠ్యమాసీనం పుష్పసంధికా । ప్రచ్ఛేదకస్త్రిమూఢంచ సైంధవాఖ్యంద్విమూఢకం ।
ఉత్తమోత్తమకంచాన్య దుక్తప్రత్యుక్తమేవచ ॥

అథగేయపదం ॥

వీణాదివాదనైరేవ సహితంయత్రభావ్యతే । లలితం నాయికాగీతంతద్గేయపదముచ్యతే ॥

భూమినేత్రపాణిచరణౌవిలాసాభినయాన్వితం । యోజ్యమాసీనయాపాఠ్యమాసీనంతదుదాహృతం ॥

చతుష్పదాదినావాక్యాభినయెనప్రగీయతే । భూమిచారిప్రచారేణస్థిత్వాపాఠ్యంతదుచ్యతే ।

నానావిధేనవాద్యేన నానాతాళలయాన్వితం । లాస్యం ప్రయు
జ్యతే యత్ర తత్సైంధవమితిస్మృతం ॥

చారిభిర్లలితాభిశ్చ చిత్రార్థాభినయాన్వితం । స్పష్టభావ
రసోపేతం లాస్యం యత్తద్విమూఢకం ॥

అపరిజ్ఞాతపార్శ్వస్థం గేయభావవిభూషితం । లాస్యంసోత్కం
ఠవాక్యం యదుత్తమోత్తమకం భవేత్ ॥

కోపప్రసాదజనితం సోపక్షేపపదాశ్రితం । వాక్యంతదుక్తప్రత్యు
క్తం యూనోఃప్రశ్నోత్తరాత్మకం ॥

శృంగార మంజరీముఖ్య మస్యోదాహరణంమతం । లాస్యాంగద
శకంతత్ర లక్ష్యంలక్ష్యవిచారణైః ॥

అథసమవాకారః । ప్రఖ్యాతేనేతివృత్తేన నాయకైరపితద్విధైః ।
పృథక్ప్రయోజనాసక్తైర్మిలితైర్దేవదానవైః ॥

యుక్తంద్వాదశభిర్వీర ప్రధానంకైశికీమృతే । త్ర్యంకం విమర్శ
హీనంచ కపటత్రయసంయుతం ॥

త్రివిద్రవంత్రిశృంగారం విద్యాత్సమవకారకం । మోహాత్మకోవిభ్ర
మః ప్రోక్తః కపటస్త్రివిధస్త్వయం ॥

సత్వజశ్శత్రుజోదైవజనితశ్చేతిసత్వజః । స్వతఃప్రాణి సముత్పన్న
శ్శత్రుజస్తురగాదిజః ॥

వాత్యావర్షాదిసంభూతో దైవజఃకపటస్స్మృతః । ఉదాహర
ణమేతేషామావేగేలక్ష్యతేబుధైః ॥

జీవగ్రాహోథమోహోవాకపటాద్విద్రవస్స్మృతః । కపటత్రయ
సంభూతే రయంచత్రివిధోమతః ॥

ధర్మార్థకామసంబంధాత్త్రిధాశృంగారఈరితః । వ్రతాదిజ
నితఃకామో ధర్మశృంగారఈరితః ॥

పార్వతీశివసంభోగ స్తదుదాహరణంమతం । యత్రకామేన సం
బంధైరర్థైరర్థానుబంధిభిః ॥

ఇజ్యమానైస్సుఖప్రాప్తి స్సోర్థశృంగారఈరితః । సార్వభౌమప
దప్రాప్తి హేతునావత్సభూపతేః ॥

రత్నావల్యాదిసంభోగో విజ్ఞేయంతదుదాహృతం ॥

దురోదరసురాపాన పరదారాది కేళిజః । తత్తదాస్వాద లలితః
కామశృంగారఈరితః ॥

తదుదాహరణంప్రాయో దృశ్యంప్రహసనాదిషు । శృంగార త్రిత
యంతత్ర నాత్రంబిందుప్రవేశకౌ ॥

ముఖప్రతిముఖేసంధీ వస్తుద్వాదశనాడికం । ప్రథమేకల్పయేదంకే
నాడికాఘటికాద్వయం ॥

ముఖాదిసంధిత్రయవాంశ్చతుర్నాడికవస్తుని । ద్వితీయాంకస్తృ
తీయస్తు ద్వినాడికకథాశ్రయః ॥

వీథిప్రహసనాంగాని కుర్యాదత్ర సమాహితః । ప్రస్తావనాయాఃప్ర
స్తావే ప్రోక్తోవీథ్యంగవిస్తరః ॥

దశప్రహసనాంగాని తత్ప్రసంగేప్రచక్ష్మహే । ఉదాహరణమేత
స్యపయోధిమథనాదికం ॥

అథవీథిః । సూచ్యప్రధానశృంగారా ముఖనిర్వహణాన్వితా । ఏ
కయోజ్యాద్వియోజ్యావా కైశికీవృత్తినిర్మితా ॥

అస్యాంప్రాయేణలాస్యాంగదశకంయోజయేన్నవ । సామాన్యా
పరకీయ్యావా నాయికాత్రానురాగిణీ ॥

వీథ్యంగప్రాయవస్తుత్వా న్నోచితాకులపాలికా । లక్ష్యేవస్తు
హివిజ్ఞేయం మాధవీవీథికాదికం ॥

అథప్రహసనం । వస్తుసంయోగ లాస్యాంగ వృత్తయోయత్ర

భాణవత్ । రసోహాస్యః ప్రధానంస్యా దేతత్ప్రహసనంమతం ॥

విశేషేణదశాంగాని కల్పయేదత్ర తానితు ।

అవగళితావస్కందౌ వ్యవహారోవిప్రలంభ ఉపపత్తిః । భయ మనృతంవిభ్రాంతిర్గద్గదవాక్ ప్రలాపశ్చ ॥

తత్రావగళితం । ఏవమాత్మప్రహాసస్యసమాచారస్యమోహతః। దూషణంత్యజనంవాతద్ద్విధావగళితంమతం ॥

యథా । ఆనందకోశనామ ప్రహసనే । మిథ్యాతీర్థః ।

యానీమాని గళాదధస్స్మృతి నోలోమ్నాంచ తేషాంస్థితింయా నూర్ధ్వంపరిపోషయంతి పురుషాస్తేషాంముహుఃఖండనం । కృత్వాస ర్వజగద్విరుద్ధ విధినాసంచారిణాం మాదృశాం శ్రీగీతాచహరీతకీరహ గతోహంతోపభోగ్యావయం ॥ (౧–౨౧)

అత్రకేనాపియతిభ్రష్టేన స్వగృహీతస్య యాతాద్రిమస్యదూ షణాదవలగితం ॥

త్యజనాద్యథా । ప్రబోధచంద్రోదయేక్షపణకః । అఇపీణఘణత్థ ణశోహణే పలిసంతత్థకులంగలోఅణే । జఇలమఅశికా వాలిణిభావఇ తాకింకలిశ్శదిశావకీ ॥ (౧–౨౨)

అహోకావాలిఅదంసణం ఎకన్తంఎవ్వశోక్ఖశాఅణం। భోఆచా లిఅఅహంతుజ్ఝకింకలేశంపదంశంవుత్తే ।మంవిమహాభైళవాణుశాశణేది ష్ఠేహి । ఇత్యాదౌక్షపణకస్యమార్గ పరిభ్రంశోవగళితం ॥

అథావస్కందః ।

అవస్కందస్త్వనేకేషామయోగ్యస్యైకవస్తునః । అసంబంధాభా సకథాస్వస్యయోగ్యత్వయోజనా ॥

యథాప్రహసనే । యతిః ।

సాక్షాద్భూతావదతికుచయోర్వృద్ధిరద్వైతవాదం ।

బౌద్ధః । దృష్ట్యోర్భేదఃక్షణికమహిమాసౌగతేదత్తపాదః।

జైనః। బాహ్వోర్మూలేనయతి శుచితామార్హతీకాపిదీక్షా । సర్వౌనాభేర్మూలం ప్రథయతిఫలం సర్వసిద్ధాంతసారం ॥ (౧–౨౩)

అత్ర యతిబౌద్ధజైనానాంగణికాయాంసర్వసిద్ధాంతధర్మ సంబంధక థనేనస్వస్వపక్షపరిగ్రహాయోగ్యప్రయోజనాదవస్కందః ॥

అథవ్యవహారః ॥ వ్యవహారస్తుసంవాదోద్విత్రాణాంహాస్యకార ణం ॥

యథా ॥ ప్రహసనే । బౌద్ధః ! పురతోవిలోక్య । కుదోముండ ఏకదండీ। మిథ్యాతీర్థః । విలోక్యదృష్టి ముపకర్షన్ । ఆత్మగతం । క్ష ణికవాదీసంభాషణీయఏవ । తథాపి దండమంతర్ధాయనిరుత్తరంకరో మి । ప్రకాశం। అయేమహాపరిమాణవర్త్మబృహద్ద్విజలోమ్నాంసమాన జాతాయద్యపికేషాంచిత్సంతక్షణ మన్యేషాంసంరక్షణమితివ్యవస్థితౌకిం ప్రమాణం ।మిథ్యాతీర్థః జీవదమేధ్యంజంగమనరకోనరపిశాచోయం దండమంతర్ధాయాపినసంభాషణీయః ॥

నిష్కచ్ఛకీర్తిః । సాదరం । సఖ ఆహార్తముసేచాదా త్వ యమప్రతిపత్తింనామనిగ్రహస్థానమారోపితోవాదీ ।

మిథ్యాతీర్థః । ఆత్మగతం । నూనమిమావపిమాదృశావేవలింగ ధారణమాత్రేణ కుక్షింభరీస్యాతాం । ఇతిపిప్పలమూలవేదికాయాంని షీదతి । ఇత్యత్రయతిబౌద్ధజైనానాంసంవాదోవ్యవహారః ॥

అథవిప్రలంభః విప్రలంభోవంచనంస్యాద్భూతావేశాదికై భవే త్ ।

యథా ॥ ప్రహసనే । గృహ్ణామ్యేనాంయదిత్రాతుంకృపావఃశ్రూయతా మిదం ॥

సురాఘటానాంసప్తత్యావింశత్యారక్తగండుకైః । ఛాగైశ్చ దశభిఃకార్యాచిరంటీతర్పణక్రియా ॥

అద్యకర్తురశక్యంచేతత్సర్వ్యాప్తమంధనం।అస్థాప్యమస్యాస్సాక్షీ న్యాజ్జఠరాయాఃపటాంచలే ॥

ఇతిపూర్వపరపివ్యక్తవదనం నృత్యతి । నిష్క్రాన్తా కీర్తిః । ప్రతిసాకిమత్ర విధేయం । మిథ్యాతీర్థః ప్రత్యామ్నాయుపక్ష ఎవయుజ్యతే । అరూపాంబరః ।ఆత్మగతం ।కింకరోమినకిమపిహస్తేపణాదికం ।ప్రకాశం। జీవహింసాకృతేప్రత్యామ్నాయకరణమపిమేనసమ్మతం । మిథ్యాతీర్థ। భోఅహింసావాదిన్ఘ్రియమాణః ప్రాణీనరక్షణీయ ఇతికింయుష్మద్ధర్మః అరూపాంబరః । సాక్షేపం । ఏకేనసుఖముపాదేయం । అన్యేనధనంప్రదేయమితికింయుష్మద్ధర్మః । సాంతహాసం । స్వధనం యతిధనంచ జరతాయాః పటాంచలేబధ్వాసబలాత్కారం జైనస్యతత్పటంతస్యాఃపాదమూలేర్పయతి । మధుమల్లికా । సాంగభంగం । ప్రకృతిముపగమ్యాసస్మరణభయమివ । తదోగవదాపింబలిభేణ కుప్పిసది । తాపికివిఆతంపణికాఉగచ్ఛేతిఇతిపటమాదాయనిష్క్రాంతా ।ఇత్యాదావభూతావేశకైతవేనబౌద్ధసన్యాసినోవిలోభ్యధనంకయాపిగణికయా గృహీతమిత్యేవంవిప్రలంభః ॥

అథోపపత్తిః । ఉపపత్తిస్తుసాప్రోక్తాయత్ప్రసిద్ధస్యవస్తునః । లోకప్రసిద్ధయాయుక్త్యాసాధనంహాస్యహేతునా ॥

యథా తత్రైవహాసనే । మిథ్యాతీర్థః । పురోవలోక్య । అయేఉపసరిత్తీరంపిప్పలోనామవనస్పతిః । యశ్చగీతాసుభగవతానిజవిభూతితయానిర్దిష్టః । విచింత్య । కథమస్యతరోరియతీమహిమసంభావనా । విమృశ్య । ఉపపద్యతఎవ । తత్పదంతనుమధ్యాయా యోనాశ్వత్థదళోపమం । తదశ్వత్థోస్మిన్పృథూనామిత్యూచేభగవాన్హరిః ॥

అత్రలోకప్రసిద్ధేనాశ్వత్థదళోరుమూలయోస్సామ్యేన హేతునా లోకప్రసిద్ధస్యైవభగవదశ్వత్థయోరైక్యస్యసాధనంహాస్యకారణముపపత్తిః ॥

అథభయం । స్మృతంభయంతునగరశోధకాదికృతోదరః ॥

యథా । తత్రైవ ప్రహసనే । అహోఅరాజకోయం విషయః యన్నగరపరిసరఎవతపస్వినాంధనంచోర్యత ఇత్యుద్బాహురాక్రోశతి । అయేకిమపహృతంధనం । కియదితినగరరక్షకాస్సర్వతః పరితఃప్రవిశ్యపరిసర్పంతి । అరూపాం బరః । ధిక్కష్టం నగరశోధకాస్సమాయాంతీత్యూర్ధ్వబాహురోష్ఠస్పందనం కరోతి । మిథ్యాతీర్థః । గణికాముత్క్షిప్యసమాధిన్నాటయతి । ఇత్యత్రజైనాదీనాంభయకథనాత్ భయం॥

అథానృతం । అనృతంతుభవేద్వాక్యమసభ్యస్తుతిగుంభితం । తదేవానృతమిత్యాహురపరేస్వమతస్థితేః ॥

యథాతత్రైవప్రహసనే । బాలాతపేనపరిమృష్టమివారవిందం మాంజిష్ఠరాగ మివమాన్మథ మాతపత్రం । లాక్షానులిప్తమివసౌఖ్యాకరండమద్యయూనాంము దేతరుణితత్పదమార్దవం తే ॥ (౧.౨౪)

అత్రారుణస్యఊరుమూలస్యవర్ణనాదిదమనృతం ॥

అపరంయథా । కర్పూరమంజర్యాం। రండాచండాదిక్షిదాధమ్మదారామజ్జంమంసంపిజ్జయేఖజ్జఎఅ । భిక్షాభోజ్జంచమ్మఖండంచసెజ్జా కోలోధమ్మోకస్సణోభాఇరమ్మో ॥ (౧.౨౫)

అథవిభ్రాంతిః ॥

వస్తుసామ్యకృతోమోహో విభ్రాంతిరితిగీయతే । యథాతత్రైవప్రహసనే ।

సౌగతః । పురోవలోక్య ।

హేమకుంభవతీరమ్యా తోరణా చారుదర్పణా । కాపిగంధర్వనగరీ దృశ్యతేభూమిచారిణీ॥ (౧.౨౬)

జైనః । అయిక్షణభంగవాదిన్ । ఎతదుత్పాతఫలం ప్రథమదర్శనోభవత ఎవపరిణామెలోచనేనిమీలయతి ।

బౌద్ధః । పునర్నిర్వర్ణ్య । హంతకథమద్యభ్రాంతోస్మి । నపూరియంవిశాలాక్షీనతోరణమిమెభ్రువౌ । నదర్పణావిమౌగండౌనచకుంభావిమౌస్తనౌ ॥

ఇత్యస్యబౌద్ధస్యమోహోవిభ్రాంతిః।

అథగద్గదవాక్ ॥

అసత్యరుదితోన్మిశ్రం వాక్యం గద్గదవాగ్భవేత్ ।

యథాత్రైవప్రహసనే॥

భగిన్యౌపరస్పరమాశ్లిష్యరుదితఇవ । గుహ్యగ్రాహీ । ఆత్మగతం । అనుపాతిబాష్పకంఠీగద్గదనిశ్వాసకలికయాయుక్తం । అనయోరసత్యరుదితం సురతాంతదశాంస్యనక్తీవ ॥ (౧౨౭)

అత్రగద్గదవాక్త్వం స్పష్టమేవ ॥

అథప్రలాపః ॥

ప్రలాపస్స్యాదయోగ్యస్య యోగ్యత్వేనానుమోదనం ।

యథాత్రైవప్రహసనే॥ రాజా । సోద్రేకం ।

అయేబిడాలాక్షఅస్మదీయ నగరేవిషయేచ । పతిహీనాచయానారీజాయాహీనశ్చయఃపుమాన్ । తౌదంపతీయథాకామం భవేతామితిఘుష్యతాం॥ (౧౨౮)

బిడాలాక్షః ॥

దేవఃప్రమాణమితిసానుచరోనిష్క్రాంతః । గుహ్యగ్రాహీసశ్లాఘాగౌరవం । నష్టాశ్వభగ్నరథన్యాయేన ప్రతిపాదితా ఉచితాఖలుమహారాజసేయం కారుణ్యఘోషణా॥

అపిచ।మన్వాదయోమహీపాలాశ్శతశోగామపాలయన్। నకేనాపికృతోమార్గ ఏవమాశ్చర్యసౌఖ్యదః ॥ (౧౨౯)

అత్రాయోగ్యస్యాపిరాజాదేశస్య అధమాధికారిణా గుహ్యగ్రాహిణాన్యాయ పరికల్పనయా యోగ్యత్వేనాను మోదనాదయంప్రలాపః ॥

శుద్ధంకీర్ణంవైకృతంచత్రయం ప్రహసనక్రియా । శుద్ధంశ్రోత్రియశాఖాదివేషభాషాదిసంయుతం । చేటచేటీజనవ్యాప్తం తల్లక్ష్యంతునిరూప్యతాం ॥

ఆనందకోశప్రముఖంతథాభగవదజ్జుకా । కీర్ణంస్తుసర్వైర్వీథ్యంగైస్సంకీర్ణం ధూర్తసంకులం ॥

తస్యోదాహరణంజ్ఞేయం బృహత్సుభద్రకాదికం । యచ్చేదంకాముకాదీనాం వేషభాషాదిసంగతైః ॥

షండతాపసవృద్ధాద్యైర్యుతంతద్వైకృతంభవేత్ । కలికేళిప్రహసనప్రముఖంతదుదాహృతం ॥

అథడిమః ॥

ఖ్యాతేతివృత్తంనిర్హాస్యశృంగారం రౌద్రముద్రితం । సాత్వతీవృత్తివిరలంభారత్యారభటీస్ఫుటం ॥

నాయకైరుద్ధతైర్దేవయక్షరాక్షసపన్నగైః । గంధర్వభూతవేతాలసిద్ధవిద్యాధరాదిభిః ॥

సమన్వితంషోడశభిర్డిమంసంఘాతనాయకం ।చతుర్భిరంకైస్సహితంనిర్విమర్శకసంధిభిః ॥

నిర్ఘాతోల్కోపరాగాది ఘోరంక్రూరాది సంగ్రహం । సప్రవేశకవిష్కంభచూళికంహిడిమంవిదుః ॥

అస్యోదాహరణంజ్ఞేయం వీరభద్రవిజృంభణం ॥

అథేహామృగః ॥

యత్రేతివృత్తంమిశ్రంస్యాత్సవిష్కంభప్రవేశకం । చత్వారోంకానిర్విమర్శగర్భాస్స్యుస్సంధయస్త్రయః ॥

ధీరోద్ధతశ్చప్రఖ్యాతో దివ్యోమర్త్యోపినాయకః। దివ్యస్త్రియమనిచ్ఛంతీంకన్యాంవాహర్తుముద్యమః ॥

స్త్రీనిమిత్తాతిసంరంభః పంచషాఃప్రతినాయకాః । రసాభాససమాయోగో వృత్తయఃకైశికీంవినా॥

స్వల్పస్తస్యాఃప్రవేశోవా సోయమీహామృగోమతః । వ్యాజాన్ని

హారయేదత్ర సంగ్రామంభీషణంక్రమం ॥

అస్యోదాహరణంజ్ఞేయం ప్రాజ్ఞైర్మాయాకురంగికా । ఇదంశ్రీశింగభూపేన సర్వలక్షణశాలినా ॥

సర్వలక్షణసంపూర్ణో లక్షితోరూపకక్రమః॥

అథరూపకనిర్మాణ పరిజ్ఞానోపయోగినీ । శ్రీశింగధరణీశేన పరిభాషానిరూప్యతే ॥

పరిభాషాత్రమర్యాదా పూర్వాచార్యోప కల్పితా । సాహినా రతిగంభీరం వివిక్షోర్నాట్యసాగరం ॥

ఏషాభాషావినిర్దేశా న్నామభిస్త్రివిధా మతా । తత్రభాషా ద్విధాభాషావిభాషాచేతిభేదతః॥

చతుర్దశవిభాషాస్స్యుః ప్రాచ్యాద్యావాక్యవృత్తయః। ఆసాం సంస్కారరాహిత్యా ద్వినియోగోనకథ్యతే ॥

ఉత్తమాదిషుతద్దేశ వ్యవహారా త్తృతీయతే। భాషాద్విధాసంస్కృతాచ ప్రాకృతీచేతిభేదతః ॥

కౌమారపాణినీయాది సంస్కృతాసంస్కృతామతా। ఇయం తుదేవతాదీనాం మునీనాంనాయకస్యచ ॥

విప్రక్షత్రవణిక్షూద్ర మంత్రికంచుకినామపి । లింగినాంచ విటాదీనా మనీచానాంప్రయుజ్యతే॥

అథప్రాకృతీ ॥

ప్రకృతేస్సంస్కృతాయాస్తుపాకృతీ వికృతిర్మతా । షడ్విధా సాప్రాకృతీచశౌరసేనీచమాగధీ ॥

పైశాచీపాళికావైస్యాపభ్రంశఇతిక్రమాత్ ॥

అత్రతుప్రాకృతీస్త్రీణాం సర్వాసాంనియతంభవేత్ ॥

క్వచిచ్చదేవీగణికా మంత్రిజాదితియోషితాం । యోగిన్యపుర

ప్యోశ్శిల్పకారిణ్యాఅపిసంస్కృతం ॥

యేనీచాఃకర్మణాజాత్యా తేషాంప్రాకృతముచ్యతే । శబ్దలింగవతాంతద్వజ్జైనానా మితికేచన ॥

అథమేమధ్యమేవాపి శౌరసేనీప్రయుజ్యతే । ధీవరాద్యతినీచేషు మాగధీవినియుజ్యతే ॥

రక్షఃపిశాచనీచేషుపైశాచీద్వితయంభవేత్ । అపభ్రంశస్తుచండాల యవనాదిషుయుజ్యతే ॥

సర్వేషాంకారణావశాత్ కార్యోభాషావ్యతిక్రమః । మహాత్మ్యస్యపరిభ్రంశో మదస్యాతిశయేతథా ॥

ప్రచ్ఛాదనంచవిభ్రాంతి ర్యథాలిఖితవాచనం । కదాచిదను వాదంతు కారణాదిషుచక్షతే ॥

అథనిర్దేశపరిభాషా । సాక్షాదనామగ్రాహ్యాణాం జనానాంప్రతిసంజ్ఞయా । ఆహ్వానభంగీనాట్యజ్ఞైర్నిర్దేశ ఇతిగీయతే ॥

సత్రిధాపూజ్యసదృశ కనిష్ఠవిషయత్వతః । పూజ్యేషు దైవమునయో లింగినస్తూత్తమాస్త్రియః ॥

బహుశ్రుతాశ్చ భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యాభవంతిహి । ఆర్యేతిబ్రాహ్మణోవాచ్యో వృద్ధస్తాతేతిభాష్యతే ॥

ఉపాధ్యాయేతిచాచార్యో గణికాత్వజ్జుకాఖ్యయా ॥

మహారాజేతిభూపాలో విద్వాన్భావఇతీర్యతే ॥

ఛందతోనామభిర్వాచ్యా బ్రాహ్మణైస్తునరాధిపాః । దేవేతినృపతిర్వాచ్యో భృత్యప్రకృతిభిస్తథా ॥

సార్వభౌమఃపరిజనై ర్భట్టభట్టారకేతిచ । వాచ్యోరాజేతి మునిభిరపత్యప్రత్యయేనవా ॥

విదూషకేణతుప్రాయ స్సఖేరాజన్ని తిచ్ఛయా । బ్రాహ్మణైస్సచివోవాచ్యో హ్యమాత్యస్సచివేతిచ ॥

శేషైరార్యేత్యథాయుష్మన్నితిసారథినా రథీ । తపస్విసాధుశబ్దాభ్యాం ప్రశాంతః పరిభాష్యతే ॥

స్వామీతి యువరాజస్తు కుమారో భర్తృదారకః । ఆవుత్తేతి స్వభక్తస్స్యా త్స్యాలేతిపృతనాపతిః ॥

భట్టినీస్వామినీ దేవీ తథాభట్టారికేతిచ । పరివారజనైర్వాచ్యా యోషితో రాజవల్లభాః ॥

రాజ్ఞస్తు మహిషీవాచ్యా దేవీత్యన్యాః ప్రియా ఇతి । సర్వేణ పత్నీ త్వార్యేతి పితుర్నామ్నా సుతస్య వా ॥

తాతపాదా ఇతి పితా మాతా౦బేతి సుతేన తు । జ్యేష్ఠస్త్వార్య ఇతి భ్రాతా తథాస్యుర్మాతులాదయః ॥

అథ సదృశనిర్దేశః । సదృశస్సదృశా వాచ్యో వయస్యేత్యాహ్వయేన వా । హలేతి సఖ్యా తు సఖీ కథనీయా సఖీతి వా ॥

అథ కనిష్ఠనిర్దేశః । సుతశిష్యకనీయాంసో వాచ్యా గురుజనేన హి । వత్సపుత్రకదీర్ఘాయుస్తాతజాతేతి సంజ్ఞయా ॥

అన్యః కనీయానార్యేణ జనేన పరిభాష్యతే । శిల్పాదికారనామభ్యాం భద్రభద్రముఖేతి వా ॥

నీచా చేటీ సఖీ వాచ్యా హండే హంజే ఇతి క్రమాత్ । భర్త్రా వాచ్యస్స్వస్వనామ్నా భావిం త్వాశిల్పోచితేన వా ॥

ఏవమాదిప్రకారేణ యోగ్యనిర్దేశయోజనా । నాట్యశాస్త్రానురోధేన విజ్ఞేయః కావ్యకోవిదైః ॥

అథ నామపరిభాషా । అనుక్తనామ్నః ప్రఖ్యాతే కంచుకిప్రభృతేరపి । ఇతివృత్తేః కల్పితే తు నాయకాదేరపి స్ఫుటం ॥

రసవస్తూపయోగీని కవిర్నామాని కల్పయేత్ । వినయంధర బాభ్రవ్యధనంజయజయాదికం ॥

కార్యం కంచుకినాం నామ ప్రాయో విశ్వాససూచకం । వసుంధ

రాదికం నామ దాస్యానాం స్థైర్యసూచకం ॥ లతాలంకారపుష్పాదివస్తూనాం లలితాత్మనాం । నామభిర్గణసిద్ధైర్వా చేటీనాం నామ కల్పయేత్ ॥

కరభః కలహంసశ్చేత్యాదినామానుజీవినాం । కర్పూరచండకాంపిల్యేత్యాదికం నామ వందినాం ॥ సుబుద్ధివసుభూత్యాది మంత్రిణాం నామకల్పయేత్ । దేవరాతస్సోమరాత ఇతి నామ పురోధసః ॥

శ్రీవత్సో గౌతమః కాత్యో గార్గ్యో మౌద్గల్య ఇత్యపి । వసంతకః కాంపిలేయ ఇత్యాఖ్యేయో విదూషకః ॥

ప్రతాపవీరవిజయమానవిక్రమసాహసైః । వసంతభూషణోత్తంసైశ్శేఖరాంకపదోత్తరైః ॥ వీరోత్తరాణాం నేతౄణాం నామకుర్వీత కోవిదః । చంద్రాపీడః కామపాల ఇత్యాద్యం లలితాత్మనాం ॥

ఉగ్రకర్మా చండసేన ఇత్యత్యుద్ధతచేతనాం । తథా సేనాంతనామాని వైశ్యానాం కల్పయేత్సుధీః ॥ కర్పూరమంజరీచంద్రలేఖాలోలతరంగికా । పద్మావతీతి ప్రాయేణ నామ్నా వాచ్యాధినాయికా ॥

దేవ్యాస్తు ధారిణీ లక్ష్మీ వసుమత్యాదినామభిః । భోగవతీ కాంతిమతీ కమలా కామవల్లరీ ॥ ఇరావతీ హంసవతీత్యాదినామ్నా తు భోగినీ ॥

విప్రక్షత్రవిశాం శర్మవర్మదత్తాంతనామభిః । శిఖండాంగదచూడాంతనామ్నా విద్యాధరాధిపాః ॥

కుండలానంతఘంటాంతనామ్నా కాపాలికా జనాః । యోగసుందరికా వంశఘంటావికటముద్రికా ॥

శంఖకేయూరకేత్యాది నామ్నా కాపాలికస్త్రియః ॥

ఆనందినీ సిద్ధిమతీ శ్రీమతీ సర్వమంగలా । యశోవతీ పుత్రవతీత్యాదినామ్నా సువాసినీ ॥ ఇత్యాది సర్వమాలోచ్య లక్షణం కృతబుద్ధినా । కవినా కల్పితం కావ్యమాచంద్రార్కం ప్రకాశతే ॥

లక్ష్యే లక్షణనిర్మాణవిజ్ఞానకృతబుద్ధిభిః । పరీక్ష్యతామయం గ్రంథో విమత్సరమనీషయా ॥

సంరంభాదనపోతశింగనృపతేర్ధాటీసమాటీకతే । నిస్సాణేషు ధణంధణంధణమితి ధ్వానానుసంధాయిషు । మోదంతేహిరణం రణంరణమితి ప్రౌఢాస్తదీయాభటా భ్రాంతింయాంతి తృణంతృణం తృణమితి ప్రత్యర్థిపృథ్వీభుజః ॥ (౧౩౦)

మత్వా ధాత్రా తులాయాం లఘురితి ధరణీం శింగభూపాలచంద్రే సృష్టే తత్రాతిగుర్వ్యాం తదుపనిధితయా స్థాప్యమానైః క్రమేణ । చింతారత్నౌఘకల్పద్రుమతతిసురభీ మండలైః పూరితాం తామూర్ధ్వంనీతాం విలోక్య ధ్రువముడునికరైః పూర్యతేద్యాపి సాద్యౌః ॥ (౧౩౧)

ఇతి శ్రీమదాంధ్రమండలాధీశ్వర ప్రతిగండభైరవ శ్రీయనపోత
నరేంద్ర నందన భుజబలభీమ శ్రీశింగ భూపాల విరచితే
రసార్ణవసుధాకరనామ్ని నాట్యాలంకార శాస్త్రే భావ
కోల్లాసోనామ తృతీయోల్లాసః॥ శ్రీతోయశైలవసతి
స్సతమూలనీలోజీయాద్ధరి మూర్ధనిచకోరసుశారదేం
దుః । లక్ష్మీస్తనస్తబకకుంకుమకర్దమ శ్రీసంలిప్త
నిర్మలవిశాలభుజాంతరాళః॥ మలయగిరినివాసీ
మారుతో యచ్ఛతాంగ స్తరుణశిశిరరశ్మిర్య
త్సుహృత్పుణ్యకీర్తిః । చరతిచిరమనంగః
క్వాపికైరప్యదృశ్య స్సజయతురసికాఖై
ర్వందితఃపంచబాణః॥ఆశేషాణాంద్వి
జనుషా మాశీర్వాద పరంపరా। త
రంగయతుకల్యాణం కవీనాంచా
యురాయతం ॥ రసార్ణవ
సుధాకర నామకం నా
ట్యాలంకార శాస్త్రం
సమాప్తం.

శ్రీరస్తు.

శ్రీసింగభూపాల రసార్ణవసుధాకరే,

ప్రథమవిలాసే.

పుట.	పఙ్క్తి.	అశుద్ధము.	శుద్ధము.
౧	౯	రరః	కరః
,,	,,	కలాధి	కలానిధి
౨	,,	కాంతుంతి	కాంక్షతి
,,	౧౨	వ్రథాం	ప్రథాం
,,	౨౨	దయ।	దయః।
౩	౩	గోపాయ	గోపాతే । య
,,	౬	విధాయన।	విధాయ ।
,,	౨౨	మహీశో	మహేశో
,,	౨౪	చంణర	చరణం
౪	౮	మివేత్య	మవేత్య
౫	౧౩	భ్రువాంవైష	భ్రువాం । వైష
౬	౯	తద్ద్విద్ద్విద్విరల	తద్విద్వద్విరల
,,	౧౭	రసాధోరో	రసాధారో
౭	౨౩-౨౪	రిఘ్నా	రిపుఘ్నా
౮	౩	థా	థా
౧౦	౩	వసతిః	వనతిః
౧౧	౩	యర్జాస	యత్స
,,	౧౮	స్సృతాః	స్మృతాః
౧౨	౨౨	భూష	భూషణ
౧౫	౨	కధన	కథన

,,	౭	కధితా	కథితా
,,	౨౦	కింసవ	కించిద
౧౬	౧౧	భుషా	భువా
౧౯	౧౪	త్వేవకవి	త్వేకవి
౨౦	౧౬	తాథాఁ	తాథాఁ
౨౧	,,	ఖేధా	ఖేదా
,,	౨౧	కధితా	కథితా
౨౨	౧	వాసవ	వాసక
౩౨	౧౬	తనాం	తానాం
౩౩	౨౪	భసీ	భసి
౩౫	౧౫	కాతి	కాంతి
౩౬	,,	జన్మంతర	జన్మాంతర
,,	౨౧	చాదుస్మక్తే	వాస్మదుక్తే
౩౮	౮	దరే	దదే
౩౯	౩	పదాథాఁ	పరాథాఁ
,,	౬	సమీగా	సమీపగా
,,	౨౪	పత్యా	పంత్యా
౪౦	౫	నోచియుతం	నోచితం
,,	,,	యజ్య	యుజ్య
,,	౧౦	వయితా	దయితా
౪౨	౪	థైర్యా	ధైర్యా
,,	౨౦	తధా	తథా
౪౩	౧౫	స్నేహాదావహః	స్నేహానావహః
,,	౨౧	వారధే	వారిధే
,,	౨౩	బూాత	బూాిత
,,	౨౫	స్తు	స్తు
౪౪	౧౧	పస్త్వం	పస్త్వం

౪౬	౬	వ్యక్తిః	వ్యక్తిః
,,	౧౩	గీయ్యతె	గీయతె
,,	౨౨	ల్లమ్యేవ	ల్లంమ్యేవ
,,	౨౫	హిత	హితం
౪౮	౧౧	బహుళై	బహుళై
,,	౨౩	తతః	తః
,,	౨౪	మళన	మిళన
౫౧	౭	గుణానా	గణానా
,,	౯	బద్ధపరి	బద్ధఃపరి
,,	౧౦	మువవధానం	మువధానం
౫౨	౧౬	స్తమసమ	స్తమయసమ
,,	౧౮	సంభోచ్ఛా	సంభోగేచ్ఛా
,,	౨౪	సహభునా	సహభువా
౫౪	౩	న్యానే	న్యాసే
,,	౫	స్మితః	స్థితః
,,	౧౯	భృంగీరిటి	భృంగిరిటి
౫౫	౯	భృంగీరిటె	భృంగిరిటే
౫౬	౧	ధృతస్తన	ధృతస్తన
,,	౩	ప్రహ్లాదన	ప్రహ్లాదవ
౫౮	౯	పరఃస్తి	పరస్తి
,,	౧౧	లంకా	లంకాం
,,	౨౨	రిత	రితి
౫౭	౨౦	మామా	మాయా
,,	౨౫	మైధలీ	మైథిలీ
౬౦	౨	బీభత	బీభత్స
,,	౧౪	కకరుణా	కరుణా
,,	౨౩	వ్యాక్షతే	వ్యాచక్షతే

౬౨	౭	రయ	దయ
౬౩	౮	మంచేషుమంచెషు	మంచేషుపంచేషు
,,	౧౫	మదనా	వదనా
౬౪	౩	భగ్నా	భగ్నా
,,	౨౦	హర్షేణత్రాసేనయథా। తదంగమానందచలేనదోష్ణా పితాతురాభ్యాంభయకంపితాభ్యాం॥	హర్షేణ త్రాసేనయథా। తదంగమానందచలేనదోష్ణా పితాతుబాణ వ్రణమామమర్శనిశ్వస్య నిశ్వస్య ముహుశ్చదీర్ఘం ప్రసూఃకరాభ్యాం భయకంపితాభ్యాం॥ (౨౬-౫)
,,	౧౨	తర్జయాస	తర్జయామాస
,,	౨౪	క్రోధేన	క్రోధేన
,,	,,	సమాద్ధా	సమాధ్ధా
౬౫	౧౫	మావిఖ్య	మాలిఖ్య
౬౬	౬	మలతుయతా	మలతుయతాన్
,,	౯	నక్ష్మ్యై	లక్ష్మ్యై
,,	౨౪	భానిరూపితాః	భావానిరూపితాః
౬౭	౫	దాంఘ్రి	దాన్ఘ్రి
,,	౭	రసాభావో	రసభావో

(*) ద్వితీయవిలాసే (*)

౬౯	౩	శ్రీమై	శ్రియై
,,	౪	నైత్యై	నైత్యై
,,	౧౫	కత్యంచ	కత్వంచ
,,	౧౯	దాగత్యా	దాగత్యా
,,	౨౦	మతినిర్వ్యద	మతినిర్వ్యద

౭౦	౧౮	నూచితేనా	సూచితేనా
౭౧	౧౦	కార్య	కార్యా
౭౨	౨౦	ద్గవాని	గ్దేహినీ
౭౩	౧౧	ప్రథయతి	ప్రథయతి
,,	,,	వశాం	వశా
,,	౧౭	సవిలా	సలిలా
౭౫	౧౦	రోదతి	రోదితి
,,	౨౦	శృత్వా	శ్రుత్వా
౭౭	౧౩	క్షీతురాది	క్షీరాది
,,	౧౫	వికరణ	వికిరణ
,,	౨౪	మాల్యవశ్శంకా	మాల్యవతశ్శంకా
౭౮	౮	హింస్ప్ర	హింస్ర
౮౦	౧౭	వ్రయుక్త	ప్రయుక్త
,,	౨౬	ఉత్థాయ	ఉత్థాయ
,,	౨౦	రజ్వా	రజ్వాకీలం
౮౩	౧౬	విక్రిమా	విక్రియా
౮౪	౧౧	జహ్వా	జిహ్వా
౮౫	౧	నిమీలనం	నిమీలన
,,	౨౦	పశ్యం	వశ్యం
౮౯	౧౯	స్తుసత్య	స్సత్య
౯౫	౪	పరం	పర
,,	౧౦	వృధజత	వృభజత
,,	౧౩	నృపసుతో	భృగుసుతో
౯౬	౩	వాసంతాది	వసంతాది
౯౭	౬	నిసంగ	నిస్సంగ
౧౦౨	౩	ఏవ	ఏవం

౧౦౫	౧౨	వృత్తో	వృత్తౌ
,,	౧౪	మాకా	మాకా
,,	౨౫	ఖాపా	క్షిపా
౧౦౮	౭	జర్పితం	జల్పితం
౧౦౯	౪	దణష్టోష్ఠ తా	దష్టోష్ఠ తా
౧౧౮	౨౪	రుడుద్దీప	రుద్దీప
౧౧౯	౯	సంవత్తి	సంపత్తి
,,	౨౧	సంసజ్య	సంసృజ్య
౧౨౩	౧౬	పూర్వా	పూర్వా
౧౨౫	౧౨	సవ్యాకులా	పర్యాకులా
,,	౧౬	స్వాన్వదను	స్వాన్యదను
,,	౨౧	మముంతుణం	మనుక్షణం
౧౨౬	౧	సం	సఖ్యాగండస్వే
౧౨౭	౮	మామోక తే	మాలోకతే।
,,	౧౭	జతతా	జడతా
,,	౨౩	నృతతే	నృపతే
౧౩౦	౮	తూష్ణీ	తూష్ణీం
౧౩౧	౨	త్యున్నీల	త్యున్నీల
౧౩౩	౩	తూష్ణీ	తూష్ణీం
,,	౧౧	చురిబనా	చుంబనా
౧౩౫	౨౫	పష్టే	పృష్టే
౧౩౭	౪	ఖేధ	ఖేద
౧౪౪	౨౦	ననున్వ	నన్వ
,,	౨౨	స్వాభాస	స్వాభాస
౧౪౫	౧౭	చింయసి	చింతయసి
౧౫౨	౧౬	అద్యోద్యాలతా	అద్యోద్యానలతా
,,	౨౩	మాయష్మ	మాయుష

౧౫౪	౬	దనుబంధా	దనుకబంధా
,,	౨౦	ప్రయోజక	ప్రయోజన
౧౫౫	౧౦	స్మత్యంతో	స్మృత్యంతో
౧౫౬	౧	ప్రత్యవ	ప్రత్యేవ
౧౫౭	౨	సుఖస్య	స్సుఖస్య
,,	౧౯	ద్విధాంన	ద్విధానం
౧౫౮	౧౪	వతిణ	వతిణక
,,	౧౭	సూలీణలా	సూతిలీణలా
౧౬౦	౧౧	విలాన	విలాసః
౧౬౪	౧౫	బ్రాహ్మణా	బ్రాహ్మణ
౧౬౬	౧౭	దశరథ	దశరథః
,,	౧౭	ప్రతే	వ్రతే
౧౬౭	౧	జల	జలి
౧౭౦	౧౭	శూర్బ	శూర్ప
౧౭౩	,,	వరి	పరి
౧౭౪	౧౪	తకరో	కతరో
౧౭౬	౧౪	మొహణాహః	మొహణాహ
౧౭౭	౨౦	మణహాఅరం	మహాణఅరం
౧౭౮	౧౮	యథా ॥యథాయథా	యథాయథా
౧౭౯	౧౫	శత్రుఘ్న	శత్రుఘ్నః
౧౮౦	౮	రూమో	రూపయో
౧౮౧	౧౬	చతుష్టష్టి	చతుష్షష్టి
౧౮౬	౧౪	ఉఅజ్ఝి	ఉజ్ఝిఅ
౧౯౪	౧	ససమాసాదిదా	సమాసాదిదా
౧౯౮	౪	సమాది	సమాధి
౨౦౨	౨౨	యాచింతా	యాంచితా

౧౦౫	౯	సహారే	సంహారే
౨౦౫	౧	పరీక్షే	పరీక్ష్యే
,,	౭	దివిహానః	దిహానః
౨౦౭	౨౦	భువోక్షుత	భువఃక్షుత
౨౦౮	3	హేతోః	హేతో
౨౧౦	౯	వర్ణనేస	వర్ణనేన
౨౧౬	౨౬	నారాయః	నారాయణః
౨౧౯	౯	నటనే	నాటకే
౨౨౦	౧౧	సిరణిః	సరణిః
౨౨౪	౯	నూధ్వర్ణం	న్యూధ్వర్ణం
,,	౨౫	దృష్ప్యా	దృష్ట్యా
౨౩౦	౨౨	స్యాపభ్రంశ	స్యాదపభ్రంశ

END OF

TITLE